

OKTATÁSI
HIVATAL

6

Latin örökségünk

tankönyv

LATIN ÖRÖKSÉGÜNK

Tankönyv
a középiskolák számára

6.

A tankönyv a TKV/3043-8/2021. engedélyszámon 2021. 08. 24-től tankönyvi engedélyt kapott.

A kiadvány megfelel az 51/2012 (XII. 21.) számú EMMI-rendelet 5. sz. melléklet, 5.2.10.: Kerettanterv a gimnáziumok 5–12. évfolyama számára előírásainak.

A kiadvány megfelel a NAT előírásainak.

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértők: Medvéné Urbán Terézia

Szerző: Kormos Zoltán

Lektor: Ullrich Balázs

Szerkesztő: Velkey György László

Grafikai szerkesztő: Borovi Dániel

Fedélterv: Slezák Ilona tervei alapján Bánáti János

Illusztráció: Lanczinger Mátyás

A borítón szereplő kép: A római Savaria város Isis szentélyének ásatási munkája során a szakértők vizsgálják az egykori csarnok megmaradt hatalmas gránitoszlopát, 1961. MTI Fotó: Fényes Tamás

© Oktatási Hivatal, 2020

ISBN 978-963-19-8173-5

Oktatási Hivatal • 1055 Budapest, Szalay utca 10–14.

Telefon: (+36-1) 374-2100 • E-mail: tankonyv@oh.gov.hu

A kiadásért felel: Brassói Sándor mb. elnök

Raktári szám: NT-17847

Tankönyvkiadási osztályvezető: Horváth Zoltán Ákos

Műszaki szerkesztő: Marcsek Ildikó

Nyomdai előkészítés: Buris László

Terjedelem: 28,33 (A/5) ív • Tömeg: 530 gramm

1. kiadás, 2021

Gyártás: Könyvtárellátó Nonprofit Kft.

Nyomtatta és kötötte:

Felelős vezető:

A nyomdai megrendelés törzsszáma:

Ez a tankönyv a Széchenyi 2020 Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program EFOP-3.2.2-VEKOP-15-2016-00001. számú, „A köznevelési tartalmi szabályozóinak megfelelő tankönyvek, taneszközök fejlesztése és digitális tartalomfejlesztés” című projektje keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Gyártás: Könyvtárellátó Nonprofit Kft.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

BEVEZETŐ

B.L.S. – Benevolo Lectori Salutem

A régi könyvek, kódexek elején sokszor a B.L.S. betűhármas szerepelt. Ez olyasmit jelent, hogy „üdvözlöm az olvasót”, esetleg „**üdvözlöm a nyájas olvasót**”. Bár régiesen hangzik, de ez a könyv is ezt szeretné. Vagyis forgassuk jó kedvvel, ne akarjunk belőle mindent (szó szerint) megtanulni, használjuk inkább kincsesbányaként. Ebben segít a tartalomjegyzék és a **tárgymutató**.

A könyvben sok érdekesség, szórakoztató szófordulatok, eddig nem ismert tények szerepelnek. Mind olyan, amelyik nélkül lehet élni, de ha már hallottunk róla, jobban értjük a világot. Nem akármilyen dolog ugyanis akár 2500 éves hagyományokat úgy szemlélni, mintha azok tegnap történtek volna.

Tehát **Lectori salutem**, üdvözljük a nyájas olvasót – s most kezdjünk is bele!

A tankönyv alkotói

Emeletes villa a tenger partján – freskó Pompejiben, Kr. e. 1. század ■ Képzeld el, milyen lehetett itt élni!

Áldott Béke, jövel, jobboldban búzakalással,
s tündöklő öledet lepje gyümölcs özöne.

(Tibullus római költő, Kr. e. 1. század; Kardos László fordítása)

TARTALOM

I. RÁHANGOLÓ

Repetito	10
Fontes	14
Sententia-fesztivál I.	18

II. MITOLÓGIA

Európé.....	24
Perszeusz	28
Héraklész tettei	32
Odüsszeusz utazása	36
Iászón és az argonauták	40
Daidalosz és Ikarosz	43
Thészeusz és Ariadné	47
Sententia-fesztivál II.	50

III. GÖRÖG ÉS RÓMAI MONDÁK

Híres római asszonyok	56
Horatius Cocles és ellenségei, az etruszkok	60
Mucius Scaevola	64
Coriolanus	67
Cincinnatus	71
A gallokról	75
Hannibál és Spartacus	79
Római császárok.....	83
Róma jelképei	88

IV. ÓKORI UTAZÁSOK

Római utak	94
Észak-Afrikában	99
Hispania, Gallia, Germania, Britannia	103
Hellász, Asia.....	107
Ókori turisták.....	111

V. PANNÓNIA

Aquincum.....	116
Dunai provinciák.....	120
Római régészet, feliratok	124

VI. RÓMAI MINDENNAPOK

Pompeji	130
A római iskola	136
Étkezés	140

VII. KERESZTÉNYSÉG

A latin nyelv korszakai	146
A latin egyházi liturgia I.	152
A latin egyházi liturgia II.	154
Kódexek, oklevelek	156
Legendák, himnuszok	162

VIII. ANEKDOTÁK, OLVASMÁNYOK

Állatmesék	168
Tanulságos történetek	171
Furcsa esetek	174
Nagy Sándor kalandjai	177
Iulius Caesar	181

IX. HUMANIZMUS

Reneszánsz és humanizmus	188
Humanista oktatás	192
Történetek Mátyás királyról	196
Mátyás udvara	200
Vitéz János és Janus Pannonius	204
Híres törvényeink	208

X. KÖZÖS OLVASMÁNYOK

Révay József művei	214
A sas	216

NONYMVS =

ORIOSISSIMI BELAE REGIS NOTARIVS

I.

RÁHANGOLÓ

Repeta: pluszadag (étel);
repetère (l.) – megismételni

Stúdió: műterem, dolgozó-
szoba; studium (l.) – valami-
nek a tanulmányozása, iskola

*Fiatalember papirusz-
tekerccsel – herculaneumi
freskó (Kr. u. 1. század)*

■ Készíts papírok össze-
ragasztásával egy
„papirusztekerccset”,
s próbáld ki, milyen ebből
tanulni! (Miben jó, miben
kényelmetlen?)

**Omnia mutantur, nihil
interit.** – Minden változik,
nem pusztul el semmi.

Cito pede labitur aetas. –
Gyors lábon rohan az idő.

**Ut sementem feceris, ita
metes.** – Amint vetsz, úgy
aratsz.

REPETITIO

Repetitio est mater studiorum – Ismétlés a tudás anyja

Rögtön érdemes ezzel a mondással kezdeni. Ha szó szerint lefordítjuk, ez jön ki: **ismétlés a tanulás/tanulmányok/a valamivel foglalkozás anyja**. Aztán persze ebből lehet igazi tudás is. Hajlamosak vagyunk egy-egy közkeletű mondást a saját ízlésünk szerint módosítani, s aztán mindezt széles körben elterjedté válik.

Ettől függetlenül a tudás megszerzésének tényleg része lehet az ismétlés: ha egy kicsit távolabbról nézünk rá valamire, s így jobban megértjük.

Ezért jogos ezt a könyvet is így kezdeni.

Mitológia – történetek az istenekről

A **mitológia** az istenek, félistenek és hősök tetteiről, harcairól, kalandjairól szól.

Léda és a hattyú

A kővé vált óriás

■ A képek és a cím alapján meséljétek el, mi történt velük!

Ab ovo. – A tojástól.

A fürtje és a szakállal liget; ke-
ze-válla gerince a hegynék...
(Ovidius)

Mondák – történetek a görög és római hősökről

A mondákban is ott lehetnek az istenek, de már inkább az emberi tetteket mondják el.

Faber est suae quisque fortunae. – Ki-ki a saját szerencséjének kovácsa.

Romulus és a városlapítás

Ezután hófehér bikát és hófehér tehenet fogva ekéje elé, barázdát húzott Romulus, avval jelölte ki a városfal helyét. (*Livius*)

A szabin nők

Előre megállapított jelre mindenfelől előtört a római ifjúság, hogy elrabolja a hajadonokat. (*Livius*)

Alexandrosz az isszoszi csatában

A katonák vezérüknek nemcsak jeladására, de pusztá intésére is feszülten figyeltek. E sereg számára kis táborhely és kevés élelem is elegendő volt. (*Curtius Rufus*)

Brutus, az első consul

Róma fölött a legfőbb hatalom azé lesz, aki közületek, ó, ifjak, elsőnek csókolja meg az anyját. (*Livius*)

Si Alexander non essem, Diogenes vellem esse.
– Ha nem Alexander volnék, Diogenész szeretnék lenni.

Roma aeterna est. – Róma örök.

In portu naufragium facere.
– Kikötőben hajótörést szenvedni.

■ A képek és a mondatok alapján meséljétek el, mit kell az adott eseményről vagy személyről tudni!

Utazások– Ismétlés a tudás anyja

Ne puero gladium dederis.
– Ne adj kardot a gyermek kezébe!

Az ókori ismert világ Britanniától Indiáig tartott. Az elszánt utazók és kereskedők eljuthattak Kínáig, vagy hajóval megkerülhették Afrikát, ám a legtöbb görög és római a Földközi-tenger medencéjét ismerte csak.

Egyiptom, a Nílus ajándéka

A mozdulatlan víz a ráhajított tárgyakat, akár a szilárd talaj, hordozza; úszni tudók s nem tudók egyformán fennmaradnak benne. (Tacitus)

Sós vizű tó Izraelben, amelyet tengernek is neveznek

■ Mit köszönhetett az ókorban, s mit köszönhet ma Egyiptom a Nílusnak? Mely tóról (tengerről) írt Tacitus?

Minden józan ítéletű ember előtt világos [...], hogy az a föld a folyam ajándéka. Ha odafelé hajózunk, és a szárazföldről egynapi hajóútra leeresztjük a mérőzsinórt, az iszapot húz fel, noha a víz mélysége tizenegy öl. Ebből kiviláglik, hogy a víz egészen idáig elsodorja a földet. (Hérodotosz)

Római hétköznapiak– Ismétlés a tudás anyja

Gula plures quam gladius perimit. – A torok több embert öl meg, mint a kard.

A római polgároknak viszonylag sok szabadidejük volt. Így sokat tartózkodtak a köztereken, s az ünnepek és játékok fontos szerepet töltek be életükben.

Megszesenedett kenyér Pompejiben

Gladiátor

„Panem et circenses.”

■ Milyen szórakozási lehetőségeket találhatott magának egy római polgár?

Mondák a magyarokról – a régmúlt krónikája

A magyar történelem és államirányítás dokumentumai szinte teljes egészében latinul maradtak ránk egészen a 19. századig.

Nam unius linguae uniusque moris regnum, imbecille et fragile est. – Egy nyelvű és egyszokású királyság gyöngé és törékeny.

Vérszerződés

Anonymus

Hogy ameddig csak az ő életük, sőt az utódaiké is tart, mindig Álmos vezér ivadékából lesz a vezérük. (*Anonymus*)

Mesternek mondott P., a néhai jó emlékü, dicsőséges Bélának, Magyarország királyának jegyzője.

Béla herceg és a kard

Ha kedves az életed, a kardot válaszd! (*Képes krónika*)

Julianus barát

A magyaroknak ezen a földjén az említett barát (Julianus) találkozott tatárokkal és a tatár vezér követével. (*Jelentés 1237-ből*)

Lignum Crucis, O spes certa salutis. – Kereszt fája, Ó biztos reménye az üdvösségnek.

■ A képek és a mondatok alapján meséljétek el, mit kell az adott eseményről vagy személyről tudni!

Élő latin– Ismétlés a tudás anyja

Beszélő nevek és az Asterix

- Asterix – astrum (l.) – csillag → csillagocska
- Obelix – obeliscus (l.) – oszlop → oszlopfaragó
- Csodaturmix – misceo (l.) – kever, turn (ang.) – forgat → varázsital-készítő
- Cacofonix: kakosz (g.) – rossz, foné (g.) – hang → rossz hangzású

SPQR: „Sono porci questi Romani!” (Asterix) (olasz): Disznók ezek a rómaiak!

Asterix, a gall ■ Mit gondolsz, miért olyan népszerű (az) Asterix?

Lexikon: betűrendes ismerettár;
lexikon biblion (g.) – szókönyv, szótár

Lektor (legere – olvasni – l.)
– a tudományos műveket ellenőrző szakértő

Rövidítések: g. – görög;
l. = latin; v. ö. – vesd össze!;
ld. – lásd!; ún. – úgynevezett;
etc. – stb.

Fontes – a puro pura defluit aqua

Mindannyian **forrásokból** tájékozódunk. Ha valamit nem tudunk, akkor megnézzük itt vagy ott. Interneten manapság a legegyszerűbb. Ugyanakkor az is fontos, hogy a fontes (a forrásaink) vagy a fons (a forrásunk) **tiszta** (pura) legyen. A tudományoknál ez azt jelenti, hogy **hiteles** legyen, **ne legyen benne tévedés**.

Lexikonok – a puro pura defluit aqua

A lexikonok nagyon sokat segítenek, mert gyorsan, célzottan megtalálunk benne sok mindent. A jó kiadványok nemcsak leírják az ismereteket, hanem meg is adják, honnan veszik ezt. A latinnál is hasznos ez: ha – mondjuk – egy sententiának akarok részletesen utánaolvasni, a jó lexikon megmondja, honnan való a mondás. Így a pontos szöveghely alapján gyorsan meg is lehet találni.

A lexikonok egy része (egyre nagyobb része) már az interneten is elérhető. A jó lexikon lektorált, ellenőrzött. A sokféle forrásból származó Wikipédia adott esetben jól használható, ám fontos tudni, hogy a szócikkeket a közösség írja, ezért nem mindig tudományosan ellenőrzött tényeket olvashatunk itt.

Ókori lexikon – szerkesztette: Pecz Vilmos

Bár már százéves elmúlt, még most is jól használható. Interneten is elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban (mek.oszk.hu).

Tirocinium fori. Miután a római ifjú túl volt az elemi, grammatikai és retorikai oktatáson és felöltötte a toga virilist (14–16 éves korában), magánjogi és politikai önállósága elkezdődött. Mielőtt azonban vagy katonai vagy pedig akár mint köztisztviselő akár mint szónok politikai pályára lépett volna ki, a köztársaság vége felé fölkapott divat szerint egy évet fordított gyakorlatra s céljához képest vagy valamely hadvezér kíséretéhez (v. ö. Cohors) csatlakozott, vagy pedig valamelyik híres államférfiú mellé. Az előbbi gyakorlat *tirocinium militiae*, az utóbbi *tirocinium fori* nevet viselt. A t. f. abból állt, hogy a római ifjú lehetőleg folytonosan az illető államférfiú oldalán tartózkodott, s vele mint hallgató jelen volt a törvényszéki és politikai tárgyalásokon, tudományos beszélgetéseken (*dictionibus interesse*) s vitákon (*altercationes et jurgia*), hogy magát a gyakorlati életre kiképezze (*pugnare in proelio discere*). Tac. dial. 34. Így tanult Cicero is ifjú korában Q. Mucius Scaevola augur, ennek halála után meg a hasonló nevű pontifex oldalán; ő mellette pedig későbbben Caelius. Cic. Lael. 1. Cael. 4. Quint. 12, 11, 6. CS. JÓ

1. Minek a rövidítése lehet a „Tac.”? Ha nem tudjuk, honnan lehet megtudni? Miért írja a zárójelben, hogy v. ö. Cohors? Mit gondolsz, miért ad meg néhány kulcsszót latinul is? Mit kell tenni, ha nem értjük például a „pontifex” kifejezést?

Előfordul, hogy nem tudunk egy magyar szót (aminek esetleg idegen eredete van – például *lator*), illetve egy magyarban használt idegen szót (például *lagúna*). Ebben segít ez a szótár. Megvan az interneten, kereshető formában is.

lator – ‘rabló, gonosztevő’; ‘melléknévként’ ‘elvetemült’.

Legvalószínűbben a latin *latro* (‘rabló, zsoldos, útonálló’) származéka, de alakjára nagyban hathatott a más eredetű német *Lotter* (‘mihaszna, csavargó’). Valószínűleg e két forrásból ered a szerb-horvát *lotar*, szlovén *loter*, szlovák *lotor* (‘tolvaj, naplopó, szoknyavadász’ stb.) is, de nem bizonyítható, hogy ezek volnának a közvetlen forrásai.

lagúna – ‘sekély, homokszigetekkel elzárt tengeröböl’.

Nemzetközi szó a velencei olasz *laguna* nyomán; ennek forrása a latin *lacuna* (‘gödör, tócsa, hézag’), a *lacus* (‘medence, tó’) kicsinyített alakja.

2. Miért ad meg több lehetőséget az adott szó eredetére? Miért fontos, hogy mit jelent az eredetet adó szó az adott nyelvben? Miért kell odaírni, hogy ma mit jelent a magyar nyelvben az adott szó?

Istenek és hősök a görög-római mondavilágban A–Z – írta: Vojtech Zamarovský

Bár az író neve idegenül hathat, maga a lexikon nagyon jó: könnyű olvasni, mindenki benne van, aki számít, illetve sok kép is segít. Sőt, még az adott mitológiai / mondabeli szereplő **képzőművészeti** és **irodalmi** feldolgozásait is megadja.

Ez sajnos az interneten valószínűleg nincs meg, de az iskolai könyvtárban nagy valószínűséggel megtalálható.

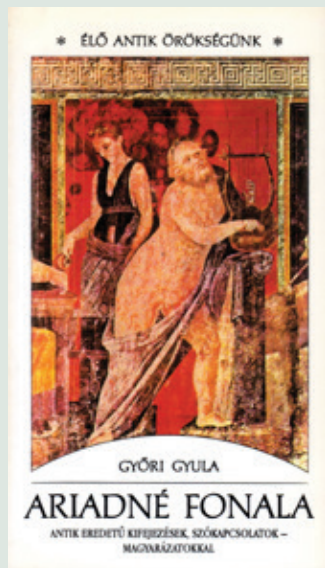
LATINUS (gör. *Latinosz*) – a latin nép királya Közép-Itáliában (Latiumban).

Származásáról megoszlik az ókori szerzők véleménye. A rómaiak szerint *Faunus* isten és felesége, *Fauna* – vagy *Marica* nimfa – fia volt, *Faunus* után lett *Latium* királya és a latin nép névadója. Némelyik görög szerző szerint *Odüsszeusz* ithakai király és *Kirké* varázslónő fia volt. Ellentmondásosak a *Latinus* sorsáról szóló híradások is. A római szerzők alapvetően abban egyeznek meg, hogy az ő országába érkezett *Aineiasz*, a trójai menekültek vezére, letelepedett ott, és feleségül vette *Latinus* király leányát, *Laviniát*. [...] *(részlet a szócikkből)*

3. Miért adja meg a nevet görögül és latinul is? Miért sorol fel több variációt mindig? Mit kell tennünk, ha nem tudjuk, ki az a *Kirké* vagy *Fauna*?

Etimológia: *etümon* (g.)
– a szó eredeti jelentése →
a szó eredetének magyarázata, a szavak eredetét vizsgáló tudomány

Flegma: közönyösség, nem-törődőmség, hidegvér; phlegma (g.) – nyálka' → az ókori eredetű felfogás szerint ugyanis az ilyen indulati embertípusban a testnedvek közül a nyálka mennyisége meghatározó.

„O formose puer, nimium ne crede colori” (Vergilius: Ecloga II, 17): Szép gyermek, ne nagyon bizakodj el, megcsal a látszat. (Dr. Vietórisz József fordítása); a „ne crede colori” szó szerint: ne higgy a színnek.

Ariadné fonala – írta: Győri Gyula

Ez a könyv ókori görög–római eredetű **kifejezéseknek** nemcsak **magyarozatát** adja, hanem konkrét **példákat** is hoz használatukra.

lakonikus (beszéd, stílus, kifejezés mód, levél stb.) általánosságban: lakóniai, spártai; a lakóniai polgárookra jellemző. A címszó után zárójelben felsorolt főnevek jelzőjeként mai leggyakoribb jelentése: tömör, velős, rövid, szűkszavú. – Részlet a múlt század első évtizedeiben megjelenő *Hasznos Mulatságok* című lapból: „**Lakonikus** levelében elő adott feltételeit tsudálta”. – Mikszáthtól: „Hát nem ülsz át, Pista?... – Nem ülök át – felelt **lakonikus** flegmával.”

Lakónia (Lakóniké) az ókori Görögország tartománya, a spártai állam magja a Peloponnészosz délkeleti részén. A katonás életrendhez szokott spártaiak beszédmódját a szűkszavúság, a tömör, erőteljes stílus jellemezte. Ezt jól szemlélteti pl. egy levélváltás Philipposz makedón király és a spártaiak között. Philipposz levele: „Ha Spártába megyek, kikergetlek benneteket az országotokból.” A spártaiak válasza: „Ha”. A spártaiak mások bőbeszédűségét is nehezen tűrték el. Bizonyítja ezt egy másik kis történet: Szamosz szigetének követői egy alkalommal Spártában hosszúra nyújtott beszédben adták elő segítségkérésüket. Fejtegetéseikre a spártaiak így válaszoltak: „Az elejét elfelejtettük, a végét meg sem értettük, mert az elejére már nem emlékeztünk.”

(Győri Gyula: *Ariadné fonala* – részlet)

4. Mire mondjuk tehát, hogy „lakonikus”? Honnan ered ez a kifejezés? „Nézz utána az „Ezzel vagy ezen!” spártai mondásnak! Hogyan érvényesül benne a lakonikus beszéd?

Internetes források

Az interneten található weboldalak, blogok sokat segítenek, használjuk is bátran őket. De fogadjuk meg Vergilius, az ókori költő tanácsát: „ne crede colori” (nem minden arany, ami fénylik).

Lábbelik.

A római férfi otthonában szandálban (sandalia) járt, az utcán sarut viselt, (calceus). Ez egy borszójakból készült magas szárú cipő volt. A saruról ugyanúgy meg lehetett állapítani viselőjének társadalmi hovatartozását, mint a tógáról. A patriciusok calceusa piros bőrből készült, s ezüst vagy elefántcsont félhold díszítette. A szenátorok saruja fekete bőrből volt, de nem díszítette félhold.

A katonák csizmát viseltek (caligae), de ez nem azonos azzal a teljesen zárt lábbelivel, amit ma csizmának nevezünk. A talpát vastag, hegyes szögekkel verték ki, a felsőrészt borszójakból fonták, így erősen tartotta a bokát, de szabadon hagyta a lábujjakat, hogy a hosszú meneteléskor ne törjön.

(Ürögdi György: *Hogyan utaztak a régi rómaiak?* – részlet)

„A szandál voltaképpen egyszerű bőrtalp volt, amelyet vékony bőrszalagok, szíjak kötöttek a lábujjak között átvezetve a bokához.”
(Forrás: romaikor.hu)

5. Miért jó, hogy feltüntetik az információ forrását? Hányféle lábbelit említ a leírás? Ezek elnevezéséből melyik maradt meg a magyarban? Melyik szót nem magyarázza meg ez a cikk? Mit tegyünk, hogy megtudjuk a jelentését?

Laudator temporis acti – Művelünk és védünk! laudator.blog.hu

A blog címe valami ilyesmit jelent: az elmúlt idő dicsérője, vagyis: azok a régi szép idők...

Sok érdekes a latin nyelvhez kapcsolódó témával találkozhatasz ezen a blogon. A jelenségek bemutatása mellett azok eredetét, magyarázatát is megismerheted az oldalon szereplő írásokból. Például a következőket tudhatjuk meg az amerikai egydollárosról:

E pluribus unum: A sokból egy (jön létre) – az Egyesült Államok egyik mottója.

Egy ismerős nick (de szépen hangzik ez) kérdezte tőlem, hogyan lehetne lefordítani az egydollároson lévő latin feliratokat, s miután megnéztem, és utánaolvastam a bankjegy történetének, megtetszett a téma. Először is a lényeg:

Annuit coeptis – „Rábólint a kezdeményezésre” szó szerint, de nyilván kicsit emelkedettebben kellene ezt fordítani: (Isten) támogatja a terve(in)ket.

Szép szapphói versmérték cseng a fülünkbe e jelmondatnál. Megfigyeltek már, hogy sok jelige versmértékben van írva? Az ilyen egy-két szavasokra gondolok. Persze nyilván sok versből lett véve.

A másik új se semmi:

Novus ordo seclorum – a kor (világ?) új rendje.

Ultima Cumaei venit iam carminis aetas;
magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.

iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna,
iam nova progenies caelo demittitur alto.
(Vergilius: IV. Ekloga 4–7.)

„A cumaei vers utolsó korszaka jön:
ujjászületik a világ nagy rendje. (újraindul a világ rendes folyása)
már visszatér a szűz, a szaturnuszi királyság,
s már új gyermek (utód) küldetik le az égből.”
(Saját gyarló prózai fordításomban)

Ez egyrészt azért érdekes, mert Vergilius eme eklogáját Krisztus születése megjövendöléseként értelmezték a középkorban, így keresztény költőnek tartották és tisztelték is Vergiliust (ez – is – volt a szerencséje, másolták derekasan). Másrészt pikáns a dolog kissé. A jelmondat – „novus ordo seclorum” (ami nem pontosan követi Vergiliust) – készítője nyilván ismerte Vergilius sorainak keresztény értelmezését, s ennek ellenére használta. Így azonban az USA megalakulása (amely tényleg egy új világrend kezdete lett) olyan fontos eseménnyé lényegül át, mint Krisztus születése. Ami azért túlzás. :)

(Forrás: laudator.blog.hu)

6. Miben tér el a blog nyelvezete a lexikon nyelvezetétől? Mit gondolsz, mi az eltérés oka? Hogyan választ témát a blog szerzője?

Fesztivál: ünneppsorozat;
festum (l.) – ünnep → Ezt
vette át az angol, s terjesztet-
te el.

Rubico vagy Rubicon: A se-
natus határozata megtiltotta
a római hadvezéreknek, hogy
seregükkel együtt együtt át-
lépjék a folyót, ugyanis ez
Itália határa volt. Átlépni a
Rubicont: azaz döntő, vissza-
vonhatatlan lépést tenni,
minden tétovázást félretéve.

Propaganda: eszmék, tanok
terjesztése (sokszor) erősza-
kos eszközökkel, illetve ma-
guk a terjesztendő eszmék és
tanok összefüggése a propa-
ganda; propagare (l.) – ter-
jeszteni

Repetitio est mater studiorum – ismétlés a tudás anyja

Ezt már a rómaiak is tudták. Tavaly már előkerült a sententia, a prover-
bium és a szállóige fogalma.

Sententia: A szentencia olyan rövid, tömör mondat, amely híres em-
berekől származik, és valamilyen életbölcsességet fogalmaz meg. Quid-
quid discis, tibi discis. – Bármit tanulsz, magadnak tanulod. (Petronius)

Proverbium: A szentenciához hasonlóan rövid szólás, de nem is-
merjük a mondás valódi szerzőjét. A magyar közmondáshoz ez áll a leg-
közelebb: Non scholae, sed vitae discimus. – Nem az iskolának, hanem
az életnek tanulunk.

Szállóige: Általában egy irodalmi mű híressé vált mondata, amely
párhuzamot von valamilyen élethelyzettel. Tehát ismerjük a szerzőjét, de
a mondásból hiányzik az életbölcsesség, a tanács. Alea iacta est. – A koc-
ka el van vetve. (Suetonius)

Fontos, hogy egy-egy mondatot ne csak önmagában nézzük, hanem
azt is vizsgáljuk meg, hogy az előtte és az utána lévő mondatok nem mó-
dosítják-e a mondat értelmét. Vagyis: ne csak **kiragadott mondatokat**
nézzünk meg, hanem a **szövegkörnyezetére** is figyeljünk!

Iulius Caesar – Alea iacta est

Iulius Caesar Kr. e. 49-ben Itália határán állt – a senatussal és volt szö-
vetségeivel, Pompeiusszal készült megmérkőzni.

Utolérve csapatait a Rubico folyónál, tartománya határán rövid pihenőt tartott, s jól meggondolva,
mire vállalkozott, ezekkel a szavakkal fordult környezetéhez:

„Most még – mondta – visszafordulhatunk; mert ha ezen a hidacskán átmegyünk, azután már min-
dent a fegyverek döntenek el.”

Miközben így fontolgatta a dolgot, jelenséget látott. Hirtelen egy igen magas, szép termetű ember
jelent meg előtte, aki nádsípot fújva a közeli sziklán üldögélt; nemcsak pásztorok gyűltek köré, hogy
meghallgassák, hanem elhagyván soraikat, katonák is, kürtösök is; az óriás az egyik kürtös kezéből kira-
gadta a tubát, leugrott egyenesen a folyópartra, és hatalmas erővel indulót fújva a támadásra, a túlsó
part felé tartott. Akkor azt mondta Caesar: „Menjünk hát, amerre az istenek jeladása és ellenségeim
igazságtalansága vezérel. A kocka el van vetve.”

Tunc Caesar: 'eatur,' inquit, 'quo deorum ostenta et inimicorum iniquitas vocat. Iacta alea est,'
inquit. (Suetonius: Caesarok élete, I. 31. Kis Ferencné fordítása)

2. Minek a hatására döntött véglegesen a leírás szerint? Mit sugallt neki a lá-
tomás? Miben más az eredeti szöveg, mint az elterjedt változata?

Iulius Caesar – Veni. Vidi. Vici.

Caesar már legyőzte Pompeiust, s Kr. e. 47-ben egy keleti uralkodó csapatait verte meg. A senatusnak küldte ezt a győzelmi jelentést.

Rómába küldött levelében leírta, hogy milyen gyors és teljes győzelmet aratott, ezt a három szót használta: „Jöttem, láttam, győztem.” Mivel azonban latinul – veni, vidi, vici – mindhárom szó azonos betűvel kezdődik, és azonosan is végződik, a rövid szöveg még meggyőzőbben hangzik. (*Plutarkhosz: Iulius Caesar 50. Máthé Elek fordítása*)

3. Mit gondolsz, mi lehet a tömör, rövid mondatok hatása? Miért hatásos propagandaeszköz ez? Ma ezt milyen elektronikus felületeken praktikus használni? Ha van rá módod, tervezd egy logót, amely ezeket a szavakat használja fel! Az is jó, ha megnézed, hogy már mire használták...

Homályos mondatok – Ibis-típusúak

A **jóshelyek** és a kétséges helyzetben adott tanácsok **nem** mindig **egyhértelműek**. Hogy eredetileg miként hangzottak, ma már nem tudjuk pontosan. Ha **Delphoiban** jósoltak például, akkor **görögül** adtak kétértelmű üzenetet. De szellemes emberek később is **kitalálhatnak** ilyeneket.

„Ibis redibis nunquam per bella peribis.”: Elmesz visszajössz sosem halsz meg a háborúban.

→ „Ibis, redibis, nunquam per bella peribis.”

→ „Ibis, redibis nunquam, per bella peribis.”

4. A központoszást figyelve, próbáld az egyes változatok értelmét kitalálni!

Ilyen bizonytalan mondás van a magyar történelemben is. Állítólag 1213-ban **János** esztergomi **érsektől** tanácsot kértek, hogy **Gertrudis királynőt megöljék-e**. A monda szerint János érsek így válaszolt. A monda szerint, persze valószínűleg ez kedves mese...

Reginam occidere nolite timere bonum est si omnes consentiunt ego non contradico.

A királynét megölni nem kell félnetek jó lesz ha mindenki beleegyezik én nem ellenzem.

→ „Reginam occidere nolite, timere bonum est, si omnes consentiunt, ego non, contradico.”

→ „Reginam occidere nolite timere, bonum est, si omnes consentiunt, ego non contradico.”

5. A központoszást figyelve, próbáld az egyes változatok értelmét kitalálni!

Gertrúd: II. András felesége, Szent Erzsébet és a későbbi IV. Béla édesanyja volt meráni Gertrudis; magyar főurak egy csoportja meggyilkolta.

Marcus Tullius Cicero: Korának leghíresebb szónoka és filozófusa; consulként megpróbálta a köztársaság szét hullását megállítani, ám végül őt magát is kegyetlenül meggyilkolták.

Logó: jelvény, márkajel, embléma grafikai elemekből és jellegzetes írásmódú betűkből, szövegből; a logogram (gyorsírási jel, szójel) rövidült alakja; a logosz – beszéd, szó (g.) és gramma – írás, rajz (g.) szavakból.

A logó felirata: Történelem – ércnél maradandóbb (a designevo.com felületén készült).

A történelem, az idők tanúja, az igazság fénye, az élő emlékezet, az élet tanítómestere, a régi idők hírnöke, ugyan mely más hang révén válik halhatatlanná, ha nem épp a szónokén?

Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur? (Cicero: *A szónokról* – részlet. Kárpáty Csilla fordítása)

Marcus Tullius Cicero

6. Miben lehet más egy jó szónok, jó előadó által elmondott esemény? Mennyiben fontosak annak a személynek a tulajdonságai, akik valamit állítanak? Mit gondolsz, mitől függ, hogy igaznak hiszünk-e el valamit, vagy sem? Tervezz egy logót a történelem tantárgynak – ha van rá módod, elektronikusán!

Ép testben ép lélek! – Lehet, de eredetileg nem így hangzott

A sport jelmondata lehetne: ép testben ép lélek. Igen. De azért ezt **Iuvenalis**, a római költő kicsit árnyaltabban írta le.

Orandum est ut sit mens sana in corpore sano.

(*Iuvenalis*)

Kérni kell, hogy az ép testben ép lélek legyen.

A lelkem erőtlén az ép testben, s okulásra
nem hajlik, nem hallgat a szóra, mely enyhületet nyújt;
sértegetem hű orvosaim, s a barátokat is mind:
mért igyekeznek e kínzó tespedtséget elűzni?
Azt, ami árt, keresem, s ami hasznos, messze kerülném:
Rómában Tibur, Tiburban Róma a vágyam.

(*Horatius: Epist. I. 8.* – részlet. Kerényi Grácia fordítása)

Mentális: mens (l.) – lélek, szellem

Sportoló hölgyek – szicíliai mozaik (Kr. u. 4. század)

■ Milyen gyakorlatokat milyen ruhában végeztek ezek a hölgyek?

Ember vagyok, semmi emberit nem érzek idegennek... – egy színdarabból

Humánus: homo (l.) – ember, humanus (l.) – emberi → emberséges

Publius **Terentius** Afer római **vígjátékíró** volt a Kr. e. 2. században. Rabszolgaként került Itáliába, de művelt gazdája felszabadította, s tanította a tehetséges fiatalembert.

– Chreme, tantumne ab re tuast oti tibi
aliena ut cures ea quae nil ad te attinent?
– Homo sum: humani nil a me alienum puto.
vel me monere hoc vel percontari puta:
rectumst ego ut faciam; non est te ut deterream.

– Dolgoddól, Chremes, rá érsz törődni a máséval is,
Amely reád éppen nem tartozik.
– Ember vagyok: mi emberi dolog,
úgy gondolom, reám is tartozik.
Vedd úgy, hogy intlek, s kérdezősködöm:
ha jó, kövessem, gátoljam, ha rossz.

(Terentius: *Az önkínzó* – részlet. Kis Sándor fordítása)

Római színészek – mozaik Pompejiből

8. Neve alapján honnan származott Terentius? Neve alapján mi volt felszabadítója nemzetsége (nomen gentile)? Itt valójában mire utal ez a kis párbeszéd, ahonnan a címbeli gondolat (ember vagyok...) származik? Mit gondolsz, miért volt népszerűbbek a gladiátorjátékok, mint a színdarabok a rómaiak körében?

A római nevek – pl. Caius Iulius Caesar; praemonen (előnév) – nomen gentile (nemzetségnév) – cognomen (ragadványnév).

Gén: örökítőanyag; genos (g.) eredet származás; genus (l.) – sarj, nemzetség

Szituáció: helyzet, állapot, körülmények; situs – helyzet, fekvés

Farkast emlegetni – Ha valakiről beszélnek, sokszor meg is jelenik.

Farkas a mesében... – emlegetett szamár megjelenik?

Terentiusunk egy másik vígjátékában szerepel...

– Bátortalan vagy; jobban ismerem
Atyádat én: mikor legmérgeesebb,
mint egy bárányt, oly békéssé teszem.
– Hogyan?
– Dicsérlek téged, s mint üdül [üdvé lesz]:
égig magasztallak, s dicsérem erényidet.
– Enyéimet?
– Igen. S örömében ő sír, mint egy kis gyerek. De
– Mi?
– Ha farkast emlegetsz... – Lupus in fabula.
– Atyám?

(Terentius: *A fivérek* – részlet. Kis Sándor fordítása)

9. Mit gondolsz, bejött végül az atya? Vajon észreveszi az illető, hogy róla beszéltünk egy ilyen szituációban? Hogy lehet másként mondani magyarul ezt a mondást?

Perszeusz Medusza fejével (Antonio Canova szobra, 1804-1806)

II. MITOLÓGIA

Európé gyönyörű lány volt, akit a monda szerint Zeusz bika képében elrabolt.

EURÓPÉ

Európé – egy szépséges lány

Európé: latinosan: **Európa** – a görög szó „széles arcút” jelenthet – a névmagyarázat bizonytalan

Európé és a bika – görög vázakép (Kr. e. 5. század)

■ Milyennek ábrázolják a bikát? Mely népehez hasonló Európé ruhája?

mítosz: müthosz (g.)
= beszéd, történet

Európé és bika – Tiziano, velencei festő műve (16. század) ■ Milyennek ábrázolja a reneszánsz festő, Tiziano Európét? Kinek a jelképei a nyilat tartó szárnyas gyermekalakok? Milyen érzéseket kelt benned ez a festmény? Miért?

A monda szerint **Európé** egy gyönyörű lány volt: a **föníciai** Türosz **királyának lánya**. Egyszer egy furcsa **álmot** látott: két hatalmas világrész versengett érte – két világrész, asszonyi alakban. Az egyik asszony Ázsiának nevezte magát, a másiknak még neve sem volt. De mindkettő szeretne volna magához ölelni Európét.

Az álmod nem értette Európé. Nem sokkal ezután egy **rétre** ment ki barátnőivel, s ott virágot szedett. Eközben megjelent egy csodás, aranyszőrű, homlokán csillogó holdat viselő **bika**. Ez nem közönséges állat volt, hanem maga a főisten, **Zeusz**, aki féltékeny felesége, Héra elől így kívánt elrejtőzni. Európé kíváncsian a szelíd bika hátára ült – ám az elragadta, s a tengeren keresztül Kréta szigetére vitte.

Európé – a királyné

Kréta szigetén Zeusz magáévá tette Európét. A nászból **három fiú** született: Minósz, Szarpédón és Rhadamanthüsz. A mítosz szerint Zeusz gondoskodott a lányról: a krétai királyhoz adta feleségül, aki a három gyermeket szerető gondoskodással a sajátjaként nevelte. A legidősebb fiú, Minósz, Kréta királya lett később.

Európé – akit fivérei aggódva kerestek

Európé elrablása után **három bátyja a lány keresésére indult**, de nem leltek nyomára – így más és más helyen leltek új hazát. **Phoinix** a Földközi-tenger keleti partján telepedett le: ő volt a monda szerint Fönícia névadója. **Kilix** Kisázsia délkeleti részén alapított királyságot: ő Kilikia névadója. A legkisebb fiú, **Kadmosz** állhatatosabb volt testvéreinél: elment Delphoi jósdájába, hogy ott megtudakolja, hol találja meg Európét. A jóslat alapján a későbbi Thébai közelében áldozatot mutatott volna be Athéné istennőnek, de az áldozathoz szükséges friss vizet csak egy sárkány őrizte forrásból tudott megszerezni. A sárkányt Athéné segítségével legyőzte, a **sárkány fogait** elvetette a földre. A fogakból harcosok keltek ki, akik egymást kezdték legyilkolni – miután Kadmosz egy követ dobott közéjük, azt gondolták, a másikuk dobta meg... A sárkányfogvetemény tagjai végül Athéné parancsára Kadmosz szolgálatába álltak.

Az ember fáj a földnek; oly sok
Harc – s békeév után
A testvérgyűlölési átok
Virágzik homlokán;
S midőn azt hinnők, hogy tanul,
Nagyobb bünt forral álnokul.
Az emberfaj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! nincsen remény!

(Vörösmarty Mihály: *Az emberek*, 1846. május előtt)

Peter Paul Rubens:
*Kadmosz és a „sárkányfog-
vetemény’', 17. század*

■ Kik a festményen látha-
tó szereplők? Milyennek
látja a költő, Vörösmarty
Mihály az embereket?

Pinturricchio: Európe elrablása, 1509 körül (Metropolitan Museum of Art, New York) ■ Készítsetek egy ábrát Európé és családja, Zeusz és az istenek kapcsolatáról! Segítségére lehet a tankönyvi szöveg, valamint az Ókori lexikon.

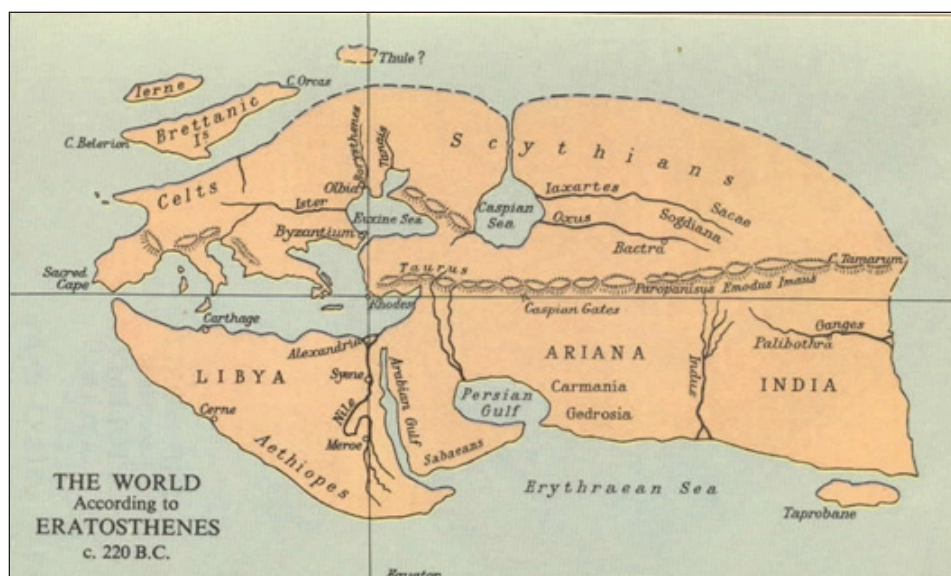
kontinens: összefüggő szárazföld – a latin „terra continens” a contineo – összetart, egybefog igéből jön

Európe – egy kontinens névadója

A híres költő, Homérosz szerint Európa eredetileg a görög föld, vagyis Hellász középső és északi részét jelentette, később egész Hellászt, illetve Kr. e. 500-tól a Hellásztól északra fekvő összes területet is. A görög történetíró, Hérodotosz a világot már **Ázsiára**, **Európára** és **Libüére** (azaz Afrikára) osztotta. Hogy pontosan miként függ össze a mitikus királynő és a kontinens neve, ezt már Hérodotosz is csak találgatta, s a tudósok azóta sem adnak biztos magyarázatot...

Térkép Erasthotenes, Kr. e. 3. századi tudós elképzelései alapján

■ Mely további területeket ismertek meg Hérodotosz idejéhez képest? Mi segítette az új területek megismerését? Mely folyókat ismeresz fel, ezeknek mi a latin elnevezése?

...Jogarát elhagyta az égi
istenek apja, vezére, kinek jobbájában a hármass
nagyüzű villám ég, ki ha int, a világ belerendül,
s ölt bika-álorcát, tehenek közt elkeveredve
bőg, gyönyörű-alakú; sétálgat a lágyfüvű réten.

[...] Nekibátorodott a királylány,
s nem sejtven, kire ül, hátára került a bikának;
ekkor a szárazról fölemelkedik, indul az isten
lassan a vízhez alá, ravaszul sétál a sekélybe,
majd messzebb, s már mély víznek közepén viszi hátán
zsákmányát. Remeg ez, s könnyezve tekint a partot,
jobbkeze szarvat tart, bikaáton nyugszik a másik;
míg meg-meglebegő leplével játszik a szellő.

(Ovidius: *Átváltozások*; Devecseri Gábor fordítása)

1. Melyik korábban látott (ld. előző oldalak) ábrázolás felel meg Ovidius „leírásának”?

A kontinens eredete – bizonytalan

Nos tehát, hogy Európát tenger veszi-e körül, azt ugyanúgy senki nem tudja, mint ahogy azt sem, hogy kiről kapta a nevét, vagy ki nevezte el, hacsak nem fogadjuk el ténynek, hogy a türoszi Európáról, s korábban, akárcsak a két másik földrésznek, ennek sem volt neve. Csakhogy tudjuk, hogy ez a nő ázsiai eredetű volt, s még csak nem is lépett arra a földre, amelyet a hellének Európának neveznek, mert Phonikiából Krétára, majd Krétáról Lükiába [terület Kisázsia dél-nyugati részén] vándorolt.

(Hérodotosz, *görög történetíró*, Kr. e. 5. század; Muraközy Gyula fordítása)

2. Miként tekint Hérodotosz a mítoszokra? Mit jelent a „történetírás atyja” kifejezés? Miért kaphatta ezt a megnevezést az utókortól?

Egy nagy világrész...

Győzhetetlen nagy Jupiter – ne tudnád? –
lett a férjed. Már ne zokogj, viseld jól
nagy szerencsédet: neved egy világrész
hordja ezentúl.

(Horatius, *római költő*, Kr. e. 1. század, *Ódák*, III. 27 Devecseri Gábor fordítása)

3. Kihez szól Horatius? Miért tartja szerencsésnek őt? Mivel jelzi Horatius, hogy számára egyértelmű Európa (nevének) eredete és tekintélye?

Pompeji – Ovidius időszakából

Ovidius (Kr. e. 43 – Kr. u. 20.): híres római költő; *Átváltozások* című műve számos helynév, természeti jelenség okmagyarázatát adja (vagyis ún. aitiológiai mű); költeményei miatt (?) Augustus császár száműzte

Hérodotosz (Kr. e. 5. század): a „történetírás atyja”; korának nagy utazója és történetírója

Perszeusz Zeusz fia volt: olyan hős, akihez rossz tulajdonságok nem tapadnak.

PERSZEUSZ

Perszeusz – és a szörnyű jóslat

Medusa: latinosan: Medusa – pikkelyes testű, szárnyas nőalak, fején viperák tekerőznek → a gömb alakú, kígyózó tapogatókkal rendelkező lények nagyon hasonlítanak a mitológiai lényre, így a biológia átvette az elnevezést

nimfák: a görög nümphé – vízitündér, menyasszony → a természeti erőket megszemélyesítő nőalakú isteni lényeket nevezték így

Perszeusz nagyapja, aki Argosz királya volt, jóslatot kapott: saját unokája okozza majd a halálát. Ezért lányát, Danaét egy föld alatti barlangba záratta, hátha így unoka nélkül maradhat. Zeusz istent azonban megigézte Danaé szépsége, s aranyeső formájában bejutott a lányhoz. Így Danaénak fia született: Perszeusz.

Nagyapja büntetésből egy ládába zárva tengerbe dobta Danaét és Perszeuszt.

Perszeusz és Danaé ládába zárása (görög vázakép, Kr. e. 5. század) ■ Kik láthatók a képen? Mit gondolsz, miért bízta a király a tengerre Danaét és Perszeuszt, ahelyett, hogy kivégeztette volna őket? Kik menekültek meg a haláltól az isteni beavatkozás által más (mitológikus) történetek szerint? Kik iránt esett még szerelembe Zeusz más alkalommal?

Egy szigetre sodródtak, s egy halászember kimentette őket, s felnevelte Perszeuszt. A sziget királya feleségül akarta venni Danaét, azonban ezt Perszeusz ellenezte. A király ezért gonosz tervet eszelt ki. Lakomát rendezett, amelyre mindenkinek ajándékot kellett vinnie. Perszeusznak a Gorgó-nővérek egyikének, **Meduszának fejét** kellett elhoznia. A Medusa szörnyű lény volt: asszonyfejen kígyók tekerőztek, s aki ránézett, kővé vált.

A Medusa Gorgó (görög váza, Kr. e. 6. század) ■ Írd le, hogy nézett ki Medusa! Miért volt veszélyes lény? Miért csak isteni segítséggel lehetett legyőzni?

Perszeusz – a Gorgó legyőzője

Az isteni származású Perszeuszt az istenek és isteni lények segítették. Először a **Graiáknak** nevezett vénasszonyokhoz ment Perszeusz. A **három vénasszony** közösen (felváltva) **egy szemet és egy fogat** használt. Ezeket megszerezte Perszeusz, s csak azután adta vissza, hogy, ha megmutatták a nimfákhoz vezető utat. A gyönyörű **nimfák** neki adták a **szárnyas sarut**, a mindent elnyelő **tarisznnyát** és a láthatatlanná tevő **sisakot**. Hermész isten pedig egy görbe **acélkést** ajándékozott neki, és megmutatta, hogy merre találja a Meduszát. Athéné pedig fényes pajzsával tükrözte Medusza képmását, hogy Perszeusz kővé ne váljon. Így lefejezte Meduszát, s a sisak és a saru segítségével elmenekült. A Gorgó-fejet a tarisznnyába rejtette.

Perszeusz – és kedvese, Androméda

Hazafelé tartott Perszeusz, s **Afrika** északi részén megállt pihenni. Ott találkozott az égboltot a vállán tartó **Atlasszal**. Atlasz bizalmatlan volt, s hitetlenkedett: bizonyítékul megnézhetette a Medusza-fejet, ám ettől kővé változott. Így jött létre az **Atlasz-hegység** a monda szerint.

Perszeusz és Androméda (freskó Pompeii-ből) ■ Milyenek ábrázolja freskó Andromédát? Miben hasonlít Perszeusz ezen ábrázolása a Cellini-szoborhoz? Milyen hőstettre volt szükség Androméda kiszabadításához? Mi lett később Perszeusz és Androméda sorsa?

Perszeusz és a Gorgó-fej (Benvenuto Cellini szobra, 16. század) ■ Mely isteni ajándékokat ismersz fel a szobron? Miben más ez a Gorgó-ábrázolás mint a görög vázán látható? Miért nem használta Perszeusz a láthatatlanná tevő sisakot, amikor Medúszával akart megküzdeni? Mire akar tanítani a mítosz eme része?

Afrika: terra Afrika (l.) – napfényes föld → a kontinens neve

Perszeusz és Androméda: a haláluk után a házaspár az istenek akaratából csillagképpé változott – ezt szabad szemmel is lehet látni; leg híresebb unokájuk: **Héraklész**

diszkosz (g.) – tányér alakú bronzkorong

Nagy Sándor makedón uralkodó ábrázolása (freskó Pompejből) ■ Hol látszik a képen a Gorgó-fej? Mely isten pajzsán kapott „eredetileg” helyet? Mit gondolsz, miért szerepel Nagy Sándor ábrázolásán a Gorgó?

Etiópiában Perszeusz kiszabadította a sziklához láncolt királylányt, **Andromédát**: ehhez előtte egy tengeri szörnyet kellett leszűrnia a varázskarddal. Andromédával egymásba szerettek, s meg is tartották a lakodalmukat.

A Medusza-fejből csöpögő vérből **mérges kígyók** születtek, s azok homoksivatagká változtatták a földet.

Hazatérve a földi szüleit fenyegető királynak megmutatta a Gorgó-fejet, aki ettől kővé vált. Ezután a **fejet Athénénak** adta, aki a pajzsa közepére helyezte.

Perszeusz – a jóslat beteljesülése

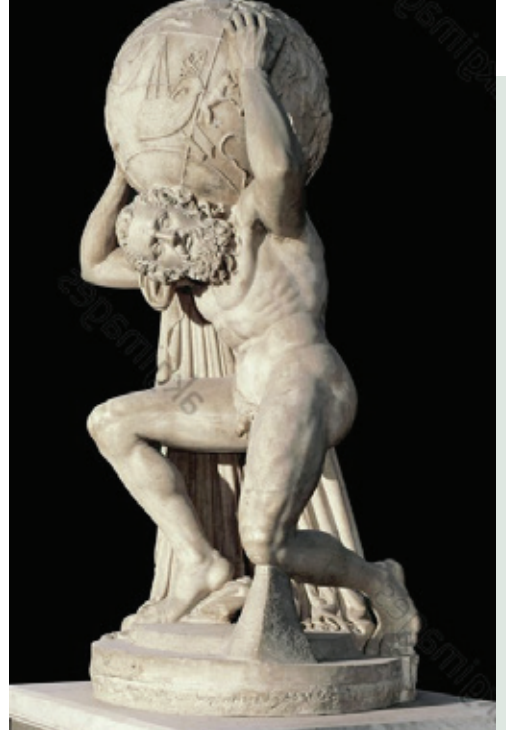
Hosszú idő után hazatért nagyapjához is, Argoszbába. A környéken rendezett **tornajátékokon** versenyzőként részt vett Perszeusz, nagyapja pedig nézőként volt jelen. Amikor diszkoszát elhajította, az **nagyapját véletlenül halálra sújtotta**. Perszeusz örökölte a trónt, de inkább egy közeli királlyal cserélt várost. A monda szerint Perszeusz építtette Mükéné hatalmas falait.

1. Mit gondolsz, miért kértek jóslatokat a görögök? El tudta kerülni a jóslatban megfogalmazódó sorsát Perszeusz nagyapja? Mi következik ebből számodra?

Perszeusz és Atlasz

Gyöngébb Atlasnál (hisz erősebb volna-e bárki?), hát „A barátságom”, szólal, „nem sokra becsülted, vedd az ajándékom!” S baljáról néki Medusa förtelmes képét (maga félretekint) odanyújtja. Vált, amilyen nagy volt, nagy hegygé Atlas: a fürtje és a szakállá liget; keze-válla gerince a hegynek; és feje már nem fej: hegyoromként égre mered fel; csontjai sziklakövek; majd szétnőtt minden irányban (istenek, így rendeltétek), s azután a nagy égbolt, oly sok csillaggal nehezült vállára, nyugodni.

(Ovidius: *Átváltozások – Atlasz és Perszeusz találkozása*; Devecseri Gábor fordítása)

2. A fenti részlet alapján mit gondolsz, miért nevezik Ovidius művét okmagyarázó költeménynek? Miért nevezik a térképeket tartalmazó kiadványt atlasznak? Milyen alakú a késő-római kori szobron a Föld?

A modern „Perszeusz”

De képtelen voltam gondolkodni. Valami rémlett, hogy a mítoszban Medúza aludt, amikor névrokonom, Perszeusz megtámadta. De Em akár-micsoda egyáltalán nem úgy nézett ki, mint aki alszik. Ha kedve tartja, azokkal a karmokkal akár most is felhasíthatja az arcomat.

– A Zöldszemű tette ezt velem, Percy – mondta Medúza, és egyáltalán nem tűnt szörnyűnek. Hangja arra csábított, hogy nézzek fel, sajnáljam meg szegény nagyit. – Annabeth anyja, az átkozott Athéné változtatott szép nőből ilyené.

– Ne hallgass rá! – csendült fel Annabeth hangja valahonnan a szobrok közül. – Menekülj, Percy!

– Csend legyen! – csattant fel Medúza. Aztán a hangja megint nyugtató dorombolássá lágyult. – Most már érted, Percy, miért kell elpusztítanom a lányt. Legnagyobb ellenségem lánya. Porrá zúzom a szobrát. De neked, kedves Percy, ne ked nem kell szenvedned.

– Nem – motyogtam. Próbáltam mozdítani a lábamat.

– Te tényleg segíteni akarsz az isteneknek? – kérdezte Medúza. – Tudod te, mi vár rád az ostoba küldetéseden, Percy? Tudod, mi történik veled, ha elérsz az Alvilágba? Ne legyél az olimposziak bábja, kedvesem! Jobb lenne neked szoborként. Az kevesebb fájdalommal jár. Sokkal kevesebb fájdalommal. (Rick Riordan: *A villámtolvaj* – részlet. Bozai Ágota fordítása)

3. Mit gondolsz, miért hasonló, de mégis más a modern mű, mint az ókori leírások? Vajon miért olyan népszerű ez a sorozat?

atlasz: a földgolyót tartó óriást ábrázolták a régi térképeken → innen a térképek elnevezése

Héraklész, Zeusz fia tizenkét nehéz próbát teljesített, s bűneitől megszabadulva halhatatlanná vált.

Héraklész: egyes magyarázatok szerint neve ezt jelenti: „Héra által vívta ki dicsőségét” – latinosan Hercules-ként ismerjük.

Héraklész és a kígyó (római márványmásolat, Kr. u. 2. század) ■ Miért volt oly nagy erejű Héraklész? Miért üldözte Héraklészt Héra haragja?

Héraklész agyonüti mestereit (athéni váza, Kr. e. 5. század) ■ Melyikük a mester, melyikük Héraklész? Mit gondolsz, miért lehetett dühös Héraklész? Miként kellett volna viselkednie?

HÉRAKLÉSZ TETTEI

Egy félisten születése

Héraklész **Zeusz** főisten **fia** volt. Zeusz egy **földi királynét** tüntetett ki szerelmével, s így született meg a kis Héraklész. Emiatt egész életében Zeusz felesége, **Héra** istennő **bosszúja** üldözte. Nevével is az istenek királynőjére, Hérára utal.

Héra már **gyermekkorában** Héraklész életére tört: **két kígyót** küldött a bölcsőben fekvő gyermekhez – ám Héraklész pusztá kézzel fojtotta meg az ártalmas hüllőket.

Hirtelen haragú gyermekként

Földi szülei jó nevelésben igyekeztek részesíteni: nyilazni, bölcsen ítélni és lanton játszani tanult. Itt már megmutatkozott **féktelen ereje**, amelyet még nem tanult meg kordában tartani. Dühében lant-mesterére ütött, aki szörnyethalt.

Felnővén szülővárosa, Thébai királyának lányát kapta feleségül, s családot alapíthatott. Ám Héra nem felejtette el a rajta esett sérelmet: **vak örökséget** bocsátott Héraklészre, aki megölte saját gyermekeit és mostohatestvérének gyermekeit. Miután az örölete elmúlt, bánatában a híres jóshelyre, **Delphoiba** ment, hogy megtudja, miként szabadulhat meg bűnétől. A jósnő szerint tíz nehéz munkát kell elvégeznie, hogy megtisztuljon.

Delphoi – Apollón híres jóshelye ■ Mire utalhat, hogy egy félisten is Delphoi-ban kért jóslatot? Nézz utána, meddig működött a híres jóshely! Mi vetett véget működésének?

Menj, követ, vidd hírül a császárnak:
A remekműű szék darabjaira hullott,
S Phoebus már nem lakik itt.
Kiszáradt a szent babérfa,
Nem zenél többé a forrás,
A vizek hangja elnémult örökre.
Követ, mondd el a császárodnak:
Az új Isten elsöpörte a régi isteneket.

– hirdette az utolsó jóslat a Kr. u. 4. században

Püthia: jósnő Apollón jósdájában, Delphoi-ban; szavait papok versebe szedve magyarázták

Tizenkét próba

A jóslat szerint a mükénéi királyhoz, Augeiászhoz kellett elszegődnie. A király emberfeletti feladatokat bízott rá. Először a sebezhetetlen **nemeai oroszlánt** kellett elejtenie: hatalmas erejével megfojtotta. Aztán a **lernői hidrát** kellett megölnie. A víziszörnynek, vagyis a hidrának kilenc sárkányfeje volt: ha az egyiket levágták, kettő másik nőtt helyette. A mocsárban élő hidrát bekerítette, majd a levágott fejek helyét tűzzel kiégette. Így azok nem nőttek újra. Ebben unokaöccse segítségére volt, ezért a király a hidra megölését nem számította az eredeti tíz próba közé.

Aztán **emberevő madarakkal** kellett megküzdenie. Később egy hatalmas **bűzös istállót** kellett kitisztítani Augeiász király megbízásából: ehhez két folyót terelt el, s az istállón keresztül vezetve megtisztította azt. A fizetni nem akaró királyt pedig megölte. De ez sem számított a tíz munka közé, mert bér ellenében végezte el.

Hüdra: kilencfejű vízi szörny; hüdör (g.) – víz – a „hida-„ kezdetű szavak a folyadékokra utalnak (pl. hidraulikus)

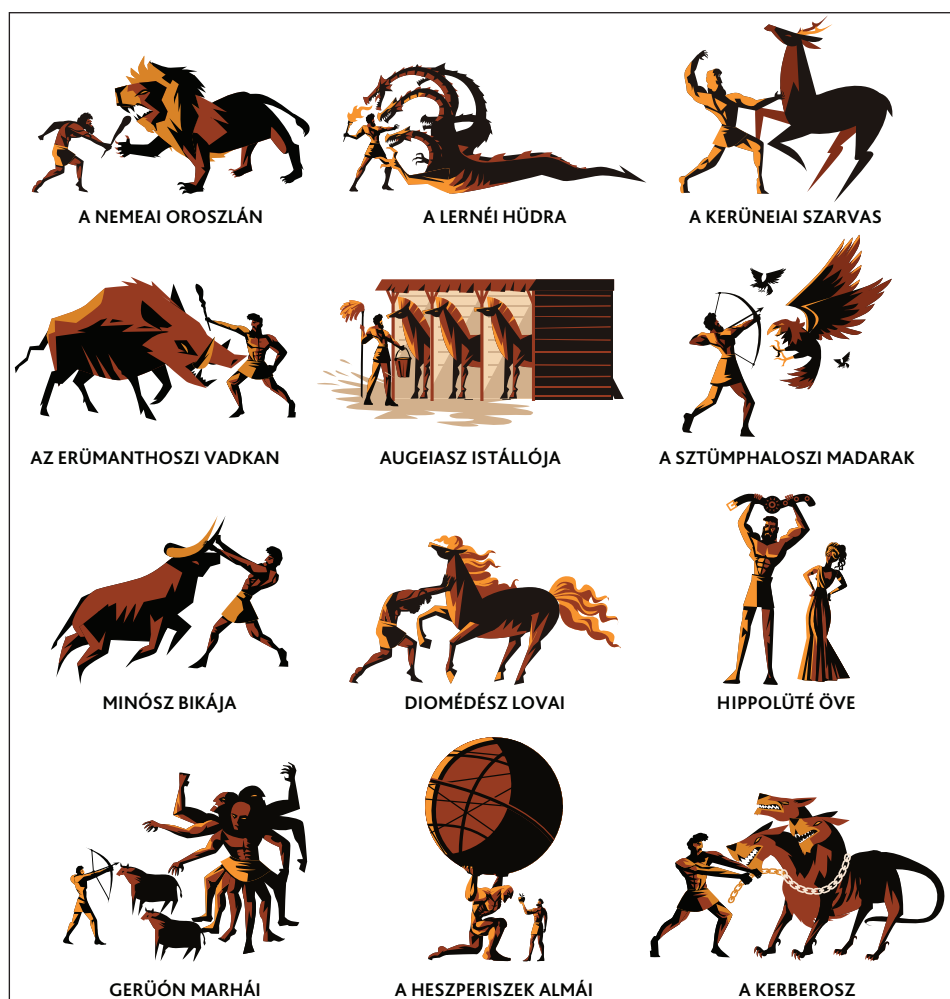
Augeász istállója: a züllött állapotokat, az elhanyagolt-ságot nevezik így

Héraklész oszlopai – modern szobor a mai spanyol területnek számító Ceuta-ban ■ Milyenek ábrázolja a szobor Herkulest? Mi ihlethette az oszlopok legendáját? Keresd meg a térképen Ceutát! Hol fekszik, mely állam fennhatósága alatt áll?

Héraklész oszlopai: Gibraltárt nevezték így – az egyik spanyolt tartomány (Extremadura) címerében van

Exklávé: a francia diplomáciai nyelvből került használatba; a latin ex- (ból-, ből) és a clavis (kulcs) szavakból származik, s „kulccsal bezárt terület” jelent → államterület, amelynek nem áll fenn területi folytonossága az anyaországgal

Egyik munkájánál **két emlékoszlopot** állított Európa és Afrika határán: ez ma két nagy sziklaként látszik – később Gibraltárnak nevezték.

Utoljára a **háromfejű kutyát**, a Kerberoszt kellett kézben felhoznia az Alvilágból. Miután összesen tizenkét feladatot teljesített, bűneitől felmentették.

A fényes diadal ellenére neki is meg kellett halnia, ám halála után Zeusz főisten **halhatatlansággal** ajándékozta meg, s Héra is kiengesztelődött iránta.

Héraklész és a Kerberosz – az őt megbízó király elrejtőzik (görög váza, Kr. e. 6. század) ■ Mit gondolsz, miért rejtőzött el az őt megbízó király? Milyen jó és rossz tulajdonságai voltak Héraklésznek? Miért tarthatjuk az ókor egyik „sztár”-jának? Miért filmesítik meg ma is szívesen az ő életét?

Hercules halála

Otthoni bástya felé igyekezve az új feleséggel,
ért Jupiter fia Euenus rohanó folyamához:
ez dagadottabb volt a szokottnál téli esőktől,
sok sebes örvénnyel, mi felett át senkise kelhet.
Nem féltette magát mégsem, felesége miatt félt;
s most az erős Nessus, ki a gázlót ismeri, így szól
hozzálépve: „Az asszonyodat túlpartra segítem,
Alcides [Hercules]; te magad pedig ússz át, élj az erőddel!”
[...] s hallja: sikolt felesége, mivel Nessus, kire bízta,
álnokul el kívánja ragadni. [...] a messzeszökő hátába nyilat lő:
átszaladott mellén is a nyíl, vashorga kiállott.
Az kiszakítja, s a két lukon át szökkent ki a vére,
lernai hydra veszett mérgével gennyesedetten.
Fölmeri ezt Nessus: „Boszulatlan – mondja magában -
nem halok”, és ingét, mit a forró vér telefröcskölt,
adja a rablott nőnek mint szerelemre-hevítőt.
[...] Nessus vérében megmártott öltözetet küld
férjének, s vele majd újjáéleszti szerelmét;
[...] Testéről tüstént tépné le a vészokozó mezt:
húzza, de az bőrét velehúzza, kimondani szörnyű,
vagy tagjára tapad, s nem tudja letépni magáról,
vagy húsát hasogatja, csupasszá fosztja a csontját.

(Ovidius: *Átváltozások*; Devecseri Gábor fordítása)

Hercules és Nessus (freskó Pompeii-ből, Kr. u. 1. század) ■ Miként nézett ki Nessus, milyen lény volt ő? Miben más Ovidius leírása és a freskó Nessus halála kapcsán? Mit gondolsz, mi lehet ennek az oka?

1. Mire készült Nessus? Miként akadályozta ezt meg Hercules? Mit adott Nessus Hercules feleségének? Mit várt ettől az ajándéktól az asszony? Mi lett Hercules sorsa az ing felvétele után? Miért volt ez szörnyű büntetés számára?

Az életet, ím, megjártam;
Nem azt adott, amit vártam:
Néha többet,
Kérve, kelve, kevesebbet.

Kik hiúnak és kevélynek –
Tudom, boldognak is vélnek:
S boldogságot
Írigy nélkül még ki látott?

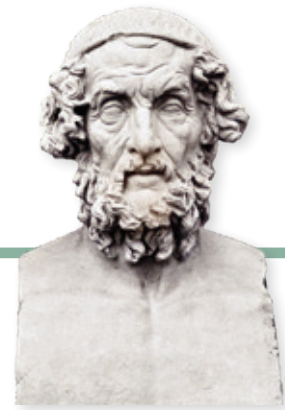
Ada címet, bár nem kértem,
S több a hír-név, mint az érdem:
Nagyravágyva,
Bételt volna keblem vágya.

Bárha engem titkos métely
Fölemészt: az örök kétely;
S pályám bére
Égető, mint Nessus vére.

(Arany János: *Epilógus*)

Odüsszeusz görög hős a trójai háború után hazaindult társaival; kilenc évi kalandos hajójút után végül hazaért Ithakába.

ODÜSSZEUSZ UTAZÁSA

Homérosz: költő a korai görög időszakból (talán Kr. e. 8. század) – életéről semmit sem tudunk, „vaksága” is bizonytalan – műveit (Iliász, Odüsszeia) valószínűleg szóban adták tovább, nem írták le.

legenda: lego – olvasok (l.); szó szerint: olvasandó – sokszor vallási elemek is szerepelnek benne

Navigare necesse est.: Hajózni muszáj. – Pompeius római hadvezér és politikus híres mondása volt, amit így fejezett be: „sed vivere non est necesse.”, azaz „de élni nem szükséges”. Az Itáliába hajókon szállított gabona létfontosságú volt. A hajózás pedig veszélyes vállalkozás volt.

„Láertész fia ő, a nagyon leleményes Odüsszeusz, őt az a bár sziklás Ithaké táplálta-nevelte; ért minden cselhez, kieszél sok nagyszerű tervet.”

(Homérosz: Iliász, Devecseri Gábor fordítása)

A leleményes hős, Odüsszeusz

Odüsszeusz Ithaka szigetének **királya** volt, az egyik leghíresebb görög hős. Bátorsága, kitartása, de főként **leleményessége** miatt kedvelték a görögök.

Ithaka (Ithaki) szigete napjainkban – Görögország nyugati részén található, kb. három-ezer lakosú; sokan birtokolták: a mükénéiek, a rómaiak, a bizánciak, a törökök, a velenceiek, az angolok, végül 1864-től Görögország része lett

1. A kép és Homérosz leírása alapján milyen földrajzi jellemzői lehettek Ithaka szigetének? Keresd meg az internetes térképen is, nézd meg a műholdképét! Miként válhat valaki leleményessé? Ismersz-e ilyen típusú embert magad körül?

Trója városának rekonstrukciós rajza – Tróját a német régész, Heinrich Schliemann találta meg 1871-ben; Trója romjai több korszak falait, házait rejtik; a legenda szerint a trójai háború a Kr. e. 13. században lehetett; a legutolsó periódus lakói a Kr. u. 4. században hagyták el. Schliemann felfedezéséig Tróját a korabeli kutatók egy mesebeli városnak tartották – az autodidakta Schliemannt ezért sem vették komolyan tudományos körökben. ■ Nézd meg a rekonstrukciós rajzot! Hogyan közelíthették meg legkönnyebben a görögök Tróját? Miért jelenthetett nagy nehézséget számukra a város meghódítása? Tudod, hogy végül hogyan sikerült nekik? Mennyi ideig volt lakott Trója? Mit gondolsz, miért lehetett olyan fontos a német régész számára Trója megtalálása?

Odüsszeusz, a görög vezérek egyike volt a legendás trójai háború idején. Trója városát **tíz évig ostromolták**, ezalatt sok hőstettet vitt végbe. Koldusnak öltözve megszerezte a trójaiakat védő Athéné-szobrot (a Palladiumot), kimenekítette Akhilleusz görög hős holttestét, de legfőképp az ő ötlete volt a **trójai faló**. Trója elfoglalása után a görögök, köztük Odüsszeusz is **hazaindult**. Az ő hazaútja **nyolc és fél évig** tartott.

Hajőrekonstrukció a mükénéi korból – ilyen lehetett Odüsszeuszek hajója ■ A kép alapján mekkora lehetett egy hajó legénysége? A későbbi vázakepet megnézve (ld. Odüsszeusz és a szirének) miért nem tűnik azonosnak a hajőrekonstrukció és a Kr. e. 5. századi ábrázolás?

Poszeidón bosszúja

Odüsszeusz otthona, Ithaka tehát Hellász nyugati részén feküdt. A **ki-szásziai Trójából** hazaindulva egy szörnyű vihar után **Észak-Afrikába** vetődött, majd **Szicília** közelében egy ismeretlen szigeten kötött ki. Odüsszeusz **kíváncsi** volt, itt milyen nép lakik. A **küklopszok**, vagyis az egyszemű, emberevő óriások vidékére jutottak. Ezek nem tisztelték sem az isteneket, sem a törvényeket, sem az embereket. De Odüsszeusz ezt nem tudta: tizenkét társával az egyik küklopsz barlangjában megvárta annak tulajdonosát, hogy beszélgessen vele. Ez meg is történt, ám a küklopsz Odüsszeusz több társát megette, a többieket a barlangba zárta.

Végül Odüsszeusz borától megrészegülve elaludt, s ezalatt a leleményes görögök **kiszúrták az óriás szemét**. Miután a megvakított óriás elhengerítette a barlang bejáratát elzáró követ, Odüsszeuszek kiszöktek.

Autodidakta: önművelő, önképző ember; autosz (g.) – önmaga, didaktész (g.) – oktató

Elképzelni sem lehet annál kellemesebbet, mint hogy életünket a múlt ereklyéinek felkutatásával töltjük. (Heinrich Schliemann)

Fortes fortuna adiuvat.: Bát-raké a szerencse (szó szerint: a szerencse a bátrakat segíti). Egy Plinius Minor nevű római szerzőtől származik ez a mon-dás

(Kr. u. 1. század)

Utisz: senki (görögül) – Odüsszeusz így mutatkozott be a külopsznak – amikor tár-sai megkérdezték a megvakít-tott óriást, hogy „ki bántot-ta”, akkor azt válaszolta: „Senki.” – Az óriás nem lele-ményességéről volt híres...

Küklopsz: egyszemű óriás; a küklopsz (g.)=kör és az ópsz (g.) – arc, szem szóból jön – tkp. kerek szemű-t jelent.

A küklopsz barlangjában ■ Hogy bántak el a kük-lopsszal? Jogos volt-e sze-rinted Poszeidón haragja? Mit csinál épp az óriás?

A megsebesült küklopsz **Poszeidón** tengeristen **fia** volt – s most apjához kiáltott bosszúért. A tengeristen **bosszúja** el is érte Odüsszeuszt és társait.

Hosszú, nehéz hazaút

A szirénekkal ■ Mutasd be a szirének kinézetét! Miért voltak veszélyesek? Miért kívánta Odüsszeusz mégis meghallgatni őket?

Ezután **sok bajt** kellett kiállnia Odüsszeusznak. Kapzsi társa kinyitotta a **szeleket** tartalmazó tömlőt, így újra távol sodródtak hazájuktól. **Emberevő óriások** (laisztrügónok) tizedelték meg hajóit és embereit. **Varázslónők** tartották fel őket: **Kirkénél** egy évig vendégeskedtek, **Kalüpszó** pedig hét évig fogva tartotta, s csak

Athéné közbenjárására engedte el őket. A **szirének** (félleg madár-, félleg asszonytestű lények) partra csaló énekétől csak leleményessége mentette meg: társai fülét betömte, magát pedig az árbochoz kötözteti.

Az egymással szemben lévő két sziklán élő szörnyeket csak nehezen kerülte el: vigyáznia kellett, ha a **Szküllát** elkerüli, a **Kharübdisz** ne nyelje el. Közben még az **Alvilágba** is leszállt, s ott is tanácsokat kapott. E tanácsokat nem tudta maradéktalanul teljesíteni: miután társai **Szicília** szigetén megették **Héliosz** napisten szent **teheneit**, Héliosz panaszára Zeusz bosszút állt, vagyis villámával elpusztította a hajójukat.

A két szörny: Szküllá és Kharübdisz – talán ezek a sziklák ihlették Sziciliánál ■ Keresd meg a szicíliai Messinai-szorost a térképen!

Végül **csak egymaga** jutott csak el **hazájába**. Ott koldusnak öltözve kikémlelte a helyzetet, majd nyilat használva rendet tett: a házat pusztító urakat, azaz a kérőket lenyilazta.

Partra szállottam. Levonom vitorlám.
A szelek mérgét nemesen kiálltam.
Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben
Izzada orcám.

(Berzsenyi Dániel: *Osztályrészem*, 1799)

A trójai faló

Erre falat bontunk, bástyánk rontjuk le előtte.
Majd munkához látunk mind: görög kerekre
Állítjuk lábát, kötelet kötözünk a nyakába.
Fegyveresekkel terhesen így toljuk fel a szörnyű
Tákolmányt falainkra: fiúk, szűzek dala közben,
Kik, ha csak érintik kötelét, már boldogok attól.
S jön, jön a Rém, benyomul vészjóslóan piacunkra:
Ílium, ó, honom, ó, kedvelt helye isteneinknek,
S nagyhirű, harcban-erős dardán bástyák, ti! kapunknál
Négyszer akadt meg, négyszer csördült benne a fegyver:
Mégis vonszoljuk vakon, és – e jelekre se félvén –
Szent várunkba a gyász-paripát őrzöngve behúzzuk.
Hej, Cassandra igéi pedig hogy hangzanak ismét!
Ám az a mennybeli ezt jól eltervezte – hiába.
S ó, nyomorult teucrok, kiknek vég-napja e nap, mi,
Ünnepi lombbal tömjük még tele templomainkat.

(Vergilius: *Aeneis*, Kr. e. 1. század; Devecseri Gábor fordítása)

2. Milyen egyezéseket látunk Vergilius leírása és a freskó között? Milyen jelek figyelmeztettek a veszélyre? Ki lehet a freskón a fehér ruhás nőalak? Mivel magyarázza Vergilius (azaz a főszereplő, Aeneas) a város pusztulását? Miért nem volt (olyan) népszerű Odüsszeusz a rómaiak körében? Mekkora méretűnek képelték a falovat a *Trója* c. film alkotói?

Sziréna: a szirén szóból származik – a megfeleltetés oka: hangjuk hasonlósága. Hát...

Árbóc: arbös – fa, vitorlarúd (l.) – érdekes, hogy 2012-ig a latin nyomán (hiszen ott rövid „o” van) így kellett írni: árboc

Ílium – Trója
dardán – görög
teucrok – trójaiak

Publius Vergilius Maro: a rómaiak egyik legnagyobb költője; híres eposza: az *Aeneis*; Homérosz a trójai háborút, Odüsszeusz bolyongásait, Vergilius pedig a trójaiak menekülését és új hazájuk megalapítását meséli el

Cassandra (l.) / Kasszandra (g.): a trójai király lánya, aki a szerelmes Apollóntól jóstehetséget kapott; mivel visszautasította az isten szerelmét, büntetésből senki sem hiszi el a jóslatait

Faló a Trója c. filmből (2004)

A trónért cserébe Iászónnak az aranygyapjút kellett megszereznie. Kalandos hajóútja után ez sikerül is, ám a hős mégsem boldog.

Argonauta: argos (g.) – gyors; nauta (l.) – hajós; innen jön az asztronauta/kozmonauta (űr-hajós) kifejezés

argó: csoportnyelv, tolvajnyelv ↔ ennek nincs köze Iászónhoz, ez a francia argot = tolvajnyelv szóból származik

hárpia: harpadzó (g.) – elragad → Az ételt elragadó, s a maradékba belepiszkító szörnyű lényeket nevezték így; ma: bizalmasan (ámde sértő módon) a kiállhatatlan nőszemélyeket hívják így.

IÁSZÓN ÉS AZ ARGONAUTÁK

Egy királyság ára

Jog szerint Iászónt illette volna meg szülővárosa trónja. Ám kapzsi nagybátyja elragadta tőle a királyságot. A felnőtté váló Iászónt **próba** elé állította: azt ígérte, hogy megkapja a trónt, ha elhozza az **aranygyapjút**. Az aranygyapjút a messzi Kolkhiszban egy sárkány őrizte. Iászón nem egyedül vágott bele a nagy feladatba: segítette Héra istennő és az akkori leg híresebb **ötven görög hős** (köztük Héraklész és Thészeusz is).

Hajóácsolás – az Argó

Pallasz Athéné mesterségével el is készült a hajó, amely az **Argó** nevet kapta, hajósai pedig az argonauták voltak.

Iászón legendás szülővárosát ma Vólosznak nevezik – a kikötő előtt az Argó hajó elképzelt mása ■ Miért volt szükség Athéné segítségére a hajó elkészítéséhez? Mekkora utat kellett megtenni, ha az úti cél (Kolkhisz) a Fekete-tenger keleti partján feküdt? Ha van kedved, építs egy Argó-makettet!

Útközben **Héraklész kiszállt**, mert tizenkét próbáját kellett kiállnia. Thrákia partjainál segítettek egy vak jósnak: elkergették az ételébe piszkító, undorító **hárpiákat**. A hárpiák asszonyarcú, madártestű gonosz lények voltak.

Hárpiák (görög váza, Kr. e. 5. század) ■ Mit tesznek épp a hárpiák? Milyen értelemben használjuk ma a „hárpia” kifejezést?

Herculaneum: A mitológia szerint Héraklész (latinosan Hercules) alapította azon a helyen, ahol a hérosz megölt egy marhatolvajt. A város Kr. u. 79-ben pusztult el Pompejivel egy időben; ma egy Ercolano nevű városka él félig a romok fölé települve.

Feladatok – egy szerelmes királynnyal

Az argonauták végül elérték úti céljukat, de az ottani király nem szívesen adta volna át az értékes aranygyapjút. Ezért ő is nehezen teljesíthető feltételeket szabott. Fogjon igába két tűzokádó bronzbikát, szántsa fel Arész mezejét, és vesse el benne a sárkányfogakat, amelyek Kadmosz vetéséből megmaradtak. Ezeket csak isteni **beavatkozással** tudta teljesíteni Iászón: Héra és Athéné mesterkedései nyomán a király lánya, **Médeia szerelemre** gyulladt Iászón iránt. Médeia **varázstudománnyal** bírt – s ennek segítségével Iászón sikerrel járt.

„Medea, hiába vonakszol;
mert az utadban egy istenség áll...”

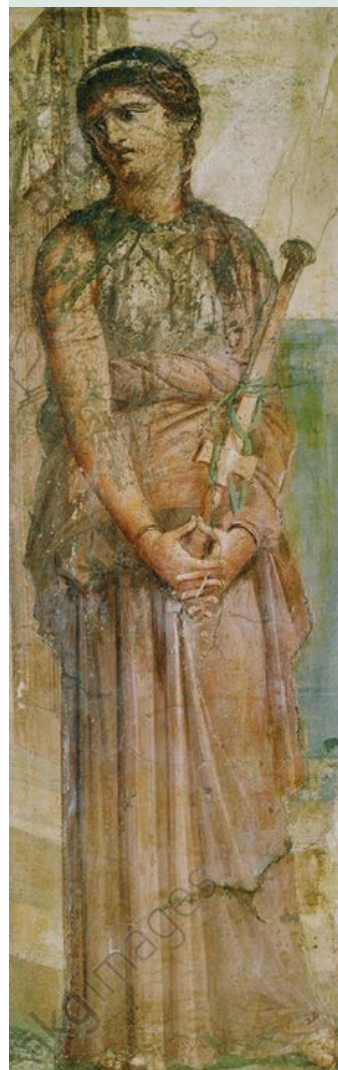
– tolmácsolta Ovidius, a költő Médeia érzéseit

Varázskénőce segítségével Iászón sebezhetetlenné vált: így már képes volt befogni a király érclábú bikáit, s velük felszántani a földet. A felszántott földbe vetett sárkányfogakból óriások keltek ki. Iászón egy követ hajított az óriások közé, így egymásnak ugrasztotta és könnyedén lekaszabolta őket. Természetesen ennek módját is Médeia találta ki.

...Mer elő ércmívü sisakból
sárkányfog-magvat, s ama túrt televényt telehinti.
Méregben-mártott magvak foszlódnak a földben,
serken a fogvetemény, magasul csupa emberi testté.
[...] Ő pedig egy súlyos sziklát hajított be közübük,
űzi magától így, s rájuk fordítja csatájuk.
Egymáson vernek sebeket földszülte fivérek,
polgárháboruban halnak...

(Ovidius: *Átváltozások*; Devecseri Gábor fordítása)

1. Hogyan győzte le Iászón a földből kikelő harcosokat? Ki adott ebben tanácsot neki? Milyenek lehettek a „földszülte fivérek”?

Médeia (freskó Herculaneumból) ■ Milyen arckifejezéssel és testtartással ábrázolták a varázserővel bíró lányt? Miért?

Iászón álnoksága – Médeia csalódása

Végül Iászón megszerezte az aranygyapjút (Médeia altatta el a gyapjút őrző sárkányt). Ezután Médeiával elhajózott. Médeiát feleségül is vette, s hosszú úton tértek haza.

Iászón megszerzi az aranygyapjút (görög váza, Kr. e. 5. század) – a sárkányt Médeia varázlata altatta el ■ Mit köszönhetett Iászón Médeiának? Mely másik görög hőshöz hasonló Iászón kalandos hajóútja? Melyik görög hős halálát okozta méreggel átítatott ing? Melyik görög hőst segítette egy helybeli királynő?

Tudom, hogy szörnyű bűn, amit merészelek,
de elmémnél hatalmasabb a szenvedély,
az emberek legtöbb bajának fő oka...

(Euripidész: Médeia – részlet. Kerényi Grácia fordítása)

Aranygyapjas rend: Spanyol kitüntetés, amelyet 1429-ben alapítottak a keresztény hit védelmére, híres magyar tagja többek között Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc volt. A kitüntetés felirata: Pretium laborum non vile – a fáradozás nem csekély jutalma.

Ám Iászón szerelme kihűlt Médeia iránt, s eltaszította magától az asszonyt.

Médeia kegyetlen bosszút állt. Iászón új feleségének méreggel átítatott ruhát küldött, saját gyermekeit is megölte. Iászónt életben hagyta, hogy fájdalma sok éven át eméssze.

A hős sokáig bolyongott vigasztalanul, míg végül saját hajója, az Argó romjai közt lelte halálát: az összerogyó hajó gerendái agyonsújtották.

DAIDALOSZ ÉS IKAROSZ

Daidalosz tudós építőmester és feltaláló volt; fiával, Ikarossal elmenekült Kréta szigetéről

Daidalosz – az ókori ezermester

Daidalosz (latinosan: Daedalus) Athénból származott. A hagyomány szerint ő volt a **kézművesség feltalálója** – ebben segítette Pallasz Athéné istennő. Hozzá küldték tanulni tehetséges unokaöccsét, Talószot. A fiú túlszárnyalta mesterét: feltalálta a fazekaskorongot, a körzőt és a fűrészot. Daidalosz pedig féltékenységből letaszította unokaöccsét az Akropoliszról. A gyilkosság miatt Kréta szigetére menekült.

Daidalosz – krétai rabságban

Krétán Minósz király udvarába került. Ott csodájára jártak találmányainak: a király lányának, Ariadnének gyönyörű táncteret épített, s mozgatható bábukkal szórakoztatta.

Egyszer egy gyönyörű bika bukkant elő a tengerből. Ezt az állatot fel kellett volna áldozni Poszeidón (latinul: Neptunus) tengeristennek. Ám Minósz király ezt nem tette meg, ezért az istenek büntetéseként felesége egy bikafejű, embertestű szörnyet hozott a világra. Ez a szörny volt a **Minótauros**.

A szörny számára építette Daidalosz a **labürinthoszt**. Hogy az építmény titka megmaradjon, a király megtiltotta, hogy elhagyja Kréta szigetét.

Mivel a tenger el volt zárva előle, ezért a mesterember szárnyakat készített magának és fiának, Ikarosznak (latinosan: Icarus). El is repültek, ám Ikarosz a magasságtól megszédülve a nap közelébe repült, ezért a szárnyait összetartó viasz elolvadt, s a fiú a tengerbe zuhant. Édesapja eltemette, s a sziget és a tenger a fiú nevét vette fel: Ikáriai-tenger. Lehet, hogy ez volt az istenek büntetése a korábbi gyilkosságért?

Daidalosz: daidalló (g.) – művészién kidolgoz; az ő neve is „beszélő név”

Minótauros: taurus (l.) – bika

labürinthosz: labyrinthus (l.) – a labrys (g.) – kettős bárd; amikor a görögök elfoglalták Kréta fővárosát, Knósszoszt, a hatalmas palotát a „bárdok házána” nevezték el; ez a palota sok szobából állt → a „labirintus” egy idő után az „útvesztő” megfelelője lett.

Ikarusz: Hogy lett egy buszgyár neve? Az Ikarusz buszgyár (Ikarus karosszéria és Járműgyár) három korábbi vállalatból jött létre 1949-ben. Ezek közül az egyik (Ikarus Gép és Fémáru Rt.) korábban repülőgép-alkatrészek gyártásával is foglalkozott: innen a név. Az új gyárnak is jó volt Ikarusz neve: a nagyra törést, a félelem legyőzését, a találmányosságot jellemezte. Ikarusz tragikus zuhanásáról elfeledkeztek.

A knósszoszi palota Kréta szigetén – a palota romjait a 20. század elején találták meg ■ Miért tűnhetett útvesztőnek a palota? Mit gondolsz, miért díszítették bikaszarvak a palotát? Miért köthetik ennek megépítését a legendás mesterhez?

Ikarosz halála egy pompeji freskón ■ Miért kívánt megszökni Daidalosz és fia Kréta szigetéről? Mit gondolsz, miért vonzotta a fiút a nap? Miért ért véget tragikusan Daidaloszék szökése?

Daidalosz – Szicíliában

A monda szerint Daidalosz később Szicília szigetére vetődött, ahol több csodás dolgot is tervezett. Élethű képet alkotott Aphroditének, erődöt és vízgyűjtő medencét építtetek vezetésével. Minósz után jött Szicíliába, ám a furfangos mester az ottani király lányaival szövetkezve forró vízzel megölte a krétai királyt.

Látjuk, hogy Daidalosz története igencsak szövevényes, valószínűleg több, korábban különálló mitológiai személy életútját rejt magában.

Daidalosz és Ikarosz modern szobra Kréta szigetén ■ Mely pillanatot örökít meg a szoborcsoport? Melyik szobor a hangsúlyosabb? Miért örökítették meg Daidaloszékát Kréta szigetén?

Az útvesztő börtön

Daedalus építőművész, mind közt a legelső,
készíti, összezavar jeleket, s vet a szemnek ezernyi
csalfa cseles csapdát a tekergő tévutak által.

[...] így tölti e művész
sűrű kanyarral a sok-sok utat, s küszöbig kikerülni
ő maga is csak alig tud már: oly csalfa a műve.
Hát idezárt a fél-ifjú, félig-bika szörnyet...

(Ovidius: *Átváltozások* – részlet. Devecseri Gábor fordítása)

- 1. Miért nehéz kijutni a labirintusból? Miért lett félig bika, félig ember Minótaurusz?

Bikaugratás – freskó a krétai Knósszosz palotájában

■ Meséld el, mit ábrázol a freskó! Szerinted lehet(ne) ilyen „mutatvány” a való-ságban? Miért ábrázolták oly nagy méretben a bikát az emberekhez képest?

A szárnyak készítése

Meggyűlölte ezenközben Krétát, meg a hosszú
számkivetést, mert vág্যakozott haza Daedalus immár –

[...] Tollat sűrű rendbe rakosgat,
kezdi a kurtákon, melljük rakja a hosszút,
mint lejtősen ahogy nőnének: hajdan a pásztor
sípja eképp magasuk nem-egyenlő nád-darabokból;
majd közepütt szállal, köti lentebb össze viasszal,
és az egész toll-sort kicsikét görbére konyítja,
mint a valódi madár szárnyát. Fia, Icarus ott áll,
s hogy maga vesztével játszik, nem sejti sehogysem:
hol, mosolyogva, a szél-felfelfúdosta pihékért
kapdos, hol meg a szőke viaszt lágyítja hüvelykkel,
s apja csodás művét késlelteti játszadozással. [...]

Oktatgatja fiát: „Közepütt szállj,” adja tanácsát,
 „Icarus, erre vigyázz, nehogy aztán, hogyha alatt szállsz,
 víz nehezítse a tollaidat, s tűz marja, ha túlfönt:
 szállj csak a kettő közt! [...]”
 S míg így repülésre tanítja,
 már a szokatlan két szárnyat vállára szorítja.
 Dolgozik és oktat, s öreg arcán könnyei folynak,
 két keze is reszket. Csókot nyom a gyermeki arcra,
 mit többé soha már...

(Ovidius: *Átváltozások* – részlet. Devecseri Gábor fordítása)

2. Miként tudta Minósz elzárni a tengert? Hogyan készültek a szárnyak Ovidius szerint? Milyen idős lehetett Ovidius leírása szerint Ikarosz (latinul: Icarus)? Miért jó a költő szerint a „középút”? Miért könnyezik az édesapa?

Amikor meglátott, magát harapta,
 mint akit a harag emészt szívében.
 „Tán azt hiszed” – bölcsém feléje csapta
 e szót – „megint eljött Athén királya,
 ki odafönn rád a halált kiszabta.
 Bestia, pusztúlj! Ennek nincs fonála
 hugodtól: ez nem téged ölni jött el:
 jött hogy kínatok lássa és bejárja.”
 Mint a bika, amelyet most ütött el
 a végcsapás, ha kitepi magát,
 futni nem tud, csak erre-arra szökdel:
 olyannak láttam a Minos-bikát.
 S szemes vezérem szólt: „Siess leszállni,
 amíg dühöng; dühében mitse lát.”

(Dante: *Isteni színjáték*, 14. század,
 Babits Mihály fordítása) – az *Alvilágba*
 a költő és kísérője, Vergilius szállt le

3. Ki a „hugod”? Mit gondolsz, miért haragos, miért tombol Minótauros?

THÉSZEUSZ ÉS ARIADNÉ

Thészeusz megölte a szörny Minótauroszt. Ám segítőjéhez, Ariadnéhoz hűtlen lett, ezért megbűnhődött.

Minósz király adója – emberáldozat a szörnynek

Minósz király feleségének szörnyű gyermeke volt a félig bika-, félig embertestű Minotauroszt. Ugyan a **labirintusba** zárva nem bántotta az embereket, de Minósz megkövetelte a távoli athéniaktól, hogy **kilencvenként** hét ifjút és hét leányt küldjenek **áldozatul** a szörnyetegnek. Korábban ugyanis az **athéni király** gyakorlatilag megölette Minósz fiát, aki győzött az athéni játékokon. A fiút a marathóni bika ellen küldte, amely agyontaposta. Az athéni király tettét tovább súlyosbította, hogy a **vendégjogot** is **megsértette**, ami az egyik legnagyobb vétség volt a görögök számára.

Aigeusz király: A monda szerint Thészeusz atyja, az Égei-tenger névadója; egyes mondaváltozatok alapján nem is ő volt Thészeusz igazi apja, hanem a tengeristen, Poszeidón...

Thészeusz önfeláldozása – felelősség a közösségért

Az athéni király fia volt **Thészeusz**, s vállalta, hogy ő márpedig megküzd a szörnnyel. Thészeusz már fiatalon óriásokat és rablókat (például **Prokrusztészt**) győzött le: ennek emlékei az iszthmoszi játékok. Édesapjával **megállapodott**: ha a fekete vitorlát fehérre cseréli, akkor élve kijutott a labirintusból, s megmenekült. De akárhogy is, az esélyei rosszak voltak.

Thészeusz szerelme – Minósz király lányával

Amikor Kréta szigetére érkezett, Minósz király lánya, **Ariadné**, **szerelmebe esett** iránta. A szerelmesek el is határozták, hogy összeházasodnak, ha Thészeusz élve kikerül a labirintusból. Daidaloszt, a híres ezermester ötletére Ariadné egy gombolyag **fonalat** adott szerelmének, hogy kitalálja az útvesztőből. Sőt még egy **karddal** is ellátta.

Pompeji falfirka – felirata: LABYRINTHUS. HIC HABITAT MINOTAURUS (Labirintus: itt lakik Minótauroszt) ■ Betűzd ki a feliratot! Mire utalhat a felirat? Nézd meg: vezet ez a labirintus valahová? Eredetileg miről nevezték el a labirintusokat (ld. Daidaloszt és Ikaroszt című lecke)? Rajzolj te is egy saját labirintust!

Ariadné fonala: A zűrés, nehéz helyzetből való szabadulást lehetővé tevő ötlet, segítség.

Taurus – bika (l.)

Thészeusz a labirintus mélyén kardjával ledöfte a szörnyeteget, s a fonal segítségével ki is jutott a folyosók rengetegéből.

A chartres-i katedrális (Franciaország) labirintusa ■ Nézz utána, miért ábrázolták a középkori katedrálisban a labirintust!

Thészeusz hűtlensége – és bűnhődése

Elindultak Athénbe, ám Thészeusz nem volt már biztos a házasság dolgában. Amíg Ariadné aludt, egy szigeten hagyta a lányt. A felébredő királylány megátkozta hűtlen szerelmét.

Az átok fogott: Thészeusz ugyanis elfeledkezett apja szaváról. Nem cserélte ki a fekete vitorlát, s szegény édesapja azt hitte, hogy fia meghalt. Bánatában levetette magát egy szikláról a tengerbe. Athén királya ezután Thészeusz lett.

Ariadné vigasza – egy isten (itáliai vázakép, Kr. e. 4. század) ■ A vázakép alapján melyik isten vigasztalhatta meg Ariadnét? Készíts képregényt Thészeusz életéről!

Poszeidón-templom a Szunion-foknál (Athéntól 70 km-re) – van olyan hagyomány, amely szerint itt várta a fiát Aigeusz ■ Keresd meg a térképen a Szunion-fokot! Mi történt Aigeusz királlyal? Mi volt tettének oka?

Thészeusz a görögök egyik legnépszerűbb hőse volt: nem véletlen, hogy a történet szerint sokszor küzdött Héraklészszel és Iaszónnal együtt.

Az amathuszi Paion egészen sajátos módon beszéli el Ariadné történetét. Szerinte egy vihar Kiprosz [Ciprus] partjaihoz sodorta Thészeuszt, s Ariadné, aki várandós állapotban volt, rettenetesen szenvedett a viharban hánykolódó hajón, ezért kiszállt egyedül. Thészeusz közben igyekezett a hajóját megmenteni, de a vihar újra elsodorta a szárazföldről, ki a tengerre. A kiproszi asszonyok gondjukba vették Ariadnét, és kétségbeesett magányában költött levelekkel vigasztalták, mintha Thészeusz írt volna neki. Részvétükkel enyhítettek kínjain, majd amikor meghalt, anélkül hogy gyermekét világra hozta volna, eltemették. Thészeusz később visszatért, és nagyon elszomorodott. Pénzt adott a város lakosainak, hogy Ariadnének áldozzanak. Két szobrocskát is állíttatott, az egyiket ezüsből, a másikat bronzból. (*Plutarkhosz: Thészeusz, 20. [Párhuzamos életrajzok]. Máthé Elek fordítása*)

1. Miért tér el ez a mondaváltozat a megszokottól? Mit állít ez a változat Thészeuszról?

Aigeusz halála után Thészeusz nagy és csodálatra méltó vállalkozásba kezdett; egyetlen városi közösségbe egyesítette az attikaiakat. Így lett egy várossá és egy néppé a szétszórt lakosság, amelyet eddig még közérdekű ügyekben is nehezen lehetett összehívni, s amelynek körében napirenden voltak a villongások és háborúk. Thészeusz községről községre, családról családra járva győzte meg az embereket. Az egyszerű, szegény embereknél kedvező fogadtatásra talált; a hatalmasoknak király nélküli államot és demokráciát ígért, amelyben ő csak hadvezér lenne, és a törvények óráinak szerepét töltené be, minden más tekintetben egyenlőség uralkodna. Egy részüket meg is győzte, a többiek pedig tartottak már-már félelmetessé váló hatalmától és vakmerőségétől, s úgy gondolták, jobb, ha önszántukból engedelmeskednek, mint ha kényszeríti őket. (*Plutarkhosz: Thészeusz, 24. [Párhuzamos életrajzok]. Máthé Elek fordítása*)

2. Mit gondolsz, milyen ellentmondások vannak a történetírói szövegben? Miért lehetett fontos Thészeusznak, hogy „csak hadvezér” legyen?

Thészeusz sok tekintetben valóban összehasonlítható Romulusszal. Bizonytalan és homályos származásuk miatt mindkettőjükéről azt híresztelték, hogy istenek gyermekei, s a testi erő mindkettőjükben kiváló értelemmel párosult. Az egyik megalapította Rómát, a világ egyik leghíresebb városát, a másik pedig fővárossá tette Athént. Mindketten részt vettek nők elrablásában; egyikük sem kerülte el családja balszerencsáját, mindketten magukra haragították rokonaikat, életük végén mindketten elvesztették honfitársaik bizalmát – ha azt, ami nem látszik költői túlzásnak, igazságnak tekintjük. (*Plutarkhosz: Thészeusz, 2. [Párhuzamos életrajzok]. Máthé Elek fordítása*)

3. Mely tekintetben volt elismerésre méltó, mely tettei nem váltak dicséretre Thészeusznak? Mit gondolsz, a szöveg alapján miként tekint a történetíró a költői hagyományra? Róma alapítójának (Romulus) mely tetteit említi a szöveg? Mely terület „fővárosa” volt Athén?

Dionüszosz: a bor és a vidámság istene – apja: Zeusz főisten

Polisz: város(állam) (g.) → Nemcsak a tényleges várost, hanem a környező terület is hozzá tartozik (pl. az athéni polisz része az egész Attikai-félsziget is).

Demokrácia: démosz = nép (g.) és a kratein – uralkodni szavakból; olyan államforma, amelyben a hatalmat az állampolgárok többsége gyakorolja; Athénben a Kr. e. 5. századra alakult ki.

Plutarkhosz: Görög történetíró a Kr. u. 1–2. századból; Párhuzamos életrajzok című művében görög és római harcosok, államférfiak és szónokok tetteit és jellemét mutatja be.

Etcetera (etc.): et (l.) – és, cēterus (l.) – a többi, a hátralevők; a cētera alak többes szám alanyeset/tárgyeset semleges nemben

Egoista: énközpontú, önző; ego (l.) – én

Grammaticus: nyelvész, nyelvtudós (g.); grammatica: nyelvtan

SENTENTIA-FESZTIVÁL II.

Et cetera (etc.) – és a többi...

Sok sententiát ismerünk már. Ezt a tudást fogjuk most bővíteni.

Quod licet Iovi, non licet bovi. – amit szabad Jupiternek, nem szabad az ökörnek...

Quod licet Iovi, non licet bovi. Ilyen ókori mondás sajnos nem volt. Terentius írt hasonlót, illetve Seneca.

Aliis si licet, tibi non licet.: Ha másoknak lehet (is), neked nem lehet. (Terentius: *Az önkínzó*)

Quod licet Iovi, hoc regi licet: Amit szabad Iuppiternek, ennek a királynak is szabad. (Seneca: *Az őrző Hercules*)

És ebből a 19. században valaki egy frappáns mondást alkotott, s így lett közismert. Mai szemmel lehet, hogy a valóságot írja le, de azért igazságtalan. Nem gondoljátok?

- 1. A mondás mely elemei voltak meg az ókoriaknál? Miben megy tovább a 19. századi költés?

Ubi tu Gaius, ego Gaia – házassági eskü

A római esküvő utáni szertartások sok mindenben hasonlóak a maihoz. Volt például eskü. Ez így hangzott: **Ubi tu es Gaius, ego Gaia.**: Ahol te férj vagy, én ott feleség (és persze fordítva is mondani kellett a megfelelő házasulandó félnek). Magyarul így mondjuk: holtomiglan, holtodiglan.

Aztán persze **áldoztak** is az isteneknek: malacot, amelynek kivették az epéjét, hogy a házasság ne legyen keserű.

Nagyon fontos volt a **menyasszony öltözéke**: a hajába egy lándzsahegyet tettek, derekára egy övet, s rőt színű fátyolt is kapott.

Az öv azt jelképezi, hogy a menyasszony úgy kapcsolódik a férjéhez, mint a gyapjúsálak is egybefonódnak. Az övet Herkules csomójával boгоzzák meg, [...], hogy ő is olyan gazdag gyermekáldásban részesüljön, mint Herkules, aki hetven gyermeket hagyott hátra.

A lándzsa olyan, amely már benne volt egy halálra sebzett gladiátor testében, annak jeléül, hogy amiként a lándzsát magába zárta a gladiátor teste, olyan szoros legyen a kapcsolat a férj és a feleség között is. [...] jelképezheti azt is, hogy [...] az asszony alávetettik a férje hatalmának, hiszen a lándzsa a legtekintélyesebb fegyver és a fő hatalom jelképe. (*Festus grammaticus. Borzsák István fordítása*)

2. Milyen részei voltak a menyasszonyi öltözetnek? Kezdetben milyen viszony volt a férj és a feleség között? Miben volt ez más, mint az etruszkoknál? Milyen testtartással mondták el a házassági esküt?

Már akkor is volt eljegyzési gyűrű: a bal kezükön a gyűrűsujjon.

Ismeretes, hogy a hajdani görögök a gyűrűt bal kezükön, a kisujjukkal szomszédos ujjukon viselték. S úgy mondják, legtöbbször ezen hordták a rómaiak is. Apión, *Egyiptomi érdekességek* című művében, azt hozza fel ennek okául, hogy az emberi testnek Egyiptomban szokásos felnyitásánál, amit görögül „felboncolás”-nak neveznek, találtak egy igen finom ideget, amely az említett ujjból kiindulva a szívig ér el; tehát nem minden ok nélkül jutott éppen ez az ujj ilyen nagy megbecsüléshez, mivel valószínűnek látszott, hogy összefügg és mintegy kapcsolatban van a lélek székhelyével. (*Gellius: Attikai éjszakák – részlet. Győry Gyula fordítása*)

Gellius: Római író a Kr. u. 2. században; *Attikai éjszakák* című művében az unalmas „téli estéken” olvasottak tartalmi kivonatát adja; azért értékes ez, mert sok mű, amelyről ír, már elveszett...

3. Miért a bal gyűrűsujjukon viselték a jegygyűrűt? Mit ábrázolnak a jegygyűrűk?

Az első római házasságok lányrablással kezdődtek (a szabin nők elrablásával...), erre emlékeztet a „Talassius!” kiáltás.

Néhány közönséges cliens és pásztor is megragadott egy-egy szép lányt. S hogy el ne üsse kezükről egy rangosabb római, [...] futtukban azt harsogták, hogy „Talasiusé”. Talasius közkedvelt, népszerű ember volt, úgyhogy aki csak meghallotta, öröme és helyeslése jeléül mind tapsolva visszhangozta a nevét. Ez az oka állítólag (s mert Talasius házassága is kitűnően sikerült), hogy az ő nevét kiáltják tréfás csúfolódásként a menyegzőn.” (*Plutarkhosz: Pompíus; Kapitányfy István fordítása*)

4. Ma milyen „szokás” emlékeztet a menyegzőn valami hasonlóra?

Manapság **rizst** szórnak, amely a házasság termékenységet jelképezi. A rómaiaknál a férj **diót** szórt, hogy Iuppiter áldásával kössék meg a házasságot, mert a dió Iuppiter szent gyümölcse.

Ariadné és Dionüszosz házassága – mozaik a Kr. u. 2. századból ■ Ismételd át: mi történet Ariadnéval? Mely istenekhez kapcsolódó szimbólumokat ismersz fel a mozaikon?

Az esküvői szertartásnál fontos pillanat volt a jobb kezek egybekapcsolása, összekötése, amit egy idősebb nőrokon végzett el. Ma az egyházi esküvőn a pap fonja egybe stólájával a házasulandók jobbját.

Napjainkban is fontos lépésük az ifjú házasoknak, hogy a vőlegény átemeli a menyasszonyt otthonuk küszöbén. Ez már Rómában is szokás volt.

Azért, hogy nehogy mindjárt szentségtöréssel kezdje, vagyis közvetlenül szüzességének feláldozása előtt lábbal tapodjon olyasmit, ami a legszüziesebb istenség, Vesta védelme alatt áll. (*Servius grammaticus*)

Talán mert először rabolták a feleségüket, s így kellett őket bevinni, maguktól nem mentek be. [...] Vagy annak a jelképe ez, hogy kifelé nem fogja elhagyni a házat, csak kényszerből, amint kényszerből is ment be oda. (*Plutarkhosz*)

- 5. Mivel magyarázzák a küszöbön átemelést? Miért nem egyeznek a magyarázatok?

LÁNYOK

Hesperus [Esthajnalcsillag], ég-e az égen nálad s jár-e vadabb tűz?
Anyja öléből képes vagy továbbélni a kislányt,
anyját átölő szerető lányt, ellened állót,
szűz hajadont, s odaadni az égővágyu legénynek.
Megvett várral az ellenség tesz-e, mondd, iszonyúbbat?
Hymen, ó Hymenaios, Hymen, jöjj, ó, Hymenaios!

FIÚK

Hesperus, ég-e az égen nálad boldogítóbb tűz?
Lángoddal te erősíted meg a szent köteléket,
mit terveztek már a szülők, terveztek a férjek,
s nem kötik addig meg, míg föl nem kél a te fényed.
Isteneink boldog jöttödnél adnak-e jobbat?
Hymen, ó Hymenaios, Hymen, jöjj, ó, Hymenaios!

(Catullus: Carm. 62. Devecseri Gábor fordítása)

6. Miként tekintenek az Esthajnalcsillagra a fiúk, miként a lányok? Mit sugall a szöveg, kik választották ki a házasulandókat?

A házasulandók **Hymēnt** hívják. Hogy ki volt ő, **bizonytalan** a hagyományban. Egyesek szerint Apollón és egy múzsa gyermeke, mások szerint Dionüszosz és Aphrodité gyermeke, de van ennél kacifántosabb történet is. Eszerint egy szegény ifjú, aki egy gazdag lányba szeretett bele. Aztán sok kalandon esnek át a szerelmesek: kalózok rabolják őket el, kiszabadítja magát és szerelmét a fogságból, s végül a szülők is engednek. Sőt, Zeusz az istenek közé fogadja. Joggal énekelték meg őt minden lakodalmon...

Sic transit gloria mundi – így múlik el a világ dicsősége?

Eredetileg ez a mondat így hangzott: Pater Sancte, sic transit gloria mundi – Szentatya, így múlik el a világ dicsősége. Nem is az ókorban mondták, hanem a 15. századtól egészen a 20. század közepéig, a pápák koronázásakor. Az ünnepi ceremónián az egyik bíboros meggyújtott egy gyolcsdarabot, s a füstjére mutatva mondta ezt a mondatot. A pápákat hármaskorónával koronázták. A díszes korona a hatalmat és a dicsőséget jelképezi, a füst a mulandóságot.

Hesperus: Esthajnalcsillag (l.); ad vespas horas (l.) = az esti órákra → vesperás = a papi imádság esti része

A pápai hármaskorona, a tiara ■ Mit gondolsz, mit jelképezett ez a mondat az új pápa számára? Nézz utána, ki volt az utolsó pápa, aki viselte még a tiarát beiktatásakor! Mit jelképezett a hármaskorona? Nézd meg az interneten az 1963-as pápai beiktatásról szóló tudósítást (igen rövid, egy-két perc)!

Tiara: A régi római pápák hármaskorona (g.); utoljára VI. Pál pápa viselte beiktatásán 1963-ban, de aztán a szegények számára jótékony célból áruba bocsátotta; a pápákat utána már nem koronázzák meg.

Ceremónia: szertartás; a caeremonia (l.) eredetileg: áldozat, ünnep

Római kori bronz dombormű töredéke tógát viselő férfialakkal, 50-70 körül

III.

GÖRÖG ÉS RÓMAI MONDÁK

HÍRES RÓMAI ASSZONYOK

Vesta-szüzek: „Az ókor apácai”; feladatuk Vesta istennő szent tüzének őrzése; szolgálatuk harminc évig tartott; tekintélyük kiemelkedő volt; szüzességük megszegését halállal büntették.

Mars: Római hadisten, a görög Arész megfelelője, ám ő inkább az igazságos háború istene, s Iuppiter főisten után a második. Szent állata a farkas és a harkály (mindkettő segítette az ikreket). Kezdetben a zöldellő növényzet istene volt, később vált hadistenné, valószínűleg azért, mert tavasszal kezdődött a harci idény is.

Rhea Silvia – Romulus és Remus édesanyja

Élt egy gonosz ember az itáliai Alba Longa városban: **Amulius** volt a neve. Ez az Amulius elűzte bátyját, a **törvényes királyt** a trónról. Ezután a volt király szép lányát, **Rhea Silvia** királylányt arra kényszerítette, hogy **Vesta** istennő **papnője**, vagyis Vesta-szűz legyen.

Áhítatosan látta el feladatát Vesta szentélyében Rhea Silvia, amikor egy éjjel **Mars isten álmában** meglátogatta. Ezután Rhea Silvianak Mars istentől ikerfiai születtek: Romulus és Remus. A gonosz király Rhea Silvianát föld alatti börtönbe záratta, az ikreket pedig a Tiberis folyóba dobatta. A **fiúk** isteni segítséggel **életben maradtak**, egy pásztor felnevelte őket, s felnővén elűzték a gonosz Amuliuszt, édesanyjukat kiszabadították. Később **ők alapították** meg **Róma városát**.

Lassanként leapadt a folyó, s az iszapban, a sárban teknőjük megakadt erdei lombok alatt egy fügefánál. Még nyoma megvan: Romulusénak hívta a régi világ. Rumina fája ma az.

Egy anyafarkas jött a kitett ikrekhez; azonban – mily csoda! – még ez sem bántja a kisdedeket. Nemcsak hogy nem bántja, de még szoptatja is őket, őket a vérrokonuk szánta halálra csupán. Csendesén áll a vad és lompos farkkal simogatja, és nyaldossa szelíd nyelvvel a gyermekeket. Marsnak a sarjai, lám! Nem félnek, csüngnek az emlőn, és az a másnak szánt tej – nekik életet ad.

(Ovidius: Fasti. Gaál László fordítása)

1. Miért nem ölték meg a szolgák a csecsemőket? Mivel magyarázza Ovidius, miért nem bántotta a farkas a csecsemőket?

A capitoliumi anyafarkas – a szobor kora vitatott volt sokáig, a legújabb vizsgálatok szerint a farkas szobra 11. századi. A két iker csak a 15. században lett a szobor része

A szabin nők – a névtelen hősnők

Az újonnan alapított Róma városban **nem voltak asszonyok**, s a környező népek nem is bízták volna szívesen lányukat az általuk megvetett rómaiakra. Ezért a rómaiak elhatározták, hogy **csellel** szereznek feleséget maguknak. Játékokat hirdettek Neptunus tiszteletére, ahová a szabinokat is meghívták. Majd a játékok végén ki-ki felkapott egy-egy szép szabin nőt, s a házába vitte. Ebből persze háború lett, ám a szabin nők a csatasor közé rohanva kérlték atyjait és fivéreiket, illetve férjeiket, hogy ne bántás egymást. Így bátorságuknak köszönhetően **szövetség jött létre** a szabinok és a rómaiak között.

Tarpeia – az áruló

Még a szabin háború idején történt, hogy egy áruló lány beengedte a szabinokat a rómaiak erődjébe – pusztán csak azt kérte, ami a „baljukon van”. A lány az arany karperecekre gondolt, a szabinok pedig a pajzsukat rádobálva agyonütötték. Halálának legendás helye, a **Tarpeia sziklája** az a hely a **Capitolium** dombon, ahonnét a bűnösöket a mélybe taszították.

Március: Szó szerint Mars isten hónapja (mensis Martius); ez volt a régi római naptár első hónapja (ennek nyomai mind a mai napig felismerhetők egyes hónapneveinkben, pl. szeptember a római 7 számnévből, pedig a 9. hónapot jelöli ma már).

Anakronisztikus: idejétmúlt, elmaradott; anakronizmus: kortévesztés (mintha ezt íránk: „Romulus autóba pattant”) – ana- – vissza, helytelenül', khronosz –idő (g.)

Tarpeia legendás sziklája napjainkban ■ Miért innen taszították le az árulókat? Miért volt ez „hatékony” kivégzőhely?

Iuppiter: A görög főisten, Zeusz latin megfelelője; fő székhelye a capitoliumi temploma volt (azaz a Iuppiter–luno–Minerva istenhármas temploma).

Hér ... osz: Egy örült görög volt, aki az epheszoszi Artemisz-templomot (az ókori világ hét csodáinak egyikét) csak azért gyűjtotta fel, hogy neve fennmaradjon. E könyvbe ezért nem is írjuk ki...

Res publica: „közös ügy” → az állam, a köztársaság neve a rómaiaknál → republikánus: köztársasági, a köztársasági eszme híve

Plebejus: plebs – nép (l.) → a néphez tartozókat, a nem előkelőket, nem nemeseket nevezik így.

Úgy gondolta a lány: ez az óra övé, kiszökik hát,
békét köt, s hozzá ő maga lesz a követ!
Nem volt biztos az út, de az őrhelyen ünnepi csend volt:
fölvonító ebeit kardja ledöfte hamar.
Álom szállt a világra. De Juppiter egymaga egyre
virrasztott, várván mint jön a nagy lakolás.
Áruba adta hazáját és kapujának a kulcsát,
s kérte, menyegzőjét tűzze ki kedve szerint.
Ám Tatius [a szabinok vezére] (hisz a bűnt ellenségünk se helyesli):
„Jöjj – így szólt –, vár rád már a királyi terem!”
Szólt, s a leányt a kísérők pajzsokkal betemették.
Méltó volt ez a díj, tetteidért, te leány!
Most Tarpeia a hegy neve; tőled a név s az esetről,
ó, szűz, bár nem volt ily jutalomra jogod!

(Sextus Propertius: *Tarpeia* – részlet. Horváth István Károly fordítása)

2. Mit gondolsz, miért nem jutalmazták arannyal a szabinok a lány tettét?
Mire utal a szerző: „ilyen jutalomra nem volt jogod”?

Lucretia – az erényes

Az utolsó római király (Tarquinius Superbus) fiai és egyik rokonuk (Tarquinius Collatinus) egy várost ostromoltak. Miután az ostrom elhúzódtott, hazamentek, hogy megnézzék, feleségeik miként őrzik házukat. A királyfiak feleségei mulatoztak, lakomákat tartottak. Ám Collatinus felesége, az erényes Lucretia nem mulatozott. Még késő éjszaka is gyapjút font szolgálóival együtt. Az **egyik királyfi**, Sextus **bűnös** szerelemre gyulladt iránta, s titokban házukba lopódzva megbecstelenítette. Az erényes asszony később mindent elmondott apjának és férjének, s azt is hoztátette: „Ha föl is mentem magam a bűn alól, a büntetés alól nem.” Ezután szíven szúrta magát. A rómaiakat a királyfi tette úgy felháborította, hogy a királyt és fiait elűzték. Róma pedig köztársasággá lett...

Vigasztalják a bánatos lelkű nőt, s a bűnt, mivel erőszakkal kényszerítették, a merénylőre hárítják; a szándék bűnös, nem a test, és ahol nincs gonosz szándék, ott vétek sincsen. „A ti gondotok – mondta Lucretia –, hogy megkapja a magáét; én ha fölmentem is magamat a bűntől, a büntetéstől nem akarok szabadulni; Lucretia nem szolgáltathat példát egyetlen bűnös asszonynak sem arra, hogy életben maradhat.” A kést, melyet ruhája alatt rejtgetett, szívébe döfte, és sebére hullva, haldokolva összeesett. Férje és apja fájdalmasan fölkiált. (Livius I. 59. Kis Ferencné fordítása)

3. Beszéljétek meg: helyesen cselekedett-e Lucretia, amikor eldobta életét?

Cloelia – az önfeláldozó

Egyszer az etruszk néppel háborúzott Róma. A háború lezárása után a rómaiaknak túszoikat kellett adniuk. Köztük volt az **előkelő lány, Cloelia**. Ő társnőivel kijátszotta az örök figyelmét, s **átúszott** a Tiberisen. Az etruszkok visszakövetelték túszaikat, ezért újra háború fenyegetett. Cloelia viszont **önként visszament** fogvatartóihoz, akikben olyan tisztelet ébredt iránta, hogy szabadon engedték, s még választhatott is, mely túszoikat viszi haza.

Cloelia szabadulása – Rubens festménye (17. század) ■ Mely elemeit veszi át az ókori leírásnak a 17. századi festő?

Amikor Porsenna meglátta a visszahozott leányokat, megkérdezte, ki volt a kezdeményező, ki vette rá a többieket, hogy vele menjenek. Cloelia nevének hallatára derűs és sugárzó arccal nézett a leányra, majd parancsot adott, hogy vezessenek elő egy hátszlovat istállójából, s azt díszesen felszerszámozva Cloeliának ajándékozta. – Ezt az ajándékot emlegetik azok, akik azt állítják, hogy egyedül Cloelia kelt át lóháton a folyón. (*Plutarkhosz: Publicola, 19. Máthé Elek fordítása*)

2. Mit gondolsz, miért nem jutalmazták arannyal a szabinok a lány tettét? Mire utal a szerző: „ilyen jutalomra nem volt jogod”?

Anna Perenna – az irgalmas

Amikor Róma népe meghasonlott, a városlakók egy része (a nem előkelő plebejusok) kivonultak Rómából, hogy új várost alakítsanak. A Szent Hegyre kivonuló **plebejusok éheztek**, zúgolódtak – s lám, egy **idős asszony, Anna Perenna** nagy kosarakban fehér **kenyeret** hozott nekik. Anna Perenna rávette szomszédait is, hogy ők is adjanak kenyeret – így a plebejusok kitartottak, amíg meg nem egyeztek az előkelőkkel. Később Anna Perennát a rómaiak **istennőként** ünnepelték.

Anna Perennának víg ünnepe hó közepén van,
s ezt, jövevény Tiberis, partodon ünnepelik.
Szállingózik a nép, szétszéled s bort iszogatva
párjával ki-ki zöld gyepre hever szanaszét.
némelyikük letanyáz a szabadban; sátrat üt egy pár,
s van, ki fagallyakból lombkalibát kerekít.
némelye kőoszlop híján nádszárakat állít,
arra borítja fölül szétterített köpenyét.

(*Ovidius: Fasti – részlet. Kárpáthy Csilla fordítása*)

3. A versrészlet alapján milyenek voltak a római ünnepek? Miért voltak ezek fontos alkalmak a rómaiak életében? Miért fontos, hogy baj esetén segítségünk egymásnak?

Horatius Cocles önfeláldozása megmentette Rómát: amíg mögötte lerombolták a hidat, ő feltartóztatta az ellenséget.

Virtus – erény (l.) – a vir – férfi (l.) szó van benne; Róma kezdetben férfijogú társadalom volt.

Cocles: eredeti jelentése: fél-szemű (l.)

HORATIUS COCLES ÉS ELLENSÉGEI, AZ ETRUSZKOK

Ki a jó római?

A rómaiak eredetileg az tartották „**derék férfinak**” (vir bonus), aki **jó gazda**, megműveli saját földjét, sikeresen irányítja a birtokát. Később ez a gyakorlatiasság nyilvánult meg a hadsereg szervezésében, illetve a jogrendszer kidolgozásában.

„...már kora reggel kimegy a Forumra, és tárgyal azok ügyében, akik megkérték rá, majd mikor visszatér birtokára, télidőben egyszerű öltözetben, nyáron pedig ruhátlanul dolgozik, együtt étkezik cselédeivel, ugyanabból a kenyérből eszik, és ugyanabból a borból iszik, mint azok” – jegyezte le Plutarkhosz történetíró a Kr. e. 2. századi Cato censorról.

A rómaiak erénynek (virtus) a katonás bátorságot és fegyelmet tartották, illetve a polgár hűségét a városhoz, a hagyományokhoz és az istenekhez:

- *katonaként* a határokat kellett megvédeni, s új tartományokkal (provincia) gyarapítani a birodalmat;
- *köztisztviselőként* elősegíteni az állam működését;
- *polgárként* – a Forumon részt venni a város közügyeinek intézésében.

Az isteni és emberi törvényeknek való engedelmességet pietas-nak nevezték.

Róma történetében sok olyan hazafi volt, aki a virtus és a pietas követelményeit teljesítette.

Szólott kegyes Aeneás: „Magam is rég látom, e szélvész. Mást követel, te pedig vele szembe hiába törekszel.”

(Devecseri Gábor fordítása)

1. Amikor Aeneas az istenek parancsára hűtlen lett szerelméhez, Didóhoz, Vergilius költő a „pius” szót használja az Aeneis című művében. Miért „pius” (eredeti jelentése: jámbor) ekkor Aeneas, noha emberileg hűtlen volt? Vajon mennyire felelt meg egy átlag római az ideális római mintaképének?

Horatius Cocles – a hazafi

Amikor az ellenséges etruszk nép ostromolta Rómát, akkor egy hős mentette meg a várost. Olvassuk el, mit ír erről a történetíró **Livius!**

Az ellenség közeledtére mindenki bemenekül a földekről a városba; magát a várost is védőőrséggel veszik körül. Egyfelől a falak, másfelől a behatolást gátló Tiberis miatt biztonságosnak tetszett a város: a cölöphíd azonban csepp híján utat nyitott az ellenségnek, ha nincs az az egyetlen férfi, Horatius Cocles: Róma városának őt adta azon a napon oltalmazójául a szerencse. Éppen őrt állt a hídon, amikor látja, hogy hirtelen támadással [...] az ellenség beözönlik, övéinek megrettent tömege pedig fegyverzetét, csatarendjét odahagyja. Horatius Cocles egyenként föltartóztatva a katonákat útjukat állja, az istenek és emberek hűségére esküdve bizonygatja, hogy hiába menekülnek, ha őrhelyüket elhagyják; ha a hátuk mögött átjárást engednek a hídon, egyszeriben több lesz az ellenség a Palatinuson és a Capitoliumon [...]. Így hát arra figyelmezteti, buzdítja őket, hogy tüzzel-vassal, minden lehetséges módon pusztítsák el a hidat: ő pedig, amennyire egyetlen test képes rá, egymaga föltartóztatja addig az ellenséget. A híd feljáratához lépked hát, alakja kimagaslik a csatából megfutók között, akiknek csak a háta látszik, s előreszegezve fegyvereit, készen áll a küzdelemre, és csodálatra méltó bátorságával még az ellenséget is ámulatba ejti. Két embert mégis vele tartott szégyenérzete, Spurius Larciust és Titus Herminiust – mind családjuk, mind tetteik miatt jó hírű férfiak. Velük együtt tartóztatta föl Horatius Cocles egy kevésbé a végveszedelem első viharát, mely egyúttal a csata legzajosabb szakasza is volt; végezetül kettőjüket is biztonságba kényszerítette a keskeny átjárón keresztül, amikor a hidat időközben leromboló bajtársaik figyelmeztetően visszahívták őket. Majd fenyegető tekintetét körülhordozta az etruszkok főemberein, és hol egyenként szólítva őket párviadalra, hol együttesen szidalmazva valamennyit, mondja, hogy dölyfös királyok szolgáláiként, mit sem gondolva tulajdon szabadságukkal, mások leigázására érkeztek ide. Egy darabig tétováznak az etruszkok, s méregetik egymást, hogy ki kezdje meg a viadalt; aztán szégyenükben mégis mozdul a csatasor, és lármát csapva mindenfelől kivetik a dárdát az egymagában álló ellenfélre. A dárdák fönnakadtak a bőrpajzson, ő pedig továbbra is elszántan állt szemben velük, hatalmas lábát szétterpesztve; már-már azon voltak, hogy rohammal elsodorják az útból a férfit, amikor egyazon időben hallatszott mind a recsegő híd robaja, mind a rómaiak diadalordítása – kellő gyorsasággal vitték véghez munkájukat; a váratlan rémület megállította a rohamot. És ekkor megszólalt Cocles: „Ó, Tiberinus atyám, te szent, könyörgök hozzád, fogadd kegyes folyódba ezeket a fegyvereket s ezt a harcost.” És azon mód, fegyveresen beugrott a Tiberisbe, s a rázuhanó sok fegyver között sértetlenül átúszott övéihez – olyan dolgot merészelt, amely az utókor előtt inkább csodaszámba megy, semmint hitelesnek tetszik. Az állam hálás volt páratlan bátorságáért: szobrot emeltek neki a Comitiumon [a népgyűlés helyén]; továbbá akkora darab földet ajándékoztak neki, amekkorát ekevasával egy nap alatt bekeríthetett. (*Liv. II. 10. Kis Ferencné fordítása*)

A római királyok: Egy részük valószínűleg a legendák világába tartozik. A hagyomány szerint ugyan heten voltak a római királyok, de valójában a rómaiak nyolc királyról tudnak: Titus Tatius (a szabinok vezére) egy ideig együtt uralkodott Romulusszal, miután kibékültek a rómaiak a szabinokkal.

2. Keresd meg a szövegben a legfontosabb eseményeket! Meséld el saját szavaddal ezt a történetet! Mely római erények jellemezték Horatius Coclest? Miként jellemeznéd Cocles katonatársaid? Mely csoportokra lehet őket osztani? Mit érthetünk ezen: „olyan dolgot merészelt, amely az utókor előtt inkább csodaszámba megy, semmint hitelesnek tetszik”? Mivel jutalmazták Coclest? Mit gondolsz, ez a jutalom megfelelő volt egy ilyen tettért?

Etruszk sírbelső – lakomát ábrázol ■ Milyen lehetett az etruszk lakoma? Miben hasonlít, s miben különbözik a rómaiakétól (v. ö. 31. lecke)? Írd le saját szavaiddal, miként díszítették sírjaikat az etruszk előkelők! Ha a római királyok Kr. e. 753–510-ig uralkodtak, s a hagyomány szerint heten voltak, akkor mennyi volt egy király átlagos uralkodási ideje?

Civilizáció: a műveltség és a társadalmi szerkezet fejlettsége, illetve ennek korszaka; civis (l.) – polgár, civilis (l) – polgári

Fascēs: Vesszőnyaláb, amelybe bárdot helyeztek; kb 1,5 m hosszú lehetett; nyír- vagy szilfa vesszőkből állt, amelyeket vörös bőrszíjakkal kötöttek össze; egy vesszőt könnyen el lehet törni, de ha összefogjuk őket, a vesszőköteg szilárd és erős.

Viribus unitis: egyesült erővel

Haruspex haruspice arri-det.: Béljós a béljósrá ránevet. – Vagyis: ők maguk is tudják, hogy tudományuk szemfényvesztés.

A rómaiak ellenfelei – a rómaiak tanítói: az etruszkok

Az etruszkok Észak-Itáliában éltek (virágkoruk a Kr. e. 8–6. század volt). Az etruszkok a halál utáni életben a földi élet folytatását látták: sírjaik házat formáztak.

Az etruszk civilizáció is merített a görög kultúrából, amit aztán a rómaiaknak továbbadtak (pl. a betűírást). A városépítés terén az etruszkok számos építészeti elemet továbbadtak a rómaiaknak: a boltívet, a csatornázást, a derékszögű utcahálózatot. Az utolsó három római király etruszk származású volt.

Etruszk házaspár szarkofágja (kőkoporsó) ■ Az ábrázolás alapján mit gondolsz, milyen viszonyban lehettek egymással e házaspár tagjai? Milyen helyzetben ábrázolták őket, vajon épp mit csináltak?

Számos állami hatalmi jelvényt is tőlük vettek át. Ezek közül az egyik a vesszőnyalábokba helyezett bárd (fascēs), amely a hivatalnoki főhatalmat jelentette.

A jóslás tudományát is részben tőlük tanulták, bár az etruszk béljóskokat nem sokra becsülték.

Az etruszk fémművesség kifinomult volt ■ Melyik görög mitológiai hős látszik ezen az etruszk medálón? Mi jellemezte ennek alapján az etruszk művészetet?

Etruszk bronz májmakett: bemutatja, hogy a máj egyes részei melyik istennek voltak kiutalva az égi területeknek megfelelően; az etruszk írásjeleket a tudósok el tudják olvasni, de sajnos még nem értjük jelentésüket ■ Mit gondolsz, miért nem vették komolyan az etruszk jóskok információit?

Fasces

Római ezüstpénz (denarius)
Kr. e. 54-ből ■ Melyik alakok
a lictorok? Honnan lehet fel-
ismerni őket?

Miután ezt a fellebbezésekről szóló törvényt keresztülvitte Publicola [consul] Kr. e. 509-ben], kivetette a bárdokat a vesszőnyalábokból, és a következő napon Spurius Lucretiust választotta hivatali kollégájául, és neki mint idősebbnek, lictorait is átengedte. Ő rendelte el elsőként azt is, miszerint a lictorok havonta váltakozva csak egy consul előtt haladnak, annak érdekében, hogy a szabadságban élő nép körében nehogy több legyen a hatalmi jelvény, mint magában a királyságban. (Cicero: *Az államról* – részlet. Hamza Gábor fordítása)

1. Mit jelképeztek a vesszőnyalábba helyezett bárdok? Miért vették ki a város-
son belül? Kik előtt mentek a lictorok?

Az USA képviselőházának ülésterme ■ Hol látszik a fasces mint díszítőelem?
Mit gondolsz, mit jelképez itt?

Fasiszta: fasces (l.) → fascio (ol.) – vesszőnyaláb; az olasz harci szövetségeket nevezték így → Mussolini olasz diktátor (1922-től) rendszerét is így hívták; később a szélsőjobb oldali politikai mozgalmakat is nevezték így.

Lictor: törvényszolga; ők vitték a fascest. A consuloknak 12 lictoruk volt; de még a Vesta-szűzeknek is járt egy lictor.

Ius provocatinis: A fellebbezés joga; a népgyűlés megkérdezése nélkül nem lehetett halálos ítéletet végrehajtani.

Ius – jog (l.) → valaki „jussa”: törvény adta jog
provocatio – fellebbezés, kihívás harcra (l.) → kihívó magatartás

Mucius Scaevola bebizonyította az ellenségnek, hogy a rómaiak nem félnek, elszántságuk példaértékű.

MUCIUS SCAEVOLA

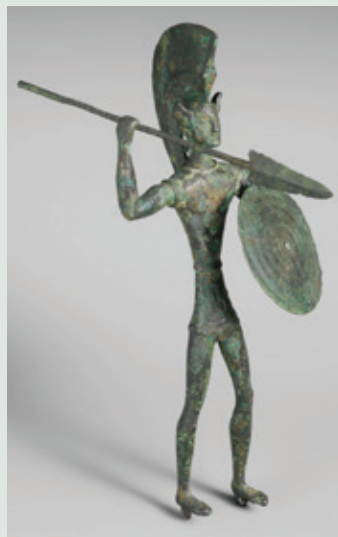
Etruszk ostromzár

Horatius Cocles hősiessége miatt az etruszk támadás megtorpant. Ezért az etruszk király (Porsenna) elhatározta, hogy nyílt támadás helyett körbezárja a várost, s kiéhezteti.

A rómaiak éheztek, ugyanakkor szégyen is volt rájuk nézve a tétlenség. Egy nemes ifjú, Caius Mucius elhatározta, hogy belopódzik az etruszk táborba, s ott megöli a királyt. Ez mai szavainkkal terrorakció, sőt szinte öngyilkos merénylet volt.

A római senatus beleegyezett Mucius tervébe.

Ekkor C. Mucius, egy előkelő ifjú, méltatlannak ítélve, hogy a római népet, melyet szolgálása idején, a királyok alatt, háborúban egyetlen ellensége sem tartott ostrom alatt, most fölszabadultan éppen az etruszkok zárják körül, akiknek hadseregét oly gyakran szalasztotta meg. (*Livius II. 12. Kis Ferencné fordítása*)

Etruszk harcos bronzszobra
(Kr. e. 5. század)

Terror: terror (l.) – félelem → rémület, rémuralom

Akció: actio (l.) – cselekvés; ago (l.) – cselekszik, űz, hajt → tett, hatás

Zsold: nummus solidus (l.) – tömör / színarany érme → német, esetleg olasz közvetítéssel jutott el a magyar nyelvbe

Mucius merénylete – Rubens festménye (17. század) ■ Melyik alak látszik szerinted a leginkább királyszerűnek? Szerinted melyik alak lehet a képen a király? Miért?

1. A kép alapján mutasd be az etruszkok fegyverzetét! Magyarázd meg, miért érezhették szégyennek az ostromzárát a rómaiak! Mit gondolsz, miért egy ifjú vállalkozott a merényletre?

Mucius merénylete

Mucius egy tört rejtett ruhájába, s igyekezett elvegyülni az etruszk táborban. Épp zsoldot osztottak. Egy emelvényen két díszes ruhába öltözött férfi ült. Mucius nem tudta eldönteni, melyikük a király – de megkérdezni sem merte. Végül az egyiket leszúrta: szerencsétlenségére nem a királyt, hanem az írnokát ölte meg.

Amikor elfogták, ezeket mondta Porsenna királynak:

Római polgár vagyok, C. Mucius a nevem. Ellenség az ellenséget megölni jöttem, lelkem éppúgy el van szánva a halálra, mint a gyilkolásra: cselekedni, de tűrni is egyaránt római erény. Nem egyedül én táplállok ilyen érzést irántad; hosszú a sora azoknak, akik utánam ugyanerre a dicsőségre szomjaznak. Ezentúl, ha úgy tetszik, vértedz föl magad a lehetőségre, hogy bármely órában életedért küzdj, s hogy királyi csarnokodban ott találj ellenségedet fegyverrel a kézben. Mi, a római ifjúság így üzenünk néked hadat. Sose félj te fegyveres erőtlől vagy ütközettől: egymagadnak lesz találkozásod mindegyikünkkel. (*Livius*)

„Romanus sum – inquit – civis; C. Mucium vocant. Hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad caedem; et facere et pati fortia Romanum est.”

2. Miért más az „et facere, et pati fortia Romanum est” mondat fordítása a forrásban, illetve oldalt? Mitől ijedt meg Porsenna? Mire számíthatott szerinted Mucius a tette elkövetése után?

Mucius keménysége – az ellenség megdöbben

A király megijedt, s többet is meg akart tudni a merényletről. Parancsot adott, hogy kínozzák meg Muciust, tűzzel csikarjanak ki belőle vallomást.

Mucius ezt nem várta meg, hanem jobb kezét beletartotta a tűzbe, s jajkiáltás nélkül tűrte, hogy keze megégjen. Ezt mondta:

„Nos hát, hogy meglásd – mondta Mucius –, mily silány dolog a test azok szemében, akik nagy dicsőségre tartanak igényt.” (*Livius*)

„En tibi” inquit, „ut sentias quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident.”

A hősi tett tisztelete

A királyt meglepte és meghatotta ez a bátorság, ezért útjára bocsátotta a hős ifjút. Mucius pedig önként elárulta, amit a király kínzásokkal akart megtudni tőle.

„Mivelhogy becsülete van szemedben a bátorságnak, jó szóért megkapod tőlem, amit fenyegetéssel hiába próbáltál kivenni belőlem: háromszázan vagyunk előkelő római ifjak, akik esküvel fogadtuk, hogy ily módon törünk az életedre. A sors engem választott elsőnek; a többi, bármi történjék is az elsővel, megjelenik mindahány, ha eljön az ideje, míg csak téged kezünkre nem juttat a szerencse.” (*Livius II. 12. Kis Ferencné fordítása*)

3. Az eddigiek alapján jellemezd Porsenna királyt! Hogyan bánt az ellenségével? Lehet-e kölcsönös tisztelet a háborús ellenfelek között? Szerinted mennyire blöffölt Mucius?

Et facere et pati fortia Romanum est.: Hősi tett és hősi szenvedés római erény.

Tűzbe teszi érte a kezét.:
A középkori tűzpróbák szokásából ered → teljesen megbízik valakiben, még a kínzásokat is vállalná érte.

Modern: modernus (l.) – új,
mostani → korszerű

Porsenna király jobbnak látta befejezni az ostromot. Tűszokat kért a rómaiaktól, s elvonult a városuk alól. De ez már egy másik történet, amelyben a római asszonyok is megmutatták, hogy a római erény nemcsak a férfiakra jellemző: Cloelia átúsztatta a Tiberis folyót...

Caius Mucius hazatért, s hőstette miatt ifjak és idősek példaképe lett. Mivel jobb keze széttroncsolódott, ezért „balkezesnek”, latinul Scaevolának nevezték el.

A modern utókor magyarázatai – betegség?

A modern utókor nehezen fogadja el, hogy ember képes lehet olyan tetterre, mint Mucius Scaevola. Magyarazzák különböző idegrendszeri betegségekkel, a fájdalomérzetet kikapcsoló gerincvelői elváltozásokkal. Bár ezeknek a betegségeknek egyéb feltűnő tünetek is lehetnek (pl. a tapintás és a helyzetérzékelés hiánya), de ettől függetlenül sosem fogunk tisztán látni: Mucius „csak” tűrte a fájdalmat, vagy egyszerűen nem érezte azt...

A rómaiak számára nem volt kétséges.

„Kétezer éve ezt a mondatot ejtették ki a legbüszkébben az emberek: »Civis Romanus sum« (Római polgár vagyok). Ma a szabad világban ezt mondjuk helyette: »Ich bin ein Berliner« [...] A világon sokan nem értik, vagy azt állítják, hogy nem értik, mi a nagy különbség a szabad világ és a kommunista világ között. Ha eljönnek Berlinbe, majd megértik. [...] A szabadság egy és oszthatatlan, és ha csak egy embert is rabszolgasorba vetnek, akkor már senki sem szabad. [...] Minden szabad ember berlini, akárhol éljen is a Földön. Ezért mint szabad ember, én is büszkén ejtem ki ezeket a szavakat: Ich bin ein Berliner (Berlini vagyok). – J. F. Kennedy, az USA elnöke a berlini falnál 1963-ban római példákra utalt.

*John Fitzgerald Kennedy
amerikai elnök Berlinben
(1963) a berlini fal ellen
szólal fel ■ Miért említette
az elnök a „civis Romanus
sum” mondatot? Mi ellen
szólt fel?*

Patríciusok és plebejusok

Az **ősi** római **nemzetségek** tagjai voltak a **patríciusok**. Az övék volt a földek többsége, s kezdetben csak nekik voltak **politikai jogaik**. Például ők szavazhattak a népgyűlésen, ők kerülhettek a senatusba, ők nyerhettek el hivatalokat (pl. a consuli tisztséget). A **szegényebb** vagy **idegen** származású **nemzetségek** tagjait **plebejusoknak** nevezték. Ők katonáskodtak ugyan, sokszor sikeresen bekapcsolódtak a kereskedelembe, de politikai jogaik kezdetben nem voltak. Nem védték őket írásba foglalt törvények, nem nyerhettek el állami tisztségeket, nem házasodhattak patríciusokkal.

Római társadalmi küzdelmek Kr. e. 494 körül – 19. századi rajz ■ Hogyan zajlottak ezek a rajz szerint? Mit gondolsz, mennyire pontos ez a rajz (főként az következő Livius-leírással összevetve)? Mit gondolsz, miért ilyennek ábrázolja a 19. századi szerző a Kr. e. 5. századi eseményeket?

A gyakori háborúk során bebizonyosodott, hogy a plebejusok fontos feladatokat látnak el: így érthető módon követelték, hogy ne zárják ki őket a politikából. Volt, hogy **kivonultak** a városból, s a patríciusok kénytelenek voltak engedni nekik. Erről az időszakról szól Anna Perenna története is. A plebejusok számára **Kr. e. 494-ben** létrehoztak egy tisztséget:

Patrícius: pater – atya (l.) → Szó szerint „jó atyától származó” polgárt jelent.

Plebejus: plebs – tömeg (l.) → A parasztok, kereskedők és kézművesek csoportját nevezték így.

Senatus: senex – idős (l.) → A vének tanácsát hívták így a királyság korában, később a legfőbb hatalmi tekintéllyé vált Rómában e testület.

Consul: consulere – tanácskozik (l.); a legfőbb római katonai-állami vezető, a köztársaság idején két consul volt.

Vétó: vĕto – megtiltom (l.)
→ Megsemmisítő hatályú tiltakozás; a néptribunusok ott ülhetek a senatus ülés-
termének bejáratánál, min-
dent hallhattak, de fel nem
szólalhattak, ugyanakkor ha a
„nép” számára hátrányos in-
tézkedést fogadtak volna el,
bekiálthatták: Veto!

Sacrosanctus: szent és sért-
hetetlen; a néptribunusokat
sem szóval, sem tettel nem
lehetett megsérteni, megölni.

Egy 19. századi Coriolanus-
darab főszereplője ■ Mely
jelmezelemekkel jelezte a
rendező, hogy Coriolanus
római patrícius volt? Idézd
fel, mit tanultunk a római
nevekről?

néptribunusnak nevezték azokat a hivatalnokokat, akik a plebejusok
érdekvédői voltak, sőt egy idő után magának a senatusnak a döntéseit is
érvényteleníthették – vagyis vétójoguk volt. Hogy ne lehessen őket meg-
félemlíteni, személyük **szent és sérthetetlen** (sacrosanctus) volt.

Ha nincs egyetértés a polgárok között, semmi jót sem remélhetnek;
szép szóval vagy másként, de mindenáron el kell érni a megbékélést. Meg-
született hát a határozat, hogy követségbe küldik Menenius Agrippát, egy
ékesszóló férfiút, aki származásánál fogva eleve kedves a népnek. Amikor
bebocsátották a táborba, úgy hírlík, ősi és fésületlen beszédmódján nem is
tett egyebet, csak ezt a mesét mondta el: „Valamikor réges-régen, amikor
az ember teste még, nem úgy, mint manapság, nem forrott eggyé, hanem
valamennyi testrésznek megvolt a maga saját véleménye, a maga szava,
méltatlankodni kezdett valahány, hogy övé a gond, a munka és a fáradság,
amivel mindent megszerez a gyomornak, az pedig ott középen mit sem
tesz, csak élvezi a gyönyörűségeket, amiket a többi nyújt neki; összeesküd-
tek hát, hogy a kéz nem viszi az ételt a szájhoz, a száj nem fogadja el, amit
adnak neki, a fogak pedig nem rágják meg. Haragiukban éhséggel akarván
megzabolázni a gyomrot, azzal együtt az egész testet teljes sorvadásra jut-
tatták a tagok. Ekkor értették csak meg, hogy a gyomor sem jelentéktelen
szolgálatot teljesít, és legalább annyira táplálja a többi tagot, mint ameny-
nyire őt táplálják, visszaadván a test valamennyi részének azt, amiből
élünk, erősödünk, és egyaránt osztja el az ereken keresztül a megemésztett
étel termékét, a vért.” Ekként vont párhuzamot a test belső lázadása és a
patríciusok ellen föltámadott népharag között, és megváltoztatta az embe-
rek szándékát. Ezután tárgyalni kezdtek a megbékélésről. (*Livius II. 32.*
Kis Ferencné fordítása)

1. Keresd meg a tanmese legfontosabb kifejezéseit! Meséld el saját szavaiddal
Menenius Agrippa tanmeséjét! Mely testrészhez hasonlítja az idős senator
a patríciusokat, s melyhez a plebejusokat? Hogyan hatott ez a tantörténet
a lázongó plebejusokra? Mi szerepelt a „megbékélésben”?

Egy felháborodott patrícius – Coriolanus

Sok patrícius nagyon sértőnek találta a **néptribunusok vétójogát**. Köz-
tük volt **Cnaeus Marcius** előkelő patrícius ifjú. Ő egy **Corioli** nevű el-
lenséges város ostrománál tűnt ki hősiességével, ezért honfitársaitól a
Coriolanus melléknevet kapta. Corioli egy ellenséges nép, a volscusok
városa volt.

Egyszer **éhínség** ütötte fel a fejét, s gabonát csak a távoli Sziciliából
tudtak szerezni a köztársaság hajói. Coriolanus kihasználta volna a hely-
zetet: azt **javasolta**, csak akkor adjanak gabonát a népnek, ha az lemond
a néptribunusi tisztségről. Ez akkora **felháborodást** okozott, hogy a pat-
ríciusok a népharag lecsillapítására kénytelenek voltak száműzni **Corio-
lanust**. A száműzetés pedig a régi ellenségeihez, a volscusokhoz szölt.

Coriolanus száműzetésben – árulóvá lesz

A volscusok **szívesen fogadták** a száműzött Coriolanust, sőt még hadjáratot is bízta rá – Róma ellen. A senatus megpróbált követeket küldeni hozzá: Coriolanus azonban **viSSZautasította a követek békekérését**.

„Ha a volscusoknak visszaadják földjüket, akkor szó lehet a békéről; ha azonban a hadizsákmányt tétlenül óhajtják élvezni, ő nem felejtí sem honfitársainak igazságtalanságát, sem vendéglátóinak szívélyességét, s igyekszik megmutatni, hogy a száműzetés nemhogy megtörte volna, hanem inkább fölszította harci kedvét.” (*Livius II. 40. Kis Ferencné fordítása*)

2. Miként fogadták az áruló rómaiakat volt ellenségei, a volscusok? Miért lett árulóvá Coriolanus? Mit jelentett az árulása? Milyen földekre utal Coriolanus?

Miután a hivatalos követek nem tudták jobb belátásra bírni Coriolanust, **anya**, felesége és két kisgyermekük keresték fel a táborban. Édesanya, a szigorú matróna **meggyőzte fiát**. Ezután Coriolanus **viSSZave-zette a volscus sereget Róma alól**.

„Mielőtt ölelésemet fogadom, hadd tudnom, ellenségemhez vagy fiamhoz érkeztem-e, hadifogolyként, vagy mint édesanyád tartózkodom-e táborodban. Hát ezt kellett hosszú életemben, boldogtalan vénségemben megérnem, hogy előbb száműzöttnek, majd ellenségemnek lássalak? Képes voltál földültni ezt a földet, mely szült és táplált téged? Nem párolgott el haragod, ha mégoly ellenséges szívvel s indulattal érkeztél is ide, amikor átlépted a határt? S amikor szemedbe ötlött Róma, nem gondoltál-e rá, hogy ama falak között ott van a házam és házi isteneim, ott él anyám, feleségem, két gyermekem? Bizony, ha világra nem hozlak, most nem állna ostrom alatt Róma; ha nincs fiam, szabad hazában szabad nőként halok meg! Hanem most már nem kell olyasmit elviselnem, ami rám még nagyobb nyomorúságot, reád nagyobb bectelenséget hoz, s az én nagy nyomorúságom nem tart már soká: de ezekre nézz, akikre ha így folytatod, korai halál vagy hosszan tartó szolgaság vár.” Ekkor felesége és gyermekei átölelték Coriolanust; zokogásba tört ki a sok asszony, és hazájuk siratása végül is megtörte a kemény férfit. (*Livius II. 40. Kis Ferencné fordítása*)

3. Mit gondolsz, miért hatottak rá jobban családtagjai könyörgései, feddései, mint a hivatalos követek? Mi számított szerinted döntő érvnek Coriolanus számára?

Ezután a csalódott volscusok megölték Coriolanust, de egyesek szerint késő öregségben, hazájától távol száműzöttként halt meg. Bár tetteinek és személyének valódisága bizonytalan, az biztos, hogy az utókor elmarasztaló ítéletet hozott róla. Történetének leghíresebb feldolgozása a híres angol drámaíró, **William Shakespeare tragédiája**.

De ha semmit nem törődött a volscusokkal, és csak addig folytatta a háborút, amíg személyes haragját kielégítette, majd adandó alkalommal elállt a további harctól, nem járt el helyesen, hogy anyja miatt kímélte meg hazáját, mert anyját hazájával együtt kellett volna megkímélnie, hiszen anyja és felesége csak része volt hazájának, amely ellen hadat viselt. Azzal pedig, hogy a nép könyörgését, a követek kérését és a papok esdeklését durván elutasította, de édesanyja kedvéért rászánta magát a visszavonulásra, nem annyira édesanyja iránti tiszteletét mutatta ki, hanem inkább hazáját szégyenítette meg, amely így egyetlen, asszony iránt érzett szánalomból, egyetlen asszony kérésére menekült meg. (*Plutarkhosz: Alkibiadész és Coriolanius összehasonlítása, 4. [Párhuzamos életrajzok] Máthé Elek fordítása*)

Coriolanus édesanyjával, Volumniával (17. századi festmény) ■ Mely részleteiben hasonlít a 17. századi Shakespeare-tragédia és az ókori Plutarkhosz-szöveg? Mit gondolsz, mire lehet ebből következtetni? Miért nem ókori ruhákban ábrázolja a festmény a szereplőket?

- 4. Valójában miért döntött a visszavonulás mellett Coriolanus? Miért volt ez szégyen Rómára nézve a történetíró szerint? Milyennek tartja Coriolanus jellemét a történetíró? Az eddigi információk alapján te milyen embernek ítéled meg őt?

VOLUMNIA (*Coriolanus édesanyja*)

S itt hagy fecsegni mégis, mint rabot.
Soh' nem voltál te jó anyád iránt
Nyájas, s ő (a szegény tyúk!) nem törődve
Új fajjal, hadba csalt, s ha megjövé,
Dicscsel tetézt. Mondd, hogy helytelen
Kérelmem, s rúgj el; ámde ha nem az,
Te becstelen vagy, s megver majd az ég,
Hogy megtagadtad tőlem azt, a mi
Anyákat illet. Elfordul... Le, hölgyek!
Hadd szégyenítsék őt meg térdeink.
Coriolanushoz illőbb a kevélység,
Mint kérelmünk meghallgatása. Térdre!
Ez a végső... Így, most Rómába térünk,
S a többivel halunk meg. – Nézz ide,
E gyermek nem mondhatja, mit kíván,
De térdel és kezét föltartja, vélünk,
És több erő van kérelmébe', mint
Makacsságodban. – Keljünk fel, jerünk; ez
Embernek anyja volszk, Corioliban
Van nője, s e gyermek véletlenül
Hasonlít hozzá. – El vagyunk eresztve,
Elhallgatok... Ha majd a város ég,
Ismét beszélek!

CORIOLANUS.

Oh anyám, anyám!
(*Némán tartja Volumnia kezét.*)
Mit tettél? Nézd, megnyílt a menny, s lenéznek
Az istenek, s e természetellen
Látványt kaczagják. Oh anyám, anyám! Oh,
Rómának boldog győzelmet nyerél, de
Fiadra nézve... hidd, oh hidd el azt,
Nagyon veszélyes a te diadalmad,
Sőt tán halálos is... De hadd legyen.

(*William Shakespeare: Coriolanus; Petőfi Sándor fordítása*)

Dictatorok Rómában – teljhatalom, de időleges

Az államot érintő végveszély esetén a senatus kezdeményezésére a consul dictatort nevezett ki a veszély elmúltáig, de legfeljebb hat hónapra. Természetesen önmagát senki nem nevezhette ki. A dictator egyedül irányította az államot, s ezalatt a többi hivatal nem működhetett, vagy neki volt alárendelve. Teljhatalmát jelezte, hogy a consulok 12-12 lictorát megkapta, vagyis 24 lictor ment előtte. A dictatort intézkedései miatt hivatali idejének lejártá után nem lehetett felelősségre vonni. Általában páros számban (collegialitas elve) és mindig egy éven át (annuitas) dolgoztak az azonos tisztséget betöltő hivatalnokok, de dictatori tisztséget egyetlenegy római polgár töltötte be.

A Kr. e. 1. században már előfordult, hogy valaki saját magát nevezte ki örökös dictatornak. Ilyen volt Lucius Cornelius Sulla és Iulius Caesar uralma.

Iulius Caesar arcmása. Caesart Kr. e. 44. március 15-én gyilkolták meg.
■ Miért csak egy évre és párban választották meg a hivatalnokokat a királyok elűzése után a köztársasági Rómában? Miért választották meg mégis egyetlenegy személyt, aki teljes hatalommal rendelkezett minden és mindenki felett? Ez nem ellentétes a királyokkal szembeni idegenkedés szellemével? Miért nem lehetett felelősségre vonni a dictatort hivatali idejének letelte után?

Dictator: dictare – mondogatni (l.) → Teljhatalmú vezető; innen jön a diktál kifejezés is.

Caius Iulius Caesar: Római államférfi (Kr. e. 100–44), hadvezér és író.

Princeps: princeps – első (l.) → A császárság első szakaszát principátusnak nevezték, az állam élén a princeps (hivatalosan: az első polgár) állt.

Collegialitas: A római hivatalnokok nem tölthették be egyedül ugyanazt a tisztséget, egymással szemben vétőjoguk volt.

Annuitas: A római hivatalnokokat általában egy évig töltötték be, s nem lehetett ugyanazt a hivatalt több éven át viselni.

„Róma városát kezdetben királyok kormányozták. A szabadságot és consulságot Lucius Brutus intézményesítette. A dictatori tisztelet időhöz kötve viselték; [...] nem volt Cinnának, sem Sullának hosszú az uralma, és Pompeiusnak s Crassusnak a hatalma gyorsan Caesarra, Lepidus és Antonius fegyveres ereje Augustusra szállott, ki a polgárviszályokban kimerült birodalmat princeps néven főhatalma alá fogadta.” (*Tacitus római történetíró, Kr. u. 1–2. század; Borzsák István fordítása*)

1. Mely államformák váltották egymást a Római Birodalom egyes időszakában? Mit közöl a szöveg az egyeduralom kérdéséről? Nézz utána, ki volt Brutus!

De a köztársaság hajnalán még önként lemondtak a dictatori hatalomról azok, akiket kineveztek. Ilyen volt Cincinnatus is.

Cincinnatus fia – nem hasonlított édesapjára

Lucius Quinctius Cincinnatus patriciusi családból származott. Ugyanakkor vagyona nem nagyon maradt, ugyanis fia, Caeso Quinctius egy nagyszájú, verekedő fiatalember volt.

Toga: 6 méter átmérőjű, félkör alakú, fehér vászonból készült ruhadarab. A nagykorú római polgár fehér tógát hordott, a senatorok bíborszegélyű tógát.

Élt Rómában egy ifjú, Caeso Quinctius, aki rendkívül büszke volt nemmes származására, valamint szép alakjára és erejére; ezekhez az isteni adományokhoz maga is szerzett némelyeket, sok hadi kitüntetést, kiváló szónoki készséget – senki sem múlta felül Róma-szerte sem az ékesszólásban, sem a kardforgatásban. [...] Az ő vezetése alatt gyakran elűzték már a tribunusokat a Forumról, gyakran szétkergették, megszalasztották a népet; aki útjába állott, az végül összeverve, mezítelenül ment tovább. (*Livius; Kis Ferencné fordítása*)

2. Mutasd be ezt a Caeso nevű ifjút! Milyen törvénytelen dolgokat tett? Mit gondolsz, vajon miért úszta meg sokáig büntetlenül?

Ez a Caeso egyszer megölt egy plebejst, mire bíróság elé idézték. Hogy ne kelljen börtönbe vonulnia, a tárgyalás előtt kezesek tettek le óvadékot szabadságáért. Ő átszökött az etruszkokhoz, s az óvadékot édesapjának kellett kifizetnie. A családi vagyon tehát elveszett, s az apa Róma falain kívül, a Tiberisen túl tudott csak meghúzódni: egy rozoga házikóban, kis földjét művelve. Tehát lett volna oka Rómára haragudnia, de ő továbbra is hazájaként szerette az államot.

Róma végveszélyben – Cincinnatus megmenti

Róma háborúban állt az aequus nevű néppel, akik az egyik consul hadseregét körülzárták. A másik consul a szabinokkal volt elfoglalva, s amúgy sem állt a helyzet magaslatán. Ezért a veszélyes helyzet elhárítására diktatort választottak. A dictator Lucius Quinctius Cincinnatus lett. Amikor megvitték neki a kinevezés hírért, épp kis földcskéjét művelte. Lerázta magáról a port, felöltötte tógáját, s tüstént Rómába indult.

Cincinnatus megbízatása
(olajfestmény, 1806)

■ Melyik alak Cincinnatus?
Mi jelzi a képen, hogy római témáról van szó?

Érdemes ezt meghallgatni azoknak, akik a vagyon kivételével minden emberi dolgot megvetnek, és úgy vélik, hogy erénynek és becsületnek ott van csupán helye, ahol árad a bőség. (*Livius*)

3. Mi adja egy ember értékét és hasznát Livius szerint? Mit gondolsz, mennyire általános ez a vélekedés? Idézd fel: kit tartottak erényes, jó rómainak?

Cincinnatus dictator furcsa parancsot adott a népnek: „valamennyi katonaköteles férfi fegyveresen, öt napra való főtt étellel és tizenkét karóval felszerelve napkelte előtt ott legyen a Mars mezőn; aki már túl van a katonakoron, az főzze meg az ételt katona szomszédjának, amíg az fegyverzetét előkészíti, és karók után jár”. Ezt akkor sokan nem érthették, de engedelmessé váltak.

A consuli sereget körülvevő ellenséghez ért Cincinnatus hadserege.

Elrendeli, hogy [...] vegyék körül az ellenség táborát, és adott jelre csatakiáltást hallassanak; mihelyt a kiáltás elhangzott, ki-ki ásson árkot a lába előtt, és emeljen sánctól eléje. [...] A consul kijelenti, nincs vesztegetni való idő: a zaj nemcsak azt jelenti, hogy megjöttek a rómaiak, hanem hogy meg is kezdték a támadást; túloldaltól nyilván már rajta is ütöttek az ellenséges táboron. Parancsot ad, hogy fogjanak fegyvert és kövessék. Éjszaka indult meg az ütközet; a dictator legiói a csatakiáltásokból megtudják, hogy a döntő támadás a másik oldalról is megkezdődött. Az aequusok épp azon fáradoznak, hogy körülzáratásukat megakadályozzák, midőn ellenfelük belülről indít ellenük támadást; hogy pedig onnan táborukba ne hatolhassanak, az erődítéseket építő seregtől befelé fordulva, (a dictatornak) szabaddá teszik az éjszakát a bekerítési művelete számára: hajnalig a consul ellen hadakoznak. Pirkadatra a dictator már be is kerítette őket, és alig tudtak már csak egy hadsereggel is megküzdeni. Quinctius serege pedig, mihelyt befejezte a munkát, ismét fegyvert ragad, és megrohamozza az ellenség sáncait. (*Livius*)

4. Mire kellett a sánckaró? Milyen műveletet hajtottak végre a rómaiak? Rajzold is le: tüntesd fel a consuli sereget, az aequusokat és Cincinnatus seregét!

Amikor az ellenséget legyőzték, akkor mindenüket elvéve elengedték őket. Azonban előtte egy iga alatt át kellett menniük. Ez volt a diadalív egyik előzménye.

Hogy végül kifejezésre jusson vereségük és megaláztatásuk, iga alatt kell elvonulniuk. Három dárdanyélből ígát állítanak össze, kettőt a földbe szúrnak, egyet vízszintesen föléjük kötöznek. (*Livius*)

5. Miként nézett ki a Cincinnatus-féle diadalív? Kik építettek kőből diadalívet Rómában és máshol? Mit jelképez a diadalív?

Legió: római katonai egység, sereg; legőre – összegyűjt

Diadalív: Rómában a leghíresebbek Titus, Constantinus és Septimius Severus császárok diadalívei; de állított diadalívet Napóleon is Párizsban, illetve a váci püspök Mária Terézia királynő tiszteletére Vácott.

Cincinnati: Amerikai város, 1788-ban alapították; az ún. Cincinnati Társaság után nevezték el. A Cincinnati Társaság hazafias tisztek szervezete volt az amerikai függetlenségi háború idején – első elnöke George Washington volt.

Cincinnatus szobra az USA-ban (Ohio állam, Cincinnati) ■ Miért állítottak szobrot a távoli Amerikában egy római hadvezérnek? Miért róla nevezték el a függetlenségi párti katona-tisztek a szervezetüket?

Cincinnatus megtette kötelességét – hazatér

A senatus diadalmenetet engedélyezett Cincinnatusnak. Ő tizennégy nap alatt végzett az ellenséggel, a tizenötödiken diadalmenetet tartott, majd hazament.

Triumphus: diadalmenet

Respice post te! Hominem esse memento! Nézz a háttad mögé, s emlékezz, ember vagy! – ezt suttogta a diadalkoszorút tartó rabszolga a győztes hadvezér fülébe. Elképzelhető, hogy eredetileg csak a „Recipe!” kifejezés hangzott itt el: „Fogd vissza (lovaiddat)! / Fogd vissza magadat!”

Tiberius császár a diadal-kocsiján (Kr. u. 1. század)

■ Ki áll a diadalmas hadvezér mögött? Mit csinál éppen? Kik vettek részt a diadalmenetben?

A diadalkocsi előtt az ellenség vezérei haladtak; elől vitték a hadijelvényeket; utána a zsákmánnyal súlyosan megrakott hadsereg következett. Azt beszéltek, terített asztalokat állítottak föl a házak előtt, és a lakomázók győzelmi dalt énekelve és az ünnepi hangulathoz illően tréfálkozva, csoportokba verődve vonultak a kocsi után. (*Livius*)

6. Miként zajlott a diadalmenet?

A diadalmenetről

A diadalmenetnek sajátos feltételei és szabályai voltak:

- a senatus engedélye kellett hozzá;
- az kaphatott diadalmenetet, aki legalább 5000 fő ellenséget elpusztított, és megnagyobbította a birodalmat;
- a győzőnek magával kellett hoznia az ellenség vezéreit – jelezve, hogy a háború befejeződött;
- a Mars-mezőről a sereg a Forumon át a Capitoliumra megy, hogy áldozatot mutasson be Iuppiternek;
- a diadalmenet sorrendje: zenészek, babérkoszorús katonák (kezükből az elfoglalt városok nevei), előkelő foglyok, hadizsákmány, áldozati állatok, a hadvezér a diadalkocsin, tisztek.

A diadalmas hadvezér szinte istennek érezhette magát. Ezért maszkírozták a Iuppiter-szoborhoz hasonlóan vörös arccal, aranszínű ruhában. Ugyanakkor nem lehetett teljhatalma, s hatalmát csak a birodalom érdekében használhatta. Ezt fejezte ki a kocsin mögötte álló rabszolga suttogása (*Respice post te...!*) és a katonái gúnyversei. Ezek a gúnyversek sokszor vaskosak voltak...

Őrizd, polgár, asszonyod, mert itt a nőcsábász kopasz,
Galliában tékozolt ő, itt meg kölcsönökből él.

Curiánkban ülnek mostan Caesar megvert galljai
Bíborsávós tunikára váltották nadrágjukat.
Gallos Caesar in triumphum ducit, idem in curiam:
Galli bracas deposuerunt, latum clavum sumpserunt.

(*Suetonius történetíró, Kr. u. 1. század; Kis Ferencné fordítása*)

7. Miért tűrte Caesar és a többi hadvezér ezeket a sértéseket? Mi volt a római viselet, s mi a „barbár” gall?

A hadvezér hálaáldozatot mutatott be és megvendégelte a népet.

III. GÖRÖG ÉS RÓMAI MONDÁK

A GALLOKRÓL

A gallok egyszer majdnem elfoglalták Rómát, területüket végül Iulius Caesar igazta le.

Gallok

Mindenki ismeri Asterixet és az ő rettenthetetlen galljait, akiket a rómaiak nem tudnak legyőzni. A valóság kicsit más volt, de az biztos, hogy a gallok többször kapcsolatba kerültek Rómával.

A kelta nyelvcsaládhoz tartozó **gallok** a mai Franciaország területéről vándoroltak szét. A Rajna völgyéből déli irányba húzódtak, s a Kr. e. 5. század végén átkeltek az Alpokon, s a Pó-völgyben telepedtek le. A gallok nem alkottak egységes birodalmat, **törzsekre tagolódtak, amelyeknek önálló vezetőik voltak.** A rómaiak számos esetben ki is játszották egymás ellen a különböző törzseket.

A gallok **Kr. e. 390 körül betörték Etrúriába és Rómába is.**

A rómaiak kérdésére, hogy milyen jogon követelik a gallusok, háborúval fenyegetőzve, a tulajdonostól a földjét, s mi keresnivalójuk van Etruriában, hetykén azt felelték, hogy a fegyverek jogán, s hogy a kérdést a férfiak bátorsága dönti el. (*Livius; Kis Ferencné fordítása*)

Divide et impera!: Oszd meg és uralkodj! – Róma különböző szerződéseket kötött az egyes népekkel, különböző kiváltságokat adott nekik, így ki tudta játszani egymás ellen azokat.

Konfliktus: *confligere* – összeütközni → összeütközés, nézeteltérés

1. Mit gondolsz, mi volt a célja az Itáliába betörő galloknak?

„Jaj a legyőzötteknek!”

A gallok fenyegettek egy Rómával szövetséges várost (Clusiumot). Ennek során a katonai konfliktusba Róma is belekeveredett. Rómától mintegy 15 kilométerre, az Allia folyónál csaptak össze a gallokkal. A rómaiak gyorsan megfutamodtak, s a városba menekültek – de a legenda szerint még a kapukat is nyitva felejtették. A fegyvereseket az erősített Capitoliumba, illetve a fellegrvárba vonták össze.

Ha megmarad a fellegrvár, és a Capitolium az istenek lakóhelye, a senatus az államkormányzás feje, s ha a fegyverforgató fiatalság túléli a Rómát fenyegető megsemmisülést, akkor könnyebb lesz elviselni a Városban hagyott sok öreg pusztulását, akikre minden biztonnal halál vár. S hogy a nagy tömeg minél készségesebben belenyugodjon ebbe, az öregek – diadalmeneteket megért, consulságot viselt férfiak – nyilvánosan kijelentették: készek a többiekkel együtt elpusztulni, s nem akarják fegyverfogásra és a haza megvédésére képtelen testüikkel még nehezebbé tenni a nélkülöző harcosok helyzetét – *így tanakodtak a rómaiak Livius leírása szerint.*

2. Milyen esélyekkel számoltak a rómaiak? Hogyan próbálták elfogadtatni a várható veszteségeket a köznéppel?

A városban csak az öregek maradtak. A síri csend először a gallokat is óvatosságra készítette, de aztán nekiláttak az öldöklésnek. Az öregeket fölkoncolták, s a várost felégették.

A köznép házai zárva, az előkelők csarnokai nyitva álltak, és ők szinte jobban féltek a nyitott, mint a bezárt házakba belépni. S csak a tisztelet érzése élt bennük, amikor meglátták a házak előcsarnokában üldögélő öregeket, akiket nemcsak fényes ruházatuk s megjelenésük emberfeletti nagysága tett az istenekhez hasonlóvá, hanem a tekintetükből, fennkölt arckifejezésükből sugárzó méltóság is. Körülállták, és úgy bámulták őket, mint valami szobrokat. Ekkor, a hagyomány szerint, az egyik öreg, Marcus Papius feldühítette valamelyik gallus harcost, mert mikor az megsimogatta az akkori szokás szerint hosszúra növesztett szakállát, ő elefántcsont botjával a fejére ütött. Erre megkezdődött az általános öldöklés, a többi öreget is ott ölték meg ültében. (*Livius*)

3. Mit találtak a gallok a városban? Mi vadította meg őket? Mit gondolsz, mennyire adhatunk hitelt Livius majdnem 400 évvel későbbi leírásának?

A gallok találtak egy ösvényt, amelyen felmászva be tudtak volna törni a **Capitoliumra**. Ám **Iuno istennő szent lúdjai igazi házörzőként gágogásukkal jelezték az ellenség szándékát**, így azt meg tudták akadályozni a rómaiak. Az ostrom után az istennő tiszteletére templomot emeltek: ez a **Iuno Moneta (Figyelmeztető Iuno) templom**.

Az egyik csillagfényes éjszakán előreküldtek egy fegyvertelen harcost az út földérintésére, majd a meredekebb részekben föladogatva a fegyvereket, egymásra támaszkodva, s ahol a terep megkívánta, egymást felhúzza, olyan csendben értek fel a tetőre, hogy nemcsak az őriséget, de még az éjszakai zajokra oly érzékeny állatokat, a kutyákat se riasztották fel; csak a ludakat nem tudták becsapni, melyeket a védők, mint Iuno szent állatait, még a nagy éhezésben is megkímélték. S ez mentette meg a fellegrát, mert ahogy a ludak elkezdtek gágogni és szárnyukkal csapkodni, egy kiváló harcos, Marcus Manlius aki három évvel előbb volt consul, fegyvert ragadva és társait fegyverbe szólítva odarohan, s míg társai haboznak, a gallus harcost, aki már a csúcson állt, pajzsára mért ütéssel a mélybe taszítja. (*Livius*)

4. A leírás alapján képzelj el, miként próbáltak bejutni a gallok a Capitoliumra! Milyen római erény nyert itt isteni jutalmat?

A rómaiak – hiszen végveszély állt fenn – dictatort választottak. A választás Camillusra esett, aki épp száműzetésben volt (a hadizsákmány hanyag kezelésével vádolták).

A gallok közben hadisarcot követeltek elvonulásukért cserébe: 33 kg aranyat... De közben kiderült, hogy még hamis súlyokat is használtak. Amikor a rómaiak ezt szóvá tették, a gallok vezére (Brennus) ezt mondta: Vae victis! – s a kardját a súlyok közé dobta.

Közben megérkezett Camillus is, elűzte a gallokat, Brennust is megölték. Ezután Camillus vezetésével újjáépítették a várost, ezért Camillust a „második Romulusnak” is nevezik.

Az előbb leírtak szép hagyományt jelentenek, ámde igen bizonytalanok. Különösen a 33 kg arany...

De akárhogy is: 800 évig ezután nem foglalja el ellenség Róma városát.

Iuno Moneta: a Figyelmeztető Iuno; temploma mellett volt a pénzverde → a money (ang.) innen ered.

Vae victis!: Jaj a legyőzötteknek!

Barbár: barbarus (l.) – idegen, műveletlen

„Elesett a város, amely az egész világot meghódította, mit is mondhatnék? Lakosai éhen pusztulnak, mielőtt még kardélre hánynák őket; alig marad néhány belőlük, akit majd rabságba vethetnek” – írta Szent Jeromos Róma 410-es kifosztásáról, amely a nyugati gótok (vizigótok) nevéhez köthető.

5. Mi lehetett az oka, hogy Róma 800 év után „megadta magát”?

Iulius Caesar – Gallia leigázója

Caesar végül egész Galliát meghódította Kr. e. 58–50 között. A gallok kegyetlen harcosok voltak: egy Kr. e. I. századi görög utazó tudósít a gallok kunyhóinak bejárata fölé tűzött, levágott fejek látványáról, azzal a megjegyzéssel, hogy egy idő múlva meg lehetett szokni.

Gallia összes törzse szinte babonásan vallásos. Aki például súlyosan beteg, vagy csatában és más veszélyes körülmények között életét kockáztatja, az emberáldozatot mutat be, illetve emberáldozat bemutatására tesz fogadalmat (melyet aztán a druidákkal végeztet el): azt hiszik, hogy a halhatatlan isteneket csak úgy lehet kiengesztelni, ha emberéletért emberéletet adnak cserébe. Hasonló jellegű áldozatokat mutatnak be nagyobb közösségek is. Mások óriási méretű bábukat készítenek rőzsefonadékból, a belsejét telezsúfolják élő emberekkel, utána az egész alkotmányt meggyújtják, s a benne levők a lobogó lángok martalékává válnak. Azt tartják, kedvesebb isteneik előtt, ha bűnöst, tolvajlason, rabláson vagy egyéb gaztetten rajtakapott embert áldoznak fel nekik: ha azonban ilyen nem akad, attól sem riadnak vissza, hogy ártatlanokat áldozzanak fel. (Caesar: A gall háborúról, Kr. e. 51. k.; Szepessy Tibor fordítása)

6. Miért áldoztak embereket a gallok Caesar szerint? Miben más ez a leírás, mint amit az Asterix-mesékben látunk? Hogyan szerezhette Caesar az információit?

Brennus gall vezér portréja – így képzelték el a 19. században ■ Milyennek ábrázolják Brennust, a vonásai mit hangsúlyoznak? Mi biztosan megtevesztő ezen az ábrázoláson?

Információ: informare (l.) – alakítani, oktatni → tájékoztatás, hír

A gallokat végül Alesia erődjénél győzte le Caesar Kr. e. 52-ben – a rajzon a középen lévő gall erőd és a felmentő sereg elleni római védművek rajza látszik; a csata helyén Vercingetorixnak 1864-ben szobrot állíttatott III. Napóleon császár

■ Mit gondolsz, miért volt fontos a 19. századi francia császárnak, hogy egy ókori (gall) vezér szobrát és gondolatát állítsa ki?

Az egyesült Gallia, mely egyetlen nemzetet képez, s amelyet azonos lélek mozgat, dacolni képes a világgal – ez a szobor felirata.

Unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere – eredetileg ezzel biztatta Vercingetorix a többi gallt (*Iulius Caesar: Commentarii de bello Gallico* 7, 29).

A gallok Vercingetorix vezetésével fellázadtak Caesar ellen, ám ő véres harcokban leverte a felkelést.

A gallokat is bevonták a hadseregbe, a senatusba is kerülhettek gall előkelők, kiépült a római határvonal (a limes) Galliában is.

Gallia egészen a Kr. u. 5. századig a birodalom része volt.

A druidák

Illusztráció: illustrare (l.) – megvilágít (a lux – fény latin szó van benne) → szemléltetés, szemléltető ábra

A druidák a gall nép papjai és tanítói, bírái és orvosai voltak. Nevük jelentése: a tölgyfa ismerője, tisztánlátó. Az adófizetés és fegyverhordás alól mentesültek. Sokáig tanultak: olykor húsz évig. Nem írták le tanaikat, mindent fejből kellett tudniuk.

A druidák testületét egy ember vezeti: tekintélyének mindannyian alávetik magukat. Halála után a többiek közül az foglalja el a helyét, akit különösképpen tisztelnek; ha többnek van egyenlő esélye, a druidák szavazata dönt, de sokszor fegyverrel küzdenek meg az elsőségért. Az év meghatározott időszakában, szent helyen gyűlést tartanak; ez a hely a carnusok földjén van, mert gall felfogás szerint a carnus föld egész Gallia közepe. Ide sereglenek össze mindenünnen a pereskedők, és zokszó nélkül alávetik magukat a druidák ítéletének vagy döntésének. Tanításuk és életmódjuk állítólag Britanniában alakult ki, onnét került át Galliába; akik közelebbről meg akarják ismerni, javarészt manapság is oda utaznak, hogy tanulmányozzák. (*Caesar: A gall háborúról*)

7. Mit gondolsz, miért lehetett ekkora tekintélyük a druidáknak? Milyen esetben verekedtek meg egymással a druidák? Miért tudunk róluk oly keveset?

Jóslással is foglalkoztak: a madarak röptéből és hangjából, állatok be-leiből, a feláldozott emberi testrészek rángatózásából, álomlátásból és égitestekből. A rómaiak szerint a szellemidézéshez is értettek.

A druidák fehérbe öltözve, tölgylevél koszorúval övezve, arccal a napjárását követve fordultak az isteneikhez.

Előfordult az emberáldozat is a galloknál (lásd fentebb). Érdekes, hogy később Franciaországban az emberáldozat emléke sokáig élt. Sok helyütt szokás volt, hogy az embereket Szt. János ünnepén macskákkal, kutyaikkal, rókákkal helyettesítették: ezeket kosárban dobták tűzbe; ezt Párizsban XVI. Lajos idején (18. század vége) szüntették meg.

Caesar a druidák befolyását a népre még politikai célokra használta, de Tiberius és Claudius császár rendeletileg betiltották őket. Ezért sokat a Brit-szigetekre és Írországba menekültek.

HANNIBÁL ÉS SPARTACUS

Hannibál pun hadvezér és Spartacus lázadó gladiátor fegyvereseitől rettegett egész Itália.

A punokról – erős kereskedőállam

A **punok** föníciai eredetű nép voltak. **Észak-Afrikában hozták létre kereskedőállamukat.** Területük a mai Tunézia, Líbia és Marokkó vidékein terült el. Fővárosa **Karthágó** volt. Népessége jóval meghaladta az akkori Római Birodalom lakosságát. Ezzel az állammal háborúzott Róma háromszor is.

Dido kérése: Dido királynő a föníciai Türoszból menekült Észak-Afrikába; ott egy helyi fejedelemtől annyi földet vásárolt, amennyit egy ökör bőre lefed; a bőrt csíkokra vágva – a legenda szerint – bekerítette a területet → így jött létre Karthágó.

Karthágó és kikötője – rekonstrukciós rajz ■ Mit gondolsz, miért volt szűkség ekkora kikötőre? Hogy működhetett ez a kikötő?

Az első pun háború – római győzelem

Az **első pun háború (Kr. e. 264–241)** kezdetben a punoknak kedvezett. Tengeri hatalom lévén Róma nem versenyezhetett hajóikkal. A majdnem húsz évig tartó háború végére viszont már Róma is alkalmazkodott: képes volt a tengeri csatát szárazföldi csatává változtatni. Ehhez a **csapóhíd** (corvus) nevű találmány kellett. Végül **Róma győzött:** hatalmas hadisarcot kapott, Szicília pedig a birodalom tartományává (provincia) lett.

Karthágó kifizette a hadisarcot, de csak kényszerből.

1. Mire és hogyan használhatták a csapóhidat? Vajon miért nevezték „holló”-nak (corvus)? Milyen előnyei, milyen veszélyei voltak használatának?

Hannibál – a bosszúálló

Az idők folyamán felnőtt egy új hadvezér: **Hannibálnak** hívták. Ő a rómaiak engesztelhetetlen ellenfele volt. Amikor Róma mondvacsinált ürüggyel hadat üzent Karthágónak (Kr. e. 218), az **Alpokon átkelve** északról fenyegette Rómát.

A fenyegetés valós volt, Hannibál ugyanis kiváló hadvezér volt.

A legnagyobb merészséggel vállalta el a veszélyes feladatokat, s a veszélyben a legnagyobb lélekjelenléletet tanúsította. A fáradtság nem tudta kimeríteni testét vagy legyőzni lelkierejét... A lovasok és a gyalogosok között egyaránt a legkiválóbb volt; elsőnek indult a harcba, s ő hagyta el legutolsónak a csapatát. E férfi ily kiváló erényeit igen nagy hibák ellensúlyozták: embertelen kegyetlenség, még a punoknál is szokatlan álnokság, az igazságérzetnek, a jámborságnak, az istenek félelmének, az adott szó hűségének s a vallásos érzésnek teljes hiánya. (*Livius, római történetíró; Kis Ferencné fordítása*)

Ezt akarom, véremmel e szót öntöm ki utolszor.
Tyrusiak, ti pedig tiszteljétek porom avval,
Hogy gyűlölni e nemzetet, úzni e fajt sose szűntök.

S népeitek közt sem szeretet sose lesz, se szövetség.
Majd Te, akárki vagy is: kelj, Bosszú Szellem, csontom
Hamvaiból, és irtsd karddal, tűzvésszel e dardán
Gyarmatokat. Most és ezután, ha az alkalom eljő.
Hogy part parttal, a víz vízzel víjjon, vas a vassal.
S dúlja, kívánom, a harc késő unokáikig őket!”

(*Vergilius: Aeneis, Kr. e. 1. század*) – a bosszúálló
Hannibál)

2. Mit állít a római Livius Hannibálról? Mely jó tulajdonságait ismeri el? Mit gondolsz, miért hangsúlyozza ezeket Livius? Milyen rossz tulajdonságai voltak Hannibálnak? Hogy látod, mennyire felel meg ez a márványszobor Hannibál leírásának?

Ecet: acetum – ecet (l.)
→ a magyar nyelvbe szláv közvetítéssel került

Hannibál terve szerint **a hadszíntér Itáliába kerül:** ehhez seregeit és elefántjait át kellett vinnie a hegyeken. Ez sokszor nehéz volt.

A régi, érintetlen havat vékony rétegben beborította az új, addig a lágy, nem túl magas hóban biztosan tudtak lépdelni a katonák. De mikor annyi ember és állat lépései alatt megolvadt, az alatta lévő csupasz jégen, a síkos, lucskos hólében kellett járniuk. [...] Az állatok pedig, mikor lépteik alatt sokszor az alsó hóréteg is beszakadt, elvágódtak, kapálózó patájukkal még mélyebbre fúrták magukat, így aztán, mintha csapdába estek volna, bennragadtak a kemény, vastagra fagyott jégkéregben. (*Livius*)

3. Mi okozott kihívást az alapvetően az afrikai éghajlathoz szokott pun seregnek? A szöveg és a rajz alapján milyen nehézségek vártak az Alpokon átkelő pun seregére?

A pun hadvezérnek minden találékonyságára szüksége volt. 1600 kilométert kellett megtennie mintegy öt és fél hónap alatt.

Hannibál ezután a sziklaomláshoz vezényelte katonáit, hogy járhatóvá tegyék, mert egyedül itt volt lehetséges az átjutás. És mivel a sziklákat szét kellett darabolni, a környéken kidöntött és lecsonkolt hatalmas szálfákból roppant máglyát raktak, majd a tűzgerjesztésre alkalmas erős szelet megvárva alágyújtottak, s az izzó sziklatömböket rájuk locsolt ecettel porlasztották szét. A tüztől áthevült sziklákon vas szerszámokkal törtek átjárót, a meredek hegyoldalt enyhén lejtős, kanyargó utakkal tették járhatóvá, s így nemcsak a málhásállatokat, de az elefántokat is le tudták hajtani. (*Livius XXI. 37. Muraközy Gyula fordítása*)

3. Milyen nehézségeken kellett Hannibálnak úrrá lennie? Milyen ismeretekre volt szüksége ehhez?

A nehéz úton sok embert és állatot veszített (például csak egy elefántja maradt). Észak-Itáliában feltölthette seregét (pl. a Rómával ellenséges gallokból). Sok győztes csatát vívott, ellenfelei már-már azt hitték, hogy Rómát is megostromolja. Ám hiába aratott hatalmas győzelmeket (pl. Cannanál), a győzelmeket nem tudta kihasználni.

Végül az elhúzódó háború miatt hazahívták, s immár a rómaiak vették át a kezdeményezést: Africába átkelve, Kr. e. 202-ben a zamai ütközetben a rómaiak ifjú hadvezére, **Publius Cornelius Scipio** legyőzte Hannibált. Kr. e. 201-ben pedig a második pun háború is a rómaiak győzelmével zárult.

Karthágót el kell pusztítani – Cato, a censor

Bár a punokat legyőzték, de kereskedelmük, gazdasági erejük megmaradt. Ezért számos római továbbra is riválisnak tartotta. Köztük volt **Cato**, a szigorú censor.

Mondják, hogy Cato a senatusban jól kiszámított mozdulattal egy libuai fűgét ejtett ki felhajtott tógája ráncai közül, s amikor megcsodálták, hogy milyen nagy és milyen szép, csak annyit mondott, hogy az a föld, amely ilyen gyümölcsöt terem, háromnapi hajóútra van Rómától. De erőteljesebb hangtól sem riadt vissza: ha bármilyen ügyben szólt, beszédét ezekkel a szavakkal fejezte be: „Szerintem Karthágónak el kell pusztulnia. (*Plutarkhosz: Marcus Cato, 27. [Párhuzamos életrajzok] Máthé Elek fordítása*)

4. Miért játszotta el Cato a fűgés színjátékot? Miért emlegette állandóan Karthágót? Mit árul el ez az ábrázolás Catóról (bár nem biztos, hogy hiteles)?

Karthágót tényleg elpusztították a rómaiak. Kr. e. 146-ban elfoglalták és felégették. Viszont nem sózták fel. Ez a legenda csak a 20. század elején jelent meg.

Spartacus – a gladiátor

Hannibál csatákat nyert, de a háborút elvesztette. Ehhez hasonlóan járt Spartacus is. **Spartacus** eredetileg egy trák segédhadban szolgált, ám onnan megszökött, s rabló lett. Elfogása után rabszolgának számító **gladiátorrá** képezték ki.

Cannae – Hatalmas csata
színhelye Kr. e. 216-ban, a 80 ezer rómaiból 5-10 ezer menekült meg; a csata emlékoszlopának felirata: Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset.: Bizonyos, hogy minden más nép összeomlott volna ilyen rettentő csapás súlya alatt. (Livius)

Hannibal ante portas!
Hannibál a kapuk előtt!
– rettegtek a rómaiak... – bár Hannibál Róma városát nem ostromolta meg.

Ceterum censeo, Carthaginiem esse delendam!: Egyébként javaslom, Karthágót el kell pusztítani. (Cato)

Decimatio – tizedelés (l.);
decem – tíz → decima pars
– tizedik rész → dészma
– tized

Gladiátorok – ókori mozaik
■ Próbáld kibetűzni és értelmezni a feliratokat!

Edzőiskolája (amelyet az elemi iskolához hasonlóan ludusnak neveztek) Capuában volt, a Vezúvhoz közel. Társaival **megszökött, majd egyre több rabszolga csatlakozott hozzá**. Consuli seregeket is megvert, s úgy tűnt, növekvő seregével együtt el tud menni Itáliából.

Előbb valami konyhából bárdokat és nyársakat szereztek, majd az úton szekereket tartóztattak fel és fosztottak ki, amelyeken gladiátori fegyvereket szállítottak egy másik városba, és ebből felfegyverkeztek. Birtokukba vettek egy jól védhető helyet, és három vezért választottak; közöttük az első Spartacus volt, egy thrakiai nomád törzsből származó férfi, aki nemcsak nagyon bátor és erős, hanem nehéz sorsához képest feltűnően értelmes és művelt ember is volt, inkább görög, mint nomád. (*Plutarkhosz*)

5. Miként tudtak megszökni? Mi tette alkalmassá a vezéri szerepre Spartacust? Mit gondolhatunk vezetői képességeiről, ha tudjuk, hogy hadseregében számos különböző néphez tartozó, más-más nyelvű és eltérő foglalkozású rabszolga fenyegette Rómát? Miben más a 19. századi „Spartacus-ideál”, mint a mai?

Crasus [fővezér] ezután a leggyávabb ötszázat, akik elsőnek futottak meg, tízes szakaszokba osztotta, és sorshúzás után minden tizediket kivégeztette; ezzel a hadseregben egy ősrégi, de már régóta elavult büntetési módot elevenített fel. Az ilyen halált súlyos megszegényítés előzte meg, mert a kivégzéseket félelmetes és szörnyű módon hajtották végre az egész hadsereg szeme láttára. (*Plutarkhosz*)

6. Mi a tizedelés? Miért volt ez megszegényítő, ámde rettegett büntetés?

Dél-Itáliába meneteltek, hogy ott a kalózok segítségével átkeljenek Szicíliába. A kalózok azonban becsapták a rabszolgákat: a kialakított pénzt eltették, de nem szállították el őket.

Spartacus ezért kénytelen volt újra megütközni a rómaiakkal. A döntő csata előtt leszúrta lovát... A csatában Spartacus is meghalt, s hatezer társát a Róma és Capua közötti úton keresztre feszítették – megtorlásként.

Amikor odavezették hozzá lovát, kihúzta kardját, és azt mondta, ha győz, övé lesz az ellenség sok és szép lova, ha pedig veszít, úgysem lesz rá szüksége, ezzel leszúrta a lovat. Ezután több sebből vérezve, előretört Crassus felé az ellenség sűrű sorai közt, de nem jutott el hozzá, csak két centuriót ölt meg, akik egyszerre támadtak rá. Végül, miután a közelében levők megfutamodtak, egyedül maradt, és a rárontó ellenséges katonák ellen védekezve elesett. (*Plutarkhosz*)

7. Hogyan halt meg Spartacus? Mit tudunk meg harci erejéről, képességeiről?

Spartacus élete napjainkban is népszerű filmes téma.

RÓMAI CSÁSZÁROK

A császárok hatalma gyakorlatilag korlátlan volt; hogy miként éltek ezzel, rajtuk múltott.

Más faj – elismerem – élethűbb ércszobrokat alkot,
S arcot olyant farag, úgy, hogy szinte beszél az a márvány,
Jobb ügyvéd is akad, s ki leírja a csillagok útját
Mérőbotjával, vagy számontartja kelésük:
Ám a te mesterséged, római, az, hogy uralkodj,
El ne feledd – hogy békés törvényekkel igazgass,
És kíméld, aki meghódolt, de leverd, aki lázad!”
– így foglalható össze „Róma hivatása”.

(Vergilius: Aeneis VI. 847–853. Lakatos István fordítása)

1. Fogalmazzatok meg saját szavaitokkal Róma hivatását!

A római császárság

A római császárkor a Kr. u. 1. századtól (Augustus uralkodása) a Kr. u. 5. századig (Romulus Augustulus uralkodása) tartott. Sőt! Mivel a Római Birodalom 395-ben kettévált, a Keletrómai Császárság (vagyis Bizánci Birodalom) 1453-ig fennállt.

A császárok hatalma a hadseregen és a császári provinciákon nyugodott. A császárok közt sok a kiváló hadvezér és államférfi, de sok a teljesen örült, hatalommániás szörnyeteg is.

■ Nézzetek utána a következő kérdéseknek Róma történetével kapcsolatban! Mely időszakot fog át a királyság, a köztársaság és a császárkor? Melyek voltak a fejlődés, melyek a hanyatlás legfontosabb állomásai? Mikor milyen területekre terjesztette ki a hatalmat Róma?

Romulus Augustulus: Római „császár” Kr. u. 475-476-ban; egy 12 éves gyerek, akit egy germán vezér letett a trónra; az „Augustulus” olyasfélét jelent, hogy „felségecske”; a sors iróniája: egy Romulus kezdte, s egy kis Romulus zárta le a Róma uralkodóinak sorát.

Augustus – fenséges – az augeo – gyarapít igéből → szó szerint: istentől gyarapított férfiú

A Prima Porta-i Augustus az első római császár márványszobra 2,04 méter magas. 1863-ban találták meg Rómában, Livia villájában.

■ Nézzetek utána az interneten, hogyan próbálták meg rekonstruálni a szobor korábbi festését!

Augustus – az „első polgár” (Kr. e. 27 – Kr. u. 14)

Augustus neve eredetileg Octavianus volt. Miután legyőzte ellenfeleit, s békét teremtett, a senatus a megtisztelő Augustus (= Fenséges) címet adományozta neki. Erős hadserege volt, s a senatus „önként” adományozta számára a különböző tisztségeket: volt consul, censor, néptribunus is egyszerre... A birodalom területét megnövelte, a sok polgárháború után pedig békét teremtett. Ezt úgy mondták: Pax Romana, Római Béke.

Ianus: a kezdet és a vég istene; kétarcú

Ianus Quirinus kapuját, amelyet őseink akarata szerint csak akkor lehetett zárva tartani, amikor a római nép hatalma alá tartozó területeken, szárazon és vizen, mindenütt győzelmek árán kivívott béke uralkodik, bár a hagyomány szerint születésem előtt a város alapításától fogva mindössze kétszer volt zárva, főségem évei alatt (me principe) a senatus háromszor záratta be. (*Res gestae Divi Augusti – Augustus császár politikai végrendelete, Kr. u. 1. század; Borzsák István fordítása*)

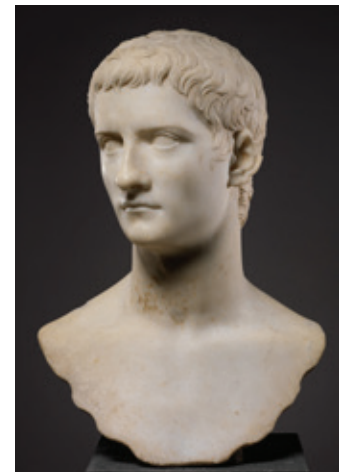
2. Ki volt Ianus? Melyik hónapot neveztek el róla? Mit jelzett, hogy templomának kapuja zárva van? Augustus uralmáig miért volt kevésszer zárva?

Caligula – az őrült „Csizmácska” (Kr. u. 37–Kr. u. 41)

Kisgyerekként sokat látták Germániában, édesapja seregének katonái között. Feltűnő lehetett az általa viselt kis katonai lábbeli (caliga), mivel a katonák szeretetteljesen „Csizmácskának”, vagyis Caligulának emlegették. Amikor felnőtt, akkor már nem sok szeretetre méltó maradt benne – legalábbis a fennmaradt történetírói leírások alapján.

Uralma mintájának Egyiptomot tekintette: a fáraókhhoz hasonló istencsászárságot kívánt Rómában megvalósítani. Egyszer versenyre hívta Iuppitert: vajon melyikük emeli fel a másikat – amikor Iuppiter nem válaszolt, „megbocsátott” neki... Másszor az olümpiai Zeusz-szobrot hozatta Rómába, s Zeusz isten fejét kicseréltette a saját feje képmásával. Aztán panaszkodott, hogy nincs olyan katasztrófa, amely uralkodását emlékezetessé tenné. Volt egy kedves lova, Incitatus (Szélvész): őt consulnak kívánta megtenni... Végül a császári testőrség tagjai (praetorianusok) 29 évesen megölték.

Caliga

Néró – az anyagiilkos (Kr. u. 54–Kr. u. 68)

Jó nevelésben részesült, híres mestere a filozófus Seneca volt. Uralkodása kezdetén kedvesnek bizonyult (ekkor még csak 17 éves volt), a halálos ítéletek aláírásakor például ilyeneket mondott:

„Bárcsak ne ismerném a betűket!”
„quam vellem” inquit, „nescire litteras”

(Suetonius)

Aztán 59-ben valami megváltozott: ekkor megölette hatalomvágyó anyját, aztán 62-ben az első feleségét. Éjjelente az utcákat járta, verekedett, tombolt. Elképzelése szerint csodás énekhangját és kocsihajtói tehetségét nemcsak Rómában, hanem Hellaszban is meg kell mutatnia.

Hanyatt fekvé ólomtáblát tartott mellkasán, beöntéssel, hánytatókkal tisztította beleit, nem fogyasztott gyümölcsöt s a hangra ártalmas ételeket; végül már úgy érezte, megfelelő haladást tett (ámbar gyenge és tompa csengésű volt a hangja). [...] Szinte hihetetlen, mennyire félt, mennyire szorongott fellépései előtt, mennyire féltékenykedett vetélytársaira, és rettegett a versenybíráktól. [...] Kocsihajtóként is többfelé versenyzett, az Olympián pedig egy tízfogatú kocsit hajtott [...] valahogyan kidöntötték kocsijából; vissza is emelték nyomban, de nem tudott mégsem helytállni, és kiállt a futamból; azért persze mégis fejére tették a győzelmi koszorút. Elutazásakor az egész tartománynak megadta a szabadságot, a bírának ezenkívül római polgárjogot és hatalmas pénzjutalmat. (Suetonius; Kis Ferencné fordítása)

3. Mit árul el a történetíró Néró tehetségéről? Vajon miért kívánt mind a művészetben, mind a sportban kiváló lenni – minden áron?

64-ben Róma leégett. Hogy ehhez Nérónak van-e köze, bizonytalan. Talán nincs, de ettől függetlenül a leégett városban hatalmas építkezésekbe kezdett. A város leégését a keresztényekre fogták: sokakat kivégeztek, üldöztek ekkor.

Zsarnoki uralmával sokan elégedetlenek voltak. Végül számos lázadás robbant ki ellene, s ő elfogatása előtt önkézével véget vetetett életének.

Megparancsolta, hogy szeme láttára ássanak meg egy testére méretezett gödröt; továbbá, hogy ha találhatnak, hordjanak össze néhány darab márványkövet, hozzanak vizet, fát, hogy teteméről illő gondoskodás történjék; minden egyes utasításnál elsírta magát, és újra meg újra elmondta: „Micsoda művész pusztul el bennem!”

identidem dictitans: 'Qualis artifex pereoi!' (Suetonius; Kis Ferencné fordítása)

4. Miért kívánt előre gondoskodni a temetéséről? Miért emlegette oly sokszor „művészetét”?

Colosseum: Eredetileg: Amphitheatrum Flavium: ugyanis Vespasianus, Titus és Domitianus császárok építtették, akik a Flavius család tagjai voltak.

Dacia: A mai Erdély déli részét, valamint a Bánság és Olténia területét magába foglaló római provincia; itt élt a dák nép.

Néró szobra, a Colossus – később emellett épült fel a nagy aréna, a Colosseum

A rajz alapján mekkora lehetett a szobor magassága? Miért készített magának ekkora szobrot? Hol volt az ókori világban ismert „kolosszus”?

Traianus – „a legjobb császár” (Kr. u. 98–Kr. u. 117)

Egyszerű polgárként viselkedett, szerényen élt, megszólítható volt. Fontosnak tartotta a „népjólétet”. Nagy építkezésekbe fogott (pl. Róma ki-kötője, Ostia és a Tiberis közt csatorna elkészült), Itália gazdasági fejlődéséért sokat tett, árva gyerekek részére segédalapot hozott létre.

A birodalom területét is megnövelte. Két hadjáratot viselt Daciába, s ennek emléke lett a Traianus-oszlop. Keleten is újabb területekkel gyarapította Rómát. Így alatta lett a legnagyobb a birodalom.

Részlet Traianus győzelmi oszlopáról: az ellenség fejét átadják a császárnak; az oszlop 34 méter magas; eredetileg Traianus szobra állta a tetején, de 1587 óta a tetején Péter apostol szobra áll; a domborművek eredetileg színesek voltak

■ Mit árul el a háborúról ez a domborműrészlet? Mihez hasonló az oszlop domborműsora?

Hadrianus – a keresztények jótevője (Kr. u. 306–Kr. u. 337)

Hadrianus Traianus unokaöccse volt, akit a császár örökbe fogadott. A függőben lévő háborúkat befejezte, s szilárd határvédelmi rendszert épített ki. A római határt limesnek nevezzük. Ennek jellegzetes része a britanniai Hadrianus-fal.

■ Mire szolgált a 4 m magas, 3 m széles fal? Miért voltak erődök a fal mentén?

A leírások szerint jó humorérzéke is volt olykor: amikor az egyik költő (egy amúgy gyengécske verssel) tréfásan kigúnyolta, hasonlót írt neki vissza. Merték volna ezt Néróval? Pedig Hadrianusnak nagyobb volt a befolyása.

A költő verse Hadrianusról

Én nem vágyok Caesar lenni,
őgyelegni, hol britannok,
elbujkálni, hol germánok,
szkita zúzmarát eltűrni.

Ego nolo Caesar esse,
ambulare per Britannos,
latitare per Germanos,
Scythicas pati pruinas

A császár verse a költőről

Én nem vágyok Florus lenni,
őgyelegni bordélyokban,
lebujkálni lebujokban,
gömböc szúnyogokat tűrni. [...]

Ego nolo Florus esse,
ambulare per tabernas,
latitare per popinas
culices pati rotundos.

(Kiss Sebestyén fordításai)

5. Mi volt a költő neve? Mit árul el a vers Hadrianus szokásairól?

Constantinus – a keresztények jótevője (Kr. u. 306–Kr. u. 337)

Számos ellenfelét kellett legyőznie, mielőtt egyedüli császár lett. Egyik legnevezetesebb csatája 312-ben történt. Itáliát rohanta le, s a Róma melletti Milvius hídnál legyőzte ellenfelét Maxentiust. Állítólag itt egy híres álmot látott – ezután fordult a kereszténység felé. 313-ban társcsászárával együtt kiadta a milánói rendeletet, amely vallásszabadságot adott a birodalom lakóinak.

324-től az egész birodalom uralkodója. 330-ban egy új fővárost alapított: Konstantinápolyt. Róma városa immár másodrendűvé vált.

Constantinus figyelmeztetést kapott álmában, hogy Isten égi jelét véssesse föl katonái pajzsára, és úgy kezdje meg az ütközetet. Teljesítette a parancsot, és Krisztus jelét a pajzsokra íratta: egy X betűt áthúzva egy I betűvel, melynek felső része meg van hajlítva. (*Lactantius: A keresztényüldözők halála – részlet. Adamik Tamás fordítása*)

6. Mi volt Constantinus célja az új jellel?

Humor – folyadék, nedveség; régi orvosi felfogás szerint akkor jó hangulatú és egészséges az ember, ha a testnedvei (pl. a vér) egyensúlyban vannak.

Nagy Konstantin érméje (337) a khi és ró szimbólummal (amely a keresztény katonák számára Krisztust, a nem keresztények számára a napistent jelentette).

Róma jelképeinek egy része az etruszkoktól származik, ám számosat közülük még a későbbi korokban is használtak.

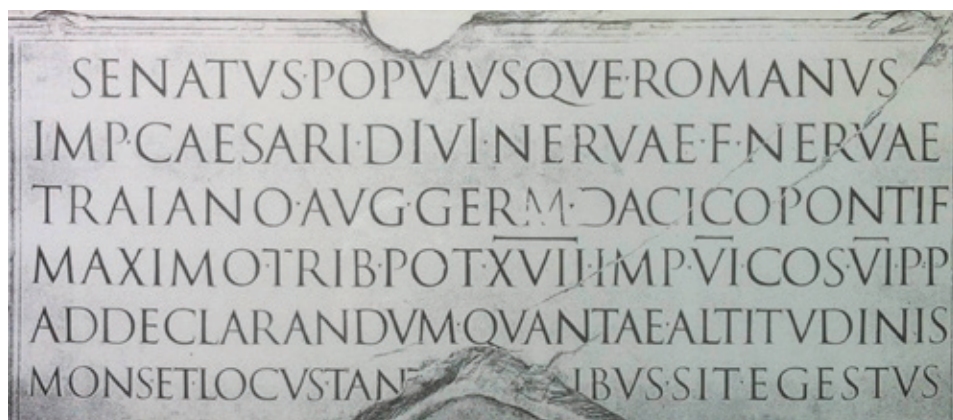
SPQR: A tréfás kedvű Asterix szerint ez a „Sono porci questi Romani” rövidítése, vagyis: Disznók ezek a rómaiak.

RÓMA JELKÉPEI

SPQR – a senatus és a nép...

Senatus Populusque Romanus, vagyis a **senatus és a római nép közösen birtokolja a hatalmat**. A Kr. e. 3. században már a lakóhely szerinti népgyűlés (comitia tributa) önállóan is hozhat törvényt. Természetesen a senatus szerepe a köztársaság idején mindig hangsúlyosabb maradt, de Róma sosem lett volna naggyá a populus romanus (a római nép) nélkül. És persze a császárkorban sem a senatusnak, sem a népnek nem volt befolyása, de azért hivatkoztak rájuk.

Traianus császár győzelmi oszlopán ez a felirat:

SENATUS POPULUSQUE ROMANUS
IMPeratori CAESARI DIVI NERVAE Filio NERVAE
TRAIANO AUGusto GERManico DACICO PONTIFici
MAXIMO TRIBunicia POTestate XVII IMPeratori VI COnsuli VI Patri
Patriae
AD DECLARANDUM QUANTAE ALTITUDINIS
MONS ET LOCUS TAN[tis oper]IBUS SIT EGESTUS

A senatus és a római nép

Nerva [az előző császár] fiának, az isteni Imperator Caesar Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicusnak,

a főpapnak, aki tizenhétszer nyerte el a tribunusi hatalmat, hatszor kiáltották ki imperátornak, hatszor consulnak és a haza atyjának.

Annak kinyilvánítására, hogy milyen magas volt a domb és ez a terület, ekkora munkálatok befejezéséhez.

1. Miért kapta Traianus a „Dacicus” jelzőt? Próbáld beazonosítani az eredeti latin feliraton az átirat szövegét! Keresd meg a rövidítéseket (ezek az átiratban kis betűvel szerepelnek)! A szöveg alapján „hivatalosan” milyen tisztéseket nyert el Traianus? A szöveg alapján hogy hangzik latinul a „haza atyja”?

Manapság is kedvelt ez a rövidítés Rómában: a csatornafedeleken, hirdetőoszlopokon, sőt Róma város mai címerében is ott van. Persze ez utóbbi címert megpróbálták megváltoztatni – a közvélemény azonban nem támogatta ezt az ötletet, s visszaállították a régit. Vajon miért nem tetszett a rómaiaknak?...

Tóga – a római polgár díszöltözete

A polgárjoggal rendelkező rómaiak viselete a **tóga** volt. Persze nem mindig ezt hordták: ünnepeken, illetve fontos politikai alkalmakon vették fel ezt. A toga igen előkelő, ám igen kényelmetlen viselet volt. **Hétköznapi viselet a tunika** volt: mint a mi ingünk, csak hosszabb, s a deréknál megkötötték.

A toga legyen kerek és jól szabott, különben számos előírásnak nem fog megfelelni. Legjobb, ha elülső része a lábszárak közepéig ér, hátulja pedig annival rövidebb, hogy éppen fedje a tunicát. Redőzése akkor a legtetszeztőbb, ha valamivel a tunica alsó szegélye fölött marad, és semmi esetre se lógjon azon alul. A hajtás, mely jobb vállról a balra ferdén, kardszíjszerűen van átvetve, ne feszüljön, de ne is lötyögjön. A togának az a része, amelyet ezután rendezünk el, hosszabb legyen, így jobban áll és a tartása is jobb. A tunica egy részét fel kell húzni, nehogy beszéd közben lecsússzon a karra: akkor aztán redőt formálunk a togából, s ha a végét átvetjük a vállunkon, az igen jól mutat. De nem kell a vállat az egész nyakkal együtt takarni, különben a ruha szűk lesz, és a tekintélyt sugárzó széles mellkas nem érvényesülhet. A bal kart csak annyira szabad behajlítani, amíg eléri azt a szintet természetes tartást, amittől a toga két szárnya éppen fed egymást.

(Quintilianus római szónok, Kr. u. 1. század; Korchmáros Valéria fordítása)

A toga felvételének módja: a szobrok és a festmények tanúsága szerint a togát egy 5,5 m hosszú, félkör alakú anyagból hajtogatták. A kelme egyik végét a bal vállukra fektették. A jobb kézre eső rész közepéből mély öblöt formáztak, redőkbe fogva átvetették a bal vállukon. A jobboldalt megmaradt anyagot is a bal vállukra hajtogatták. A baloldalt lelógó kelmét az övükbe gyűrték.

2. Vesd össze a leírást a szoborral! Miért lehetett kényelmetlen öltözködni a togában? Ha van felhasználható anyagod (pl. egy eldobásra ítélt lepedő), próbálj belőle togát készíteni, s aztán felöltönni (lehet, hogy segítség kell hozzá!)

SPQR – csatornafedél, a „rég” logó, az elvetett új logó ■ Mit gondolsz, miért olyan népszerűek az SPQR feliratok a modern Rómában? Mit gondolsz, miért van korona a római címerben? Mit sejtessz, miért akarta a korábbi polgármester megváltoztatni a címet, kinek akart kedvezni?

Logo: jelvény, márkajel; logogramma (g.) – gyorsírási jel, szójel

Augustus megpróbálta újjáéleszteni a régi római viseletet, ruházkodást is, és amikor egy népgyűlésen a feketébe öltözött tömeget meglátta, méltatlankodva így kiáltott:

„Lábad alatt a világ, togás nagy római nemzet!”

és az aedilisekre bízta, meg ne tűrjenek senkit a Forumon vagy környékén, ha köpenyét levetve, alatta nem togát visel. (*Suetonius*)

↔ Senki sem visel togát, csak a halott. (*Martialis*)

3. Miért tarthatta fontosnak Augustus a tógaviselést? A szövegek alapján mit gondolsz, mennyire volt sikeres Augustus intézkedése? Mi lehetett ennek az oka? Ha kipróbáltad a togát, elmondanád, milyen előnyeit és milyen hátrányait éreztet?

A toga általában fehér volt, de előfordult, hogy külön kifehérítették: ezt általában a hivatalra pályázók tették. Az ő viseletük a fehéritett toga (toga candida). A kiskorú (előkelő) gyermekek bíborszegélyű togát viseltek (toga praetexta), de ez volt a magas rangú hivatalnokok öltözete is. Az átlagos római polgár a férfitogát viselte (toga virilis). A gyász idején sötét színű togát hordtak (toga pulla). A győztes hadvezérek arannyal hímzett togát viselhettek a diadalmeneten (toga picta), a császárok pedig bíborszínűt (toga purpurea).

Fasces – a főhatalom jelképe

A nyírfavesszőkből álló **fasces**, amelybe a városon kívül bárdot helyeztek, a **római főhatalom jelképe** volt. Ezeket a kb. 1,5 m hosszú jelképeket a hivatalnokok előtt vitték a törvényszolgák, a **lictorok**.

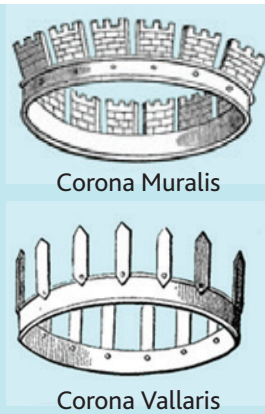
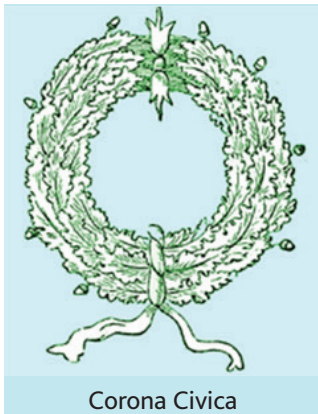
Lictor és faces Traianus oszlopán ■ Keresd meg a lictort és a vállán nyugvó fascest! Vesd össze a fasces ábrázolását a modern ábrázolásokkal!

Kitüntetések – coronae

A modern kor is igen szereti a kitüntetéseket. Az ókorban nem érmekeket adtak például, hanem **koszorúval jutalmazták a kitűnő tettet el-
érőket.**

A coronák adományozása a hadvezér joga volt. Aki egy római polgár életét megmentette, elnyerte a **corona civicát**. Aki elsőként mászta meg az ellenséges város falát, a **corona muralist** kapta jutalmul. Aki elsőként lépett fel az ellenség sáncfalára, a **corona vallarist** nyerhette el.

Coronák és Caligula ■ A rajzok alapján melyik coronával ábázolták Caligulát?

Megtiltotta, hogy templomokat, áldozó- és egyéb papi személyeket szenteljenek neki; szobraikat és mellszobraikat is csak engedélyével állíthatták fel, feltételül szabta azonban, hogy nem az istenszobrok, hanem csupán az épület díszítményei között. Azt is megtiltotta, hogy rendeleteire esküt tegyenek, és szeptember havát Tiberiusnak, októbert pedig Liviusnak [édesanyja neve Livia volt] nevezzék el. Visszautasította továbbá az „imperator” előnevet, a „haza atyja” melléknevet is, valamint hogy háza előcsarnokában a „corona civică”-t kifüggeszék. Még az örökségképpen kapott „Augustus” nevet is olyankor használta csupán, ha királyoknak vagy uralkodó családok fejének írt levelet. Consuli tisztséget mindössze háromszor viselt, egyszer néhány napig, másodszor három hónapig, harmadszor pedig távollétében, május tizenötödikéig. (Suetonius: *Caesarok élete*, III. 26. Kis Ferencné fordítása)

■ 4. Mely császári jelképeket utasított el Tiberius? Miben volt más, mint Caligula?

Korona: koroné (g.) – minden, ami görbült → corona (l.) – koszorú

IV.

ÓKORI UTAZÁSOK

A Római Birodalmat behálózó úthálózat egyes részei még ma is láthatók.

Cement: caementum – kőzúvalékkal kevert mészhabarc

Omnes viae Romam ducunt.: Minden út Rómába vezet; vagyis ezt jelenti: minden szál egy központban fut össze; bármelyik megoldást választjuk, ugyanaz az eredmény; ugyanazt a célt több módon is elérhetjük.

Via (l.) – út – Általában az építetőről (pl. Via Appia) vagy a végállomásáról (Via Ostiensis), netán a rajta szállított árurol (pl. Via Salaria – sal – só...) nevezték el.

Az út mellett elhelyezett mérföldkövek (milliarium) mutatták az úton a távolságot az utazónak; 1 római mérföld kb. 1480 m volt.

RÓMAI UTAK

Minden út Rómába vezet!

A Római Birodalom fénykorában mintegy 4 millió négyzetkilométer kiterjedésű volt. E hatalmas terület hadi, kommunikációs és gazdasági kapcsolatainak alapját az utak adták. A birodalomban mintegy százezer kilométer új út épült, s kétszázezer kilométer perzsa, görög és egyiptomi utat korszerűsítettek.

1. Mely területen ritkább az úthálózat? Mit gondolsz, miért? Vesd össze a mai autópálya-hálózat térképével a római utakat bemutató térképet: mi a hasonlóság oka? Miért volt fontos, hogy a birodalom minden részét szárazföldön is meg lehessen közelíteni?

Természetesen nem vezetett „minden út Rómába”, de Augustus császár a Forumon elhelyezett egy „0 kilométerkövet” (Milliarium Aureum), amelyen feltüntették a legfontosabb itáliai városok Rómától való távolságát.

Útépités – egyenesen...

Az első római hadiút a **Via Appia** volt, amely Rómát és Capuát (később Brundisiumot) kötötte össze. Az útépitésben jelentős szerepet játszott a hadsereg is: a háborúk szünetében a katonák részt vettek az útépitésben. A birodalom lakóinak is adott munkát a hatalmas úthálózat kiépítése és karbantartása. Ez hatásos eszköz volt a lázadások ellen.

A Via Appia napjainkban ■ Mi biztosította a római utak tartósságát? A patkót nem ismerő rómaiak vajon miért illesztettek vaspapucsot lovaik patájára?

A terepviszonyokat sokszor figyelmen kívül hagyva, lehetőleg egyenesen építették útjaikat. Még alagutak, hidak és a mocsaras területek feltöltése árán is.

Maga is kitalált egyfajta, eddig ismeretlen látványosságot. A háromezer-hatszáz lépés széles tengerszoroson hidat veretve összekapcsolta Baiat Puteoli kikötőjével; ehhez mindenfelől összegyűjtette a teherhajókat, és kettős rendekbe osztva lehorgonyoztatta őket, majd földet döngöltetett rájuk olyanformán, mint a Via Appia burkolásánál. Ezen a hídon vonult oda s vissza két napon át: első nap cifra szerszámos lovon – fején tölgyfalevél-koszorú, bőrpajzs a karján, oldalán kard –, aranyhímes görög ingben pompázva; másnap kocsihajtó ruhában, kétfogatú versenykocsijába a legnemesebb paripák befogva. (Suetonius: Caligula; Kis Ferencné fordítása)

2. Hogyan épült a Nápoly melletti üdülőváros, Baiae melletti híd? Mit kívánt ezzel Caligula érzékelteni? Mit gondolsz, mennyire lehetett ez a híd tartós?

Az utakat gondosan megtervezték, s a kb. egy méter mély útárkot különböző rétegekkel töltötték fel. Kisebb-nagyobb kövekkel, cementréteggel és az alapzatra helyezett terméskőrétegből állt az út. A domború útfelszín a kétoldalt lévő árkokba vezette a vizet. Az utak – fajtájuktól függően – 3–8 méter szélesek voltak.

Sztráda: via strata – kövezett/lefedett út (l.); olasz közvetítéssel került át a magyarba.

Méter: metrum (l.) – mérték → német közvetítéssel került át a magyarba.

Viadukt: via – út (l.), ductus – vezeték, átvezetés. Az angolban mesterségesen alkották e szót → völgyhíd, szakadékok felett átívelő híd.

Római híd a spanyolországi Alcántaránál: a híd Traianus császár építtette; igaz, ezt részben a mók, részben a spanyolok lerombolták, de eredeti anyagait felhasználva építették újjá
■ Mit gondolsz, mi lehet az oka a híd újjáépítésének? Mi lehet a híd közepén lévő építmény?

Augustus császár kötelezte a diadalmenetet tartó hadvezéreket, hogy a zsákmányból egy-egy utat hozzanak rendbe: ez is az útépités fontosságát jelezte.

A városi utakon sokszor nem volt könnyű átkelni esőzések idején – ezért sokszor gyalogátkelőhelyeket építettek. Ezeken száraz lábbal lehetett átkelni. És: a kocsik tengelytávolságának is a „szabvány” szerint kellett készülnie...

Pompeji utcák ■ A kép alapján miként oldották meg az esővíz elvezetését?

Utazás – kényelmesen?

A római utazók nem könnyű dologra vállalkoztak. Utak ugyan voltak, ehhez rendelkezésre állt bizonyos infrastruktúra, de kényelmesen csak a legtehetősebbek utazhattak.

A legszegényebbek kisebb távolságokra gyalog mehettek. A gazdagabbak a rabszolgáik által hurcolt **gyaloghintóban (lectica)** viszonylag kényelmesen haladhattak. Caesar például ezekben utazva diktált rabszolgájának. Gyaloghintó persze bérelhető is volt. Távolabbi úti célokra **két- vagy négykerekű kocsin (cisium és rhaeda)** is utazhattak. Érdeklőség, hogy Rómában napközben (kb. 16 óráig) kocsik nem járhattak – kivéve a Vesta-szüzeket. A négykerekű kocsik egy része (carruca) már háló- és konyharésszel is el volt látva – akárcsak a mai lakókocsik.

Az utazást a gazdagok maguk fizették.

Kíséretünk alig néhány szolga, csak ahány egyetlen kocsira felfér, úti-poggyászsunk egyéb sincs, mint a testünkön hordott ruha, s én és Maximusom már két napja mégis a legnagyobb boldogságban élünk. Egy matrac hever a földön, én a matracon. Az egyik köpenyemből lepedő lett, a másikkól takaró. [...]

Amin utazom, közönséges parasztszekér; az öszvérek csak kocogásukkal adnak életjelt; hajcsárunk mezítlábas, de nem a hőség miatt. [...] Valahányszor parádésabb útikompániával találkozunk, akaratlanul is elpirulok. (*Seneca beszámolója, Kr. u. 1. század; Maróti Egon fordítása*)

3. Mit gondolsz, Seneca számára az ilyesfajta utazás megszokott volt? A szegényes körülmények ellenére miért tarthatja magát boldognak Seneca?

Omnibusz: omnibus – mindenkinek a részére (l.) → „társas közlekedési eszköz”, rövidítése: a busz.

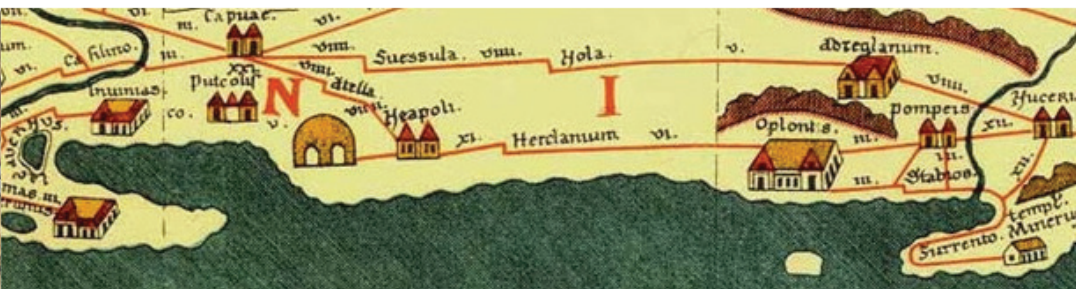

Posta: positae mansiones (l.) – odahelyezett állomások

Kommunikáció: communicare (l.) – közzétenni → közlés, hírközlés

Ugyanakkor rendelkezésre álltak állami „távolsági kocsik” (**cursus publicus**). Ezeknek külön menetrendjük volt, ám igénybevételükhöz állami engedély kellett. Élelmes vállalkozók külön járatokat is indítottak: ezeket omnibusznak nevezték.

Egzotikus utak már akkor is voltak: Hellászba, Trójába, Egyiptomba... – az utazókat idegenvezetők, megfelelő szállások és emléktárgyárusok segítették. Nincs új a nap alatt...

Egy római útvonalleírás (Tabula Peutingeriana) részlete a Kr. u. 4–5. századból (középkori másolat); igazából a települések és utak sorrendjét, az utak kereszteződését és a távolságokat mutatta meg az utazónak; érdekes, hogy látszanak rajta az elpusztult városok is... ■ Az útvonalleírás szerint miként lehet eljutni Nápolyból (Neapolis) Pompejiig?

Persze **hajón** volt a legkényelmesebb – már ha a hajót és a hajóskapitányt megfelelően választottunk.

Az utazókat 30-35 kilométerenként fogadók várták. Itt ételt, italt, esetleg váltólovakat lehetett kapni. A körülmények persze változóak voltak.

A fogadás [...] éjszaka, miután látta, hogy mélyen alszanak, odalopózkodott hozzá, a másik, pénztelen ember kardját, mely mellett feküdt, kivonta hüvelyéből, amazzt leszúrta, elcsente pénztét, a véres kardot visszarejtette hüvelyébe... (Cicero, római államférfi és filozófus levele, Kr. e. 1. század)

Nézem a tengerparton tántorgó részegeket, a bárkákon dőzsölő társaságokat, a zenekarok dallamaitól visszhangzó öblöt s a szinte fékevesztett élvezethajhászat többi ... megnyilvánulását – írta a filozófus Seneca, a Nápoly melletti fürdővárosról, Baiaeról.

A Baiae (ma: Baia) öble napjainkban; vulkanikus tevékenységek miatt az ókori város megsüllyedt, így romjait teljesen ellepte a víz ■ Mi volt a fogadás célja, hogy kívánta elérni? Mit tett, hogy fedezze magát? Milyen anyagi körülmények közötti szálláshelyek szerepelnek a két szövegben? Nézz utána, miként érdemes manapság felfedezni a víz alá süllyedt Baiaet!

Üzenetküldés – hatékonyan

Az államnak saját üzenetküldő hálózata volt. Ennek alapjait Augustus császár fektette le. Ha fontos volt egy üzenet, akár napi 300 kilométert is megtettek vele a gyorsfutárok. Hogyan?

Postaállomásokat létesítettek – egy könnyű felszerelésű utas egynapi útjának megfelelő távolságon helyenként nyolcat, másutt kevesebbet, de általában ötöt. Mindegyik állomáson mintegy negyven lovat tartottak. A lovak számával arányosan lovászokat is alkalmaztak az állomásokon. A szolgálat emberei a lovakat sűrűn váltogatva – egyébként a legjobbakat használták –, megszakítás nélkül úton voltak, olykor egyetlen nap alatt tíznapi utat is megtettek, s így teljesítették mindazt, amiről fentebb beszéltem. Ezenfölül nagyon jól jártak a gyorspostával mindenfelé a földbirtokosok is, különösen azok, akiknek birtokai a belterületeken feküdtek: fölös terményeiket minden évben eladták a kincstárnak a lovak és a lovászok ellátására, s ezzel nagy jövedelemhez jutottak. Következésképp a kincstár is rendszeresen megkapta az egyes földbirtokosokra kirótt adót, s az gyorsan visszakerült az adófizetőkhez; amellet a fontos állami szolgálat is működött. *(Prokopiosz, bizánci történetíró, Kr. u. 6. század; Kapitánffy István fordítása)*

1. Miért volt hasznos a postaállomások létesítése?

A cursus publicushoz is kapcsolódott levélküldés: azonban ezt is császári engedéllyel lehetett igénybe venni. A tehetősök természetesen saját futárral is küldhettek üzenetet. A kevésbé tehetősök egyes utazási vállalkozók „posta”-szolgálatát vehették igénybe.

A római provinciák – terjeszkedő birodalom

Róma először Itáliából lépett ki: az első pun háború (Kr. e. 264 – Kr. e. 241) után Szicília lett az első **provincia**. A provincia élén a helytartó állt, széles körű hatalommal képviselve Rómát. A provinciák lakói kötelesek voltak adózni, ám bizonyos esetekben adómentességet is nyerhettek. A meghódított terület harmadából **ún. ager publicus (közföld)** lett: ezt az állam vagy bérbe adta, vagy eladta, esetleg **coloniákat** alapított területükön.

Észak-Afrikában Karthágó legyőzése után, a harmadik pun háború végén (Kr. e. 146) hozták létre Africa provinciát.

A coloniák segítségével egyrészt elterjedt a római civilizáció: a nyelv, szokás- és jogrendszer máshol is a mindennapok része lett. Másrészt a külső hatásokat a coloniák közvetítették a birodalom felé.

Publikál: publicus – nyilvános
→ közzé tesz

Romanizáció: Romanus – római → idegen népek nyelvükben, szokásaikban, műveltségükben rómaivá lettek.

A római nép valamennyi provinciájának a területét megnöveltem, amelynek csak a szomszédságában hatalmunkat el nem ismerő népek éltek. (*Augustus császár politikai végrendeletéből, Kr. u. 1. század; Borzsák István fordítása*)

1. Mi volt a célja Augustus hódításainak a császár szerint?

Észak-Afrika – Africa, Aegyptus, Cyrenaica

Érdemes tehát ránézni először az Európán kívüli provinciákra. Meglepő, hogy a római kultúra mindenhol otthonra talált. Sok helyütt görög alapokra építkezhetett.

Egyiptom Octavianus (Augustus) hódítása nyomán a császár magánbirtoka lett. Itt erős volt az egyiptomi kultúra, így a romanizáció viszonylag csekély maradt. Az innen exportált gabonát, luxuscikket, különböző kőfajtákat, papiruszt örömmel fogadták a birodalom többi részén. Sőt tevéket is innen vittek Galliába, Germaniába és Britanniába!

Az ún. Trajanus-kioszk az egyiptomi Philae szigetén – ugyan nem Traianus építette (korábbi), de a császár képmása megjelenik, amint az egyiptomi Ízisz és Ozírisz isteneknek áldozatot mutat be. Érdekesség, hogy ezt a „pavilont” és a mellette lévő hatalmas templomot, amelyek az Asszuáni-gát építése miatt víz alá kerültek volna, az 1970-es években lebontották, és egy magasabban fekvő részen újra felépítették. ■ Mi gondolsz, mi volt az uralkodó célja az egyiptomi isteneknek történő áldozatbemutatással?

„Camel” (ang.) – a kamélosz – teve (g.) szóból ered (a görögbe a héber vagy föníciai nyelvből került át).

Veterán: veteranus (l.) – ki-
szolgált katona

Tigris: tigris (l.) – tigris

Cirkusz: circus – kör

Római fürdő romjai Karthágó területén (Kr. u. 2. század); a régészeti terület a világörökség része

Gyakran fürdött közfürdőben, akár a többi vendéggel elvegyülve is; egy ilyen alkalomhoz fűződik sokat emlegetett fürdőbeli tréfája.

Egy ízben tudniillik egy katonakorából ismert veteránra lett figyelmes, aki hátát és egyéb testrészeit a falhoz dörzsölgette, mire faggatóra fogta az illetőt, miért vakartatja magát a márvánnyal, s mikor meghallotta, hogy azért tesz így, mert nincs rabszolgája, nyomban ajándékozott neki néhány rabszolgát és eltartásukra még pénzt is. Másnap már több idős férfi is odadörgölözött a falhoz, hogy hasonló jótékonytságot csikarjanak ki a császártól, ezeket azonban magához hívatta, és rájuk parancsolt, vakarja csak egyik a másikat. (Hadrianusról írta egy 4. századi életrajz; Boronkai Iván fordítása)

2. A történet szerint milyen viszonyban volt a köznéppel a császár? Kik a veteránok? Mi teszi bizonytalanná e történet hitelét (bár lehet, hogy igaz)? Ismételd át, amit a római fürdőkről tanultál!

Afrikából szállítottak számos állatot a cirkuszi játékokhoz – olyannyira, hogy a császárkorban számos vadállat (pl. elefánt, rinocérosz, zebra) ebben az időben kipusztult e területről.

*Venatio (állatviadal) egy
Tunéziában talált mozaik-
on (Kr. u. 3. század)*

Villa: villa (l.) – római vidéki ház, birtok

Mozaik: opus Musaicum (l.)
– múzσαι alkotás → olasz
közvetítéssel terjedt el.

Pompeius második consulsága idején, a Győzelmes Venus templomának felavatásakor szintén 20, vagy egyes közlések szerint 17 elefánt küzdött a cirkuszban, mégpedig a dárdavető gaetulicusokkal [afrikai nomád nép]. Különösen az egyik keltett nagy feltűnést a viadal folyamán, mert amikor átdöfték a lábszárait, térdén kúszott a lovasok ellen, sorra elragadta s a magasba hajigálta pajzsait, melyek lehullóban, a nézők gyönyörűségére, szabályos kört írtak le, mintha az állat nem dühében, hanem betáncolva dobálná. [...] Egyébként az egész elefántcsapat kitörést kísérelt meg. [...] Amikor menekülési kísérleteik csődöt mondtak, leírhatatlan mozdulatokkal igyekeztek szánalmat ébreszteni a tömegben, s trombitálásukkal elsiratták magukat... (Idősebb Plinius: *A természet históriája*; Maróti Egon fordítása)

3. Mit gondolsz, meghatódtak a nézők? A mozaikon milyen állattal küzdenek? Mely alkalomból rendezte Pompeius az állatviadalt? Alkoss véleményt a venatio tömegszórakoztatási formájáról: hozz érveket, ellenérveket!

Olyan rómaiak képmásai és megjelennek Africa provincia gazdag viláiban, akikre nem is gondolnánk.

Bár azt hihetnénk, hogy Africa eldugott, jelentéktelen provincia volt, nagyot tévedünk. Olyannyira fontos volt, hogy több császár diadalívet is állított a területen.

*Vergilius, a költő, és két
múza – mozaik a tunéziai
Szúsza (Sousse) egy villájá-
ból (Kr. u. 3. század) – akkor
Hadrumetumnak nevezték
e kikötőt*

Caracalla császár diadalíve
Volubilis területén (Marokkó), Kr. u. 2. század ■ Mit
gondolsz, miért maradtak
meg viszonylagosan jó ál-
lapotban ezek az afrikai ró-
mai emlékek? Ismételd át,
amit a diadalmenetekről
tanultunk!

Pecunia non olet. – A pénznek nincs szaga.: Történt egyszer, hogy Vespasianus császár (akit sokan pénzéhesnek tartottak) meg kívánta adóztatni a nyilvános illemhelyeket: ugyanis a vizeletet – amóniatartalma miatt – a gyapjú tisztítására használták. Fia, a későbbi Titus császár bírálataira válaszolta ezt Vespasianus, jelezve, hogy mindegy, hogy miből származik a bevétel, a lényeg, hogy több pénze legyen az államnak, a császárnak. Az utcai vizeledét az olaszok vespasianónak, a franciák vespasienne-nek nevezik.

Kakál: cacare (ld.) → kakálni...

Trón: thronus (l.) → trónus

Virágkorában így nézhetett ki a város, Leptis Magna (ma: Líbiában található)

■ Mi segítette a város fejlődését? Melyik épület ismerhető fel a képen egyértelműen? Hol vannak ehhez hasonló épületek (romjai)?

A romanizációban az a csodás, hogy bárhová ment valaki a birodalomban, ugyanazokat a magas színvonalú civilizációs vívmányokat vehette igénybe, mint Itáliában. Ezek közé tartoznak például a fürdők, illetve az illemhelyek is. Ez utóbbit a rómaiak társasági helyként fogták fel. Ott ültek, beszélgettek. Aztán dolguk végeztével egy sós vízbe mártott szivacsot használva eltávoztak. Az ülőkék alatt, illetve az ülőkék előtti csatornában friss víz biztosította a higiéniát. A régészek találtak a vécéülőkék között a falba karcolt malom társasjátékot: az illemhelyek sokszor a társasági élet egyfajta helyszínei voltak.

In omnibus Vacerra quod conclavibus
consumit horas et die toto sedet,
cenaturit Vacerra, non cacaturit. (Martialis, római költő, Kr. u. 1. század)

Miért a klotyókon elüldögélve
tölti a nap minden óráját Vacerra?
Zabálna Vacerra, nem kakálna.” (T. Horváth Ágnes fordítása)

Vacerra reggeltől napestig egyre ül,
trónolja végig mind, ahány csak van klozet.
Nem, hogy nyomizzon; – hogy nyomozzon ismerőst. (Kósa Kinga fordítása)

Vacerra mindig minden vécét végigjár
egész nap ott ül ő, ahány ülőke van.
Kakálhatnék jött rá? Dehogy: kajálhatnék. (Bálint László fordítása)

■ 4. A kép és a leírás alapján ismertesd: miként működtek a római illemhelyek! Mit érzel, melyik műfordítás adja vissza az eredeti latin szöveg jelentését?

A császárválasztásba egyre nagyobb beleszólása lett a császári testőrségnek, illetve római hadseregnek. Így már nem az számított, hogy ki hol született, milyen családból, hanem az, hogy mekkora katonai erő áll mögötte, illetve mennyi jutalmat ígér a katonáknak. Septimius Severus császár (193–211) Leptis Magnában született, s a pannóniai legiók segítségével lett császár. Ő ius Italicumot, vagyis vagyon- és földadómentességet adott a városnak, s jelentősen fejlesztette azt.

Az ókori római világ hatása több kontinensre is kiterjedt. Ez lenyűgöző!

HISPANIA, GALLIA, GERMANIA, BRITANNIA

Európa nyugati részének provinciája gazdaságilag és kulturálisan is a birodalom szerves része lett.

Nyugati provinciák

A gallokkal már a köztársaság korai időszakában találkoztak a rómaiak. Erről szól a capitoliumi ludak és Brennus vezér története. Az évszázadok során Galliát több provinciára osztották. **Gallia teljes területét végül Iulius Caesar hódította meg.**

Hispania egy része már a Kr. e. 3. században Róma területe lett.

Ugyancsak Caesar volt az, aki először Britannia földjére lépett. Britanniában

több császár is hódított, s végül Hadrianus császár (117–138) volt az, aki határvédő falával kijelölte Britannia területét. A birodalom lakóinak Caracalla császár adta meg a polgárjogot 212-ben.

Gallia és Britannia egészen az 5. századig maradt római irányítás alatt. Az 5. században viszont a gyengülő Nyugatrómai Birodalom kénytelen volt a légióit kivonni innen.

Híres hispániaiak: Seneca, a filozófus, Traianus, Hadrianus és Nagy Theodosius császár hispániai születésű volt.

Klóthó párka: Herculesre! egy csöpp időt rá akartam még neki adni, míg megajándékozza a polgárjoggal azt a pár embert, aki még hátra van; mert feltette magában, hogy valamennyi görögöt, gallust, hispánt és britanniait togába öltözteti. (*Seneca pamfletje Claudius császárról; Szilágyi János György fordítása*)

1. Mi zavarta Senecát a provinciabeliek polgárjoga kapcsán? Emlékezz vissza: ki kezdte el ezt a folyamatot (őt is gúnyolták miatta)? Mit gondolsz, mi lehetett a római állam célja a polgárjog adományozásával?

Hispania

A hispániai nemesfémbányák, az olaj, a halfeldolgozás nélkülözhetetlené tették e területet a birodalom gazdasági életében. A provinciában található épületek vetekedtek az Itáliában láthatóval.

Párkák: Három sorsistennő, akik fonják, gombolyítják és elvágják az emberi élet fonálát.

Monte Testaccio: Egy 30 m magas, 20 ezer m²-en elterülő olajos amforákat nem használták újra, hanem összetörték, ez lett a M. T. (~mons – hegy, testaceus – cserép-, l.); az amforákra felírták a súlyt, a szállító nevét és a szállítás időpontját – ez a régészeknek nagyszerű forrás...; a kutatók szerint az amforák 80%-a hispániai.

Ceruzsa: k russza (g.) – 'viasz-
szal bevont + a cerussa (l.) –
 lomfeh r; az iskolai oktatas-
ban az  lom-, később  n
 rovessz t  gy nevezték,  gy
lett az  roszer neve is...

Kerámia: kerameia (g.) –
agyagművesség

*Segovia hatalmas vízvezetéke – A várostól kb. 17 kilométerre található forrástól
szállítja a v zet. Bámulatos tervezési és kivitelezési pontosság kell ahhoz, hogy
a hegyen kibukkanó források v z t 10-20 km-re el tudják  gy szállítani  gy,
hogy a vízvezeték lejtése egészen kicsi legyen, de folyamatosan lejtson,  gy bizto-
s tva a v z áramlását.*

A v z vezetése háromféleképpen történhet: falazott csatornákban,
 lomcs vekben, vagy pedig  getett cser pc vekben. Ezeknek módja pe-
dig a következő.

Ha csatornákban vezetjük, a falazat legyen a lehető legerősebb, s a
vezet k feneke  gy legyen sz ntezve, hogy sz zl bank nt legalább f l láb
esése legyen. Ezeket a falazott csatornákat be kell boltozni, hogy a nap
minél kevésbe érje a v zet.  s amikor a v rofsalakhoz  r, ott v zh zat kell
 p teni, és a v zh zzal együtt hármas víztartót a v z befogadására [...] Ha
pedig kisebb költséggel akarjuk készíteni, akkor  gy kell cselekedni. Lega-
l bb k t ujnyi vastag fal  cser pc veket kell készíteni, de úgy, hogy a
cs vek egyik végükön nyelvvé képződjenek, hogy egymásba menjenek és
csatlakozhassanak. Illeszt seiket pedig olajjal kevert oltatlan mésszel kell
bekenni. [...] A cser pvezet keknek pedig megvannak az előnyei. Először
is, ha hiba lenne a vízműben, bárki ki tudja javítani. Aztán sokkal eg szs -
gesebb is a v z a cser pc vekb l, mint az  lomcs b l, mert az  lom azért
tűnik ártalmasnak, mivel ólomfehér [$2 \text{ PbCO}_3, \text{ Pb(OH)}_2$] keletkezik belé-
le, ez pedig, mint mondják,  rt az emberi testnek. (*Vitruvius, római had-
mérnök és építész művéből, Kr. e. 1. század; Gulyás Dénes fordítása*)

2. Nézd meg a képet! Szerinted milyen magas lehet a segoviai vízvezeték? Mi
biztosítja a v z áramlását és nyomását? Milyen módon lehet vezetni a v zet
a hadmérnök szerint? Miért nem az  lomcs  a legjobb megoldás? Miért
használták mégis (eg ssen a 20. század végéig...)?

Gallia – a gall falvak vidékén római élet

Gallia a mai Franciaország, Svájc és Belgium területét foglalta magába. Már az ókorban híres volt e terület borairól, kerámiaművészetéről (terra sigillata) és aranybányászatáról. A mai főváros, Párizs akkor még jelentéktelen település volt: az ott élő törzs után Lutetiának nevezték. Jelentősebb központ volt a mai Lyon (Lugdunum), illetve Nîmes (Nemausus) és Orange (Arausio).

Nîmes amfiteátruma – 23 ezer nézője gyorsan ki- és bejuthatott; a városban csodás vízvezeték-hálózatot és templomokat is építettek.

■ Hasonlítsd össze a római Colosseum alakjával: miben hasonló, miben különbözik?

A provinciák coloniáiba sokszor veterán katonákat telepítettek le. Ilyen volt Orange, amelynek színházában Augustus szobra (igaz, darabokban) fennmaradt.

3. Hol látható a színházban az Augustus-szobor?

Germania – inkább hadműveleti terület...

Germania két római provinciát foglalt magába. Persze tudni kell, hogy a „Germania” nevű területnek csak egy kis részét tartották uralmuk alatt a rómaiak. Inkább kudarcok emléke kapcsolódik e területhez.

Három legiót gyilkoltak le hadvezérrel, alvezérekkel, kíséret csapattal, mindenestül. [...] Azt mondják, annyira leverte ez az esemény, hogy hónapokon keresztül megnövesztette haját, szakállát, s miközben fejét az ajtófélfához verdeste, ilyeneket kiáltozott: „Quintilius Varus, add vissza legióimat!” A vereség napján minden évben komor gyászünnepet ült – írta Suetonius a kb. húszezer római halálával járó teutoburgi ütközetéről (Kr. u. 9.); szegény Varus öngyilkos lett, amikor a csatát elvesztették – olyannyira, hogy még a legiók hadijelvénye, a sas is elveszett (később a rómaiak viszszaszerezték...)

4. Mit jelez a „sas” elvesztése? Miért nagy szégyen ez? Hogyan hatott a vereség a rómaiak önbizalmára, illetve germániai terjeszkedésükre? Mit gondolsz, miért állítottak szobrot 1875-ben a németek a csata helyszínén a germán hadvezérnek, Arminiusnak?

Sas: Iuppiter madara, az ég és a Nap, az isteni uralom és akarat jelképe. Marius óta (tehát Kr. e. 102-től) a legiók legfontosabb jelképe; elvesztése nagy szégyen.

Aquila non captat muscas!

A sas nem kapdos legyek után. (Vagyis: a bölcs és hatalmas ember apró-cseprő ügyekkel nem foglalkozik, apróságokra nem pazarlunk időt.)

Aréna: arena (l.) – fövény, homok → küzdőtér (amit homokkal szórtak fel).

Britannia – a hódítást nehezen fogadja el...

Britannia meghódításához először Caesar fogott hozzá, mondván, lakói a gallokat segítették. Caesar kétszer át is kelt, hogy a leírása szerint magukat kékre festő britannusokat megregulázza. Hódítása inkább jelképes volt, az „igazi” római uralom csak Claudius császár uralkodásától számítható. A búza, a marha, az arany és ezüst, a bőrök, a rabszolgák és a vadászutyák adták e terület gazdasági hozzájárulását a birodaloméhoz. A leghíresebb kikötő Londinium (London) volt.

A különböző törzsek többször fellázadtak a római uralom ellen.

Boudica: Férje halála után a rómaiak önkényesen magukhoz csatolták birtokát, családját megalázták és kifosztották; ezután a kelet-britanniai törzseket fellázította, s több tízezer rómit megölték; végül lázadását levertek, s ő megmérgezte magát.

Boudicca a harci szekéren maga elé állította leányait, és amint egy-egy törzshöz odaért, bizonygatta, hogy a britannusok szoktak ugyan asszonyi vezetés alatt háborúskodni, de ő most nem mint dicső ősök sarja, királyságáért és vagyonáért akar bosszút állni, hanem mint egy a nép közül, az elvesztett szabadságért, ütlegekkel borított testéért, leányainak meggyalázott tisztességéért. (*Tacitus: Annales XIV. 35. Borzsák István fordítása*)

Boudicca királynő szobra Londonban

5. Mi volt az oka Boudicca lázadásának? Hasonlítsd össze a szobrot és a leírást! Miért állítottak a leverte és aztán öngyilkosságba menekülő királynőnek szobrot a britek?

Hadrianus császár szilárd határőrizeti rendszert épített ki: egy 118 km hosszú, 3,5 m magas és 3 méter széles falat. Természetesen erődökkel, jelző rendszerrel, amit kb. 9000 katona működtetett. Hadrianus falától átmenetileg épület egy másik védelmi vonal, de azt hamar elhagyták. Hadrianus falát és Britanniát végleg 406-ban hagyták el.

Hellász – Graecia capta...

A nagy hírű Hellász Kr. e. 146-tól a provinciák közé került – sokak szerint a provinciák közé süllyedt. Athén még próbált lázadni, Róma el-lenségeit támogatni, de a dictator Sulla Kr. e. 86-ban megostromolta és kifosztotta. Ezután nem volt több lázadás.

A továbbiakban politikailag nem játszott jelentős szerepet, de kultu-rálisan továbbra is vonzó példája, sőt irányadója volt az immár görög-ró-mai világnak.

A császárkor alatt a görög városok újra virágzásnak indultak: különö-sen Augustus, Nero és Hadrianus idején.

Graecia capta ferum Victorem cepit et artes
intulit agresti Latio [...]
Serus enim Graecis admouit acumina chartis
et post Punica bella quietus quaerere coepit...

(Horatius, római költő, Kr. e. 1. század)

Durva legyőzőjén a legázolt Graecia győzött,
szép művészeteket plántálva a pór Latiumba, [...]
Mert későn kezdtünk a görög versekre fülelni
és csak a pún harcok végén hallottuk e hangot...

(Bede Anna fordítása)

1. Mit állít Horatius a rómaiakról? Mit gondolsz, miért a pun háborúk után kezdett Hellászra figyelni Róma? Milyen értelemben kerekedett felül a „le-győzött Hellász” (Graecia capta) a rómaiakon? Értelmezd Babits Mihály mondatát: „Róma mégsem hagyta magát egészen meghódítani. Leborult a görög kultúra előtt, de megkövetelte, hogy az is a saját nyelvén szóljon hozzá. Így keletkezett az első »nemzeti irodalom«, a világirodalom kebelén belül.”

Athént 267-ben a germánok (!) lerombolták, ezután már nem lett a régi. Az ókori világ egyik jelképét, az athéni Akadémiát Iustinianus (ke-letrómai) császár záratta be 529-ben.

Athén késői történetéhez tartozik az Akropolisz templomának, a Par-thenónnak a pusztulása: a törökök a 15. századtól birtokolták, s éppen a velenceiekkel háborúztak 1687-ben, amikor egy eltévedt ágyúgolyó fel-robbantotta a Parthenont. Ugyanis lőporraktárnak használták...

Érdekes felfigyelnünk arra, hogy a hódító Róma nem kényszerítette rá a meghódított Hellászra a saját kultúráját, inkább átvette és továbbfej-lesztette a görög kultúra egyes elemeit. Sőt: új lendületet adott neki...

Pacifikál: pacificare – békét teremteni (l.) [pax – béke, facio – tenni]

Kultúra: colere – művelni, tisztelni; cultura – művelés (l.) → műveltség, művelés

Elgin-márványok: Az athéni Akropolisz épületeinek azon márványból készült szobrai és domborművei, amelyeket a brit követ, Lord Elgin vásárolt meg Görögországban az ott uralkodó törököktől, és szállí-tott Londonba; ezeket a Bri-tish Museumban őrzik.

Graeculus: Görögöcske (l.), Hadrianust nevezték így a görög kultúra iránti rajongása miatt.

Akadémia: Akademosz lige-te, itt volt Platón iskolája; ma leginkább a tudományos tes-tületek elnevezése; a Magyar Tudományos Akadémiát 1825-ben hozta létre gr. Széchenyi István.

Ma is látható Athénben az ún. Szelek tornya. Ezt a Kr. e. 1. században építtette egy szíriai csillagász. Az oldalán napórák voltak, a belsejében vízóra. A tetején egy bronz Triton-szobor állt, jelezve, hogy merről fúj a szél. ■ Mit gondolsz, mit jelez, hogy a Kr. e. 1. században is ilyen épületeket emeltek Athénban?

Tritón: Poszeidón fia, attribútuma, a tengeri kagyló megfújásával csillapította le vagy korbácsolta fel a tenger hullámaait.

Hadrianus athéni diadalíve a régi és az új városrészeket választotta el. Feliratai: Ez Athén, Thészeusz ősi városa: Ez a város Hadrianusé és nem Thészeuszé ■ Miben más ez, mint a megszokott római diadalívek? Mit gondolsz, mit fejeznek ki a feliratok? Milyen görög építészeti elemeket ismersz fel a diadalíven?

Hadrianus athéni könyvtára ■ Mit gondolsz, miért ilyen látványos az ókori könyvtár mint épület? Ismétled át: mely épületek alapítása kötődik Hadrianus nevéhez?

Az athéni Olümpeion megmaradt oszlopai – az olümpiai Zeusz templomát a Kr. e. 4. században kezdték építeni, de aztán félbeszakadt, s végül Hadrianus császár fejezte be; az eredeti 104 oszlopból csak 14 maradt. ■ Milyen oszlopfajták láthatók az épület romjain? Mit gondolsz, miért volt fontos Hadrianusnak, hogy immár több évszázad után felépüljön a templom? Nézz utána, vajon miért állították le görögök a templom építését! Miért állíttatta fel a császár a saját szobrát Zeusz szobra mellé?

Asia – örökölték...

Kr. e. 133-ban „megörökölte” Róma a kisázsiai Pergamoni Királyságot, s ebből lett Asia provincia. Kr. e. 31-ig még több ázsiai provincia is létrejön (pl. Pontus). A Kr. e. 1. század a lázadásokkal, felkelésekkel teli még, csak Augustus idején kezdődik meg a békésebb időszak.

Ephesus, Artemisz istennő kultuszhelye a római uralom alatt is gazdagodott. Ennek egy példája a Celsus-könyvtár, amelyet Iulius Celsus senator tiszteletére emeltek örökösei a Kr. u. 2. században. Tulajdonképpen egy könyvtárként működő mauzóleum volt.

Pergamen: Pergamena charta – pergamoni hártya (l.); juh, kecske és borjú feldolgozott bőre; az ókori görög város, Pergamon (ma Bergama, Törökország) nevéből származik. A hagyomány szerint itt készítették először pergament a Kr. e. 2. században.

Mauzóleum: Mauzolosz király oszlopcsarnokos sír-emléke kisázsiai Halikarnasz-szorosban, az ókori világ hét csodájának egyike → díszes síremlék

2. Melyik mai országba kellene ellátogatnunk, hogy ezt az ókori csodát lássuk?

Keleti provinciák – Syria, Palestina

A birodalom központjától távol eső, számos népet és istenséget befogadó keleti területekre kulturálisan nem gyakorolt nagy hatást Róma. Itt görögül vagy valamelyik helyi nyelven beszéltek, a latint csak a nagyvárosokban használták. E provinciáknak leginkább katonai és gazdasági jelentőségük volt: a határvédelemben és a közvetítő kereskedelemben töltöttek be nagy szerepet.

Palesztina: A zsidók lázadása (Bar Kochba felkelés, Kr. u. 132–135) után Hadrianus császár Jeruzsálemet Colonia Aelia Capitolina névvel, a területet pedig Syria Palaestina névvel illette; ez utóbbi a zsidók régi ellenfeleinek, a filiszteusoknak nevéből jött.

Iosephus Flavius: Zsidó hadvezér és történetíró a Kr. u. 1. századból; Vespasianus császár felszabadította, s mint minden felszabadított rab-szolga, a patrónusa családnévét kapta meg (Flavius).

A Bibliából ismert **Caesarea** várost Nagy Heródes király teljesen újjáépítette Kr. e. 9-re. A császár iránti tisztelet jegyében a város a Caesarea nevet kapta. Mesterséges **kikötője** és **vízvezetéke** hirdette a császárok dicsőségét.

3. Mely római típusú épületek ismerhetők fel e távoli városban?

Palmyra éppen félúton feküdt a Földközi-tenger és az Eufrátesz folyó között, és kereskedelmi és kulturális összeköttetést teremtett a római világ, illetve Mezopotámia és a Kelet között. Építészeti stílusában keveredtek a **föníciai**, a **görög** és a **római elemek**. A város hol Róma szövetségese volt, hol lázadt ellene. Az utolsó lázadás után **Aurelianus** császár **leromboltatta** a várost 273-ban.

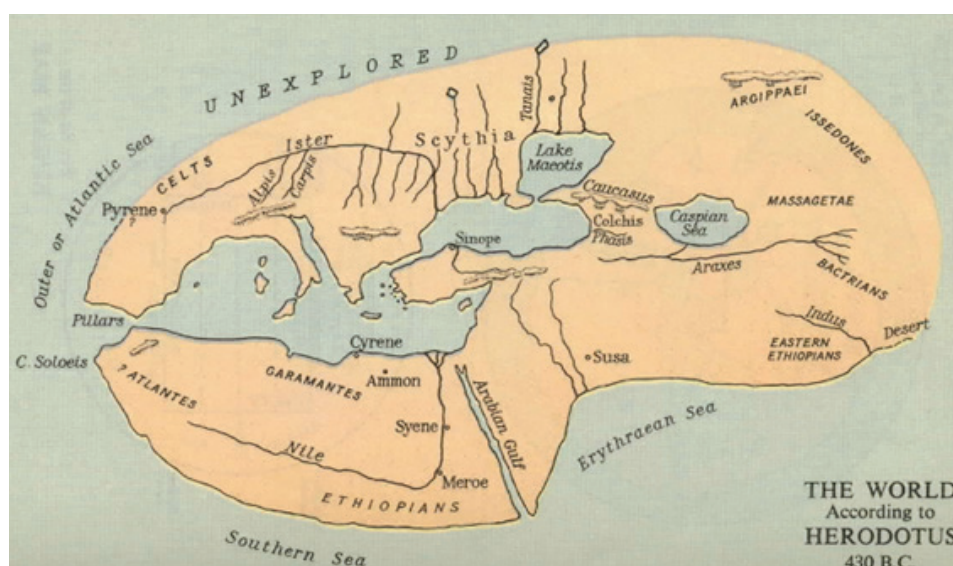

4. Mely kultúrák hatotta Palmyra városára? Mi okozta pusztulását?

A lakott világ – oikumené

A távoli tájakról csak bizonytalan ismeretei voltak az ókori rómaiaknak és görögöknek. Sztrabón földrajzi író például azt mondja, hogy Britanniától északra van Thulé, de itt már nincs sem föld, sem tenger, sem levegő, hanem valamely szivacszerű, föld, levegő és víz keverékéből álló anyag található. A világot bemutató térképek szélére ráírták: „Ezen túl nincs más, csak víztelen sivatag, vadállatok tanyája”, vagy: „rejtett agyagos föld”, vagy „szkütha jégmező”, vagy „jégpáncéllal borított tenger” (Plutarkhosz).

A legtöbbet utazók a föníciai hajósok voltak. Ők Hérodotosz szerint körbehajózták egész Afrikát, elmentek Herkules Oszlopai (azaz Gibraltár) mellett, s visszajöttek a Földközi-tengerre.

Hérodotosz világa – térkép a Kr. e. 5. századból

Thule: Mitikus sziget Britanniától északra, talán a Shetland-szigetekkel azonos, esetleg Grönlanddal.

Oikumené: a lakott világ (g.) → okumenizmus – a keresztény egyházak egyesítését célul kitűző mozgalom.

II. Nékó: Egyiptomi fáraó a Kr. e. 7. században; a két tengert összekötő csatornát végül nem fejezte be; később többen befejezték felújították: I. Dareiosz perzsa király (Kr. e. 6. század), Traianus császár, I. Omár kalifa (Kr. u. 7. század).

Mediterrán: földközi-tengeri; medius – középső (l.), terra – föld (l.)

Libüát, kivéve az Ázsiával határos részét, köztudottan víz veszi körül. Ismereteim szerint Nekósz egyiptomi király bizonyította be elsőnek ezt a tényt. Mert abbahagyatván a Nílustól az Arab-öbölhöz vezető csatorna ásását, kiküldött phoinikiai hajósokat azzal a megbízatással, hogy kerüljék meg Libüát, és addig hajózzanak visszafelé Héraklész Oszlopai mellett, amíg elérik az Északi-tengert, úgy térjenek vissza Egyiptomba. A phonikiaiak el is indultak a Vörös-tengerről, és végighajóztak a déli tengeren. Mikor beállt az ős, partra szálltak és bevetették azt a földet, ahová éppen vetődtek – különben Libüának egy részét –, és ott maradtak aratásig. A gabona learatása után aztán továbbmentek, két évig hajóztak, a harmadikban megkerülték Héraklész Oszlopait, aztán megérkeztek Egyiptomba. (Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*, Kr. e. 5. század; Muraközy Gyula fordítása)

1. Melyik kontinens Libüa? Miért kívánta II. Nékó fáraó összekötni az Arab-öböl a tengerrel? Melyik mai tenger az Északi-tenger? Mit gondolsz, miért a föníciaiakat bízta meg a fáraó? Hogyan oldották meg élelemellátásukat Hérodotosz szerint?

Praktikus: gyakorlatias; practicus (l.) – gyakorlati

Kapitány: capitaneus (l.)
– kiváló nagyságú, a caput (l.)
– fej szóból

Április: aperire (l.)= kinyitni
Október: octo (l.) – nyolc;
régén ez volt a 8. hónap

Római kereskedelmi hajó, 300 tonna rakományt is elbírt ■ Mi hajtotta ezeket a hajókat? Hogyan kormányozták? Miért csak kevés kényelmet tudtak biztosítani a nem túl tehetős utazóknak?

Ugyanakkor a legtöbb görög és római a Mediterráneumban utazott: a római provinciákban, Hellaszban és Kisázsiaiban. Megjelentek az utazási irodák, szervezett utak, útleírások. De az utazás még így is veszélyes kalandnak számított.

Szervezési kérdések – pénz, közlekedés, szállás

Az utazás akkoriban több szervezést igényelt, mint manapság. Ugyan a római utak mentén voltak szállások, fogadók, ám ezek inkább szerény kényelmet nyújtottak csak. A legbiztosabban akkor tudott valaki idegen helyen tartózkodni, ha vendégbarátjánál száll meg. Ez egyfajta védelmet is adott az utazó számára. A vendégbarátságot a rómaiak hospitiumnak, a görögök xeníanak nevezték. Persze ez kölcsönös vendéglátást is jelentett. Meglehetősen modern gondolat: manapság különböző internetes alkalmazások igyekeznek hasonló „vendégbarátságokat” összehozni. Nil novi sub sole!

Sok pénzt veszélyes lett volna az utazóknak maguknál tartani. Ezért sok kereskedőtársaság nyújtott hitellevél-szolgáltatást: vagyis az utazni kívánó a kiindulási helyszínen befizetett egy összeget, majd egy hitellevél birtokában az úti célt elérve ki tudta váltani a pénzét.

A szárazföldi utazásról már esett szó: pénztárcától függően különböző járműveket vehettek igénybe. Praktikus volt a tengeri út, ám ez nem volt veszélytelen. Érdekes volt itt is jó ügynök, utazási iroda segítségével hajót választani. Az utazók is általában a kereskedelmi hajókon kaphattak helyet. Fontos szempontnak tartották, hogy a hajó kapitánya megbízható legyen, ne rabolja ki, ne dobja a tengerbe az utazót. A kalózkodás Pompeius intézkedései nyomán Kr. e. 63 után meglehetősen megritkultak. Az időjárás miatt érdemes volt április elejétől októberig kiválasztani a hajós utazás időpontját.

Felborzolódtott a tenger, és a mindenünnen előtoluló viharfelhők homályba borították a napot. A hajósok reszketve szétszéledtek – ki-ki a maga posztjára –, s bevonták a vitorlákat. De a szelek nem egy meghatározott irányba terelték a hullámokat, és így a kormányos sem tudhatta, merre irányítsa a hajó futását. Majd Szicíliát hozta közelebb a szélvész, majd csak úgy erre-arra hánnya-forgatta a minden szeszélyének kitett hajót Aquilo [északkeleti szél], az itáliai partok kényura; s ami minden viharból, zivatarnál veszedelmesebb volt: hirtelen olyan éji sötétség nyelte magába a napfényt, hogy a kormányos még a hajó orráig sem tudott ellátni. [...] Közben a vihar teljesíti a Végzet megbízásait, és a hajó összes maradványait szétcibálja. Sem árboc, sem kormány, sem kötél vagy evező nem maradt rajta, s bárkánk, mint feldolgozatlan nyersanyag, úszott a hullámokon. (Petronius: Satyricon, Kr. u. 1. század; Horváth István Károly fordítása)

2. Mi történt az utazókkal? Hogyan próbáltak ellene védekezni? Miért nem sikerült? Mit sugall a szöveg, miért nem lehetett ezt a hajótörést megelőzni?

Útleírások – egy-két példa

A város maga egy szikla, amelyet sík, lakott terület vesz körül. A szikla tetején van Athéna szentélye, benne Athéna Polias [Városvédő Athéné] régi temploma, melyben a soha ki nem alvó mécses ég, és a Parthenón, amelyet Iktinos épített, és amelyben Pheidias elefántcsontból készült Athéné-szobra áll. (*Sztrabón: Geographika – részlet. Földi József fordítása*)

Parthenónnak nevezett templomba belépve mindaz, ami a timpanonon van, az elől Athéna születését mutatja, hátul pedig Poseidón és Athéna viszályát Athén földjéért. Maga a kultuszszobor elefántcsontból és aranyból készült. Sisakjának tetején egy Sphinx van (amit a Sphinxről beszélnek, azt majd akkor mondom el, amikor elbeszélésemben Boiótiához érek), a sisak két oldalát pedig griffek díszítik. Ezekről a griffekről a prokonneszosi Aristeas a költeményében azt mondja, hogy az issédónokon túl élő arimasposokkal küzdöttek meg az aranyért. És hogy az arany, amelyet a griffek őriznek, a föld mélyéből került a felszínre. Az arimasposokat születésüktől fogva félszemű embereknek, a griffeket pedig oroszlánszerű állatoknak írja le, amelyeknek sasszárnya és a sascsőre van. De a griffekről ennyi elég is. Athénét a szobor bokáig érő chitónban, állva ábrázolja, mellette fölött Medúsa feje van elefántcsontból kifaragva, és egy mintegy négykönyöknyi Nikét, kezében pedig lándzsát tart. A lábánál egy pajzs és a lándzsától nem messze egy sárkánykígyó (drakón) is van. Ez a sárkánykígyó Erichthonios lehet. A szobor talapzatán Pandóra születése van ábrázolva. Hésiodosz és mások azt mondják, hogy ez a Pandóra volt az első nő, és Pandóra születése előtt egyáltalán nem létezett a női nem. Odabent egyetlen portréra, Hadrianoséra emlékszem, a bejáratnál pedig Iphikratésére, aki sok figyelemreméltó tettet hajtott végre. (*Pauszaniász: Görögország leírása – részlet. Muraközy Gyula fordítása*)

3. Mi a Parthenón? Melyik szöveget érzed lényegre törőbbnek? Mit gondolsz, mi a célja Pauszaniász leírásának? Ki volt „Hadrianos”? Ki volt Athéné szobrának alkotója? A két leírás alapján ismertesd Athéné szobrát!

Sztrabón: Görög nyelvű földrajzi író; Kr. e. 1. század – Kr. u. 1. század.

Két-három fős csoportokban tervezetek egy ókori emlékekkel gazdagított kirándulást! A kirándulás legalább 4-5 napos legyen!

A leírásban legyen benne:

- A helyszín
- Az utazás módja: szárazföldi tömegközlekedés, hajó igénybevétele, repülő utazás...
- A megnézendő műemlékek – térkép és rövid leírás mindegyikről
- Szállás
- Költségvetés: útiköltség, szállás, étkezés, belépők

Kb. 4-5 oldal legyen.

Lehetséges helyszínek (de más is lehet):

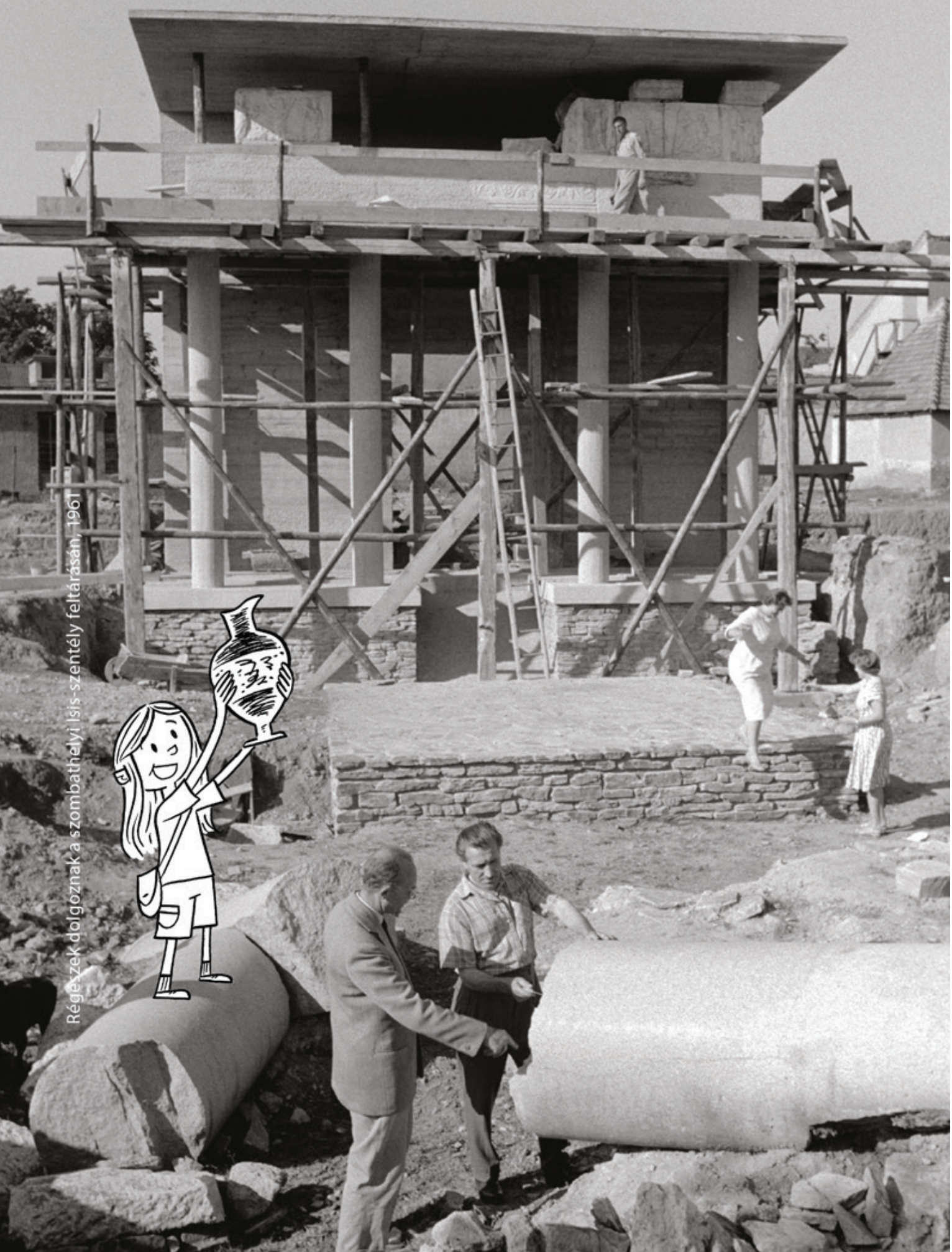
Nápoly–Pompeji–
Herculaneum–Amalfi–Capri
Róma városa
Athén városa
Thermopülai–Athén–
Korinthosz–Mükéné–
Olümpia–Delphoi
Pannonia: Savaria–
Scarbantia–Gorsium–
Aquincum–Intercisa

Segít, ha interneten megnézik néhány utazási iroda ajánlatát!
Jó utat!

Pauszaniász: Görög író, utazó a Kr. u. 2. században – Hellászról szóló leírása fontos forrás; egyesek szerint műve „Ariadné fonala” az ókori emlékekhez.

Pandóra: Az első asszony, akit Héphaisztosz formázott agyagból; minden bájjal ellátták, de sajnos kíváncsi volt: a bajokat tartalmazó szelencét kinyitotta, s azok elterjedtek a Földön.

Régeszek dolgoznak a szombathelyi Isis-szentély feltárásnál, 1961

V.

PANNÓNIA

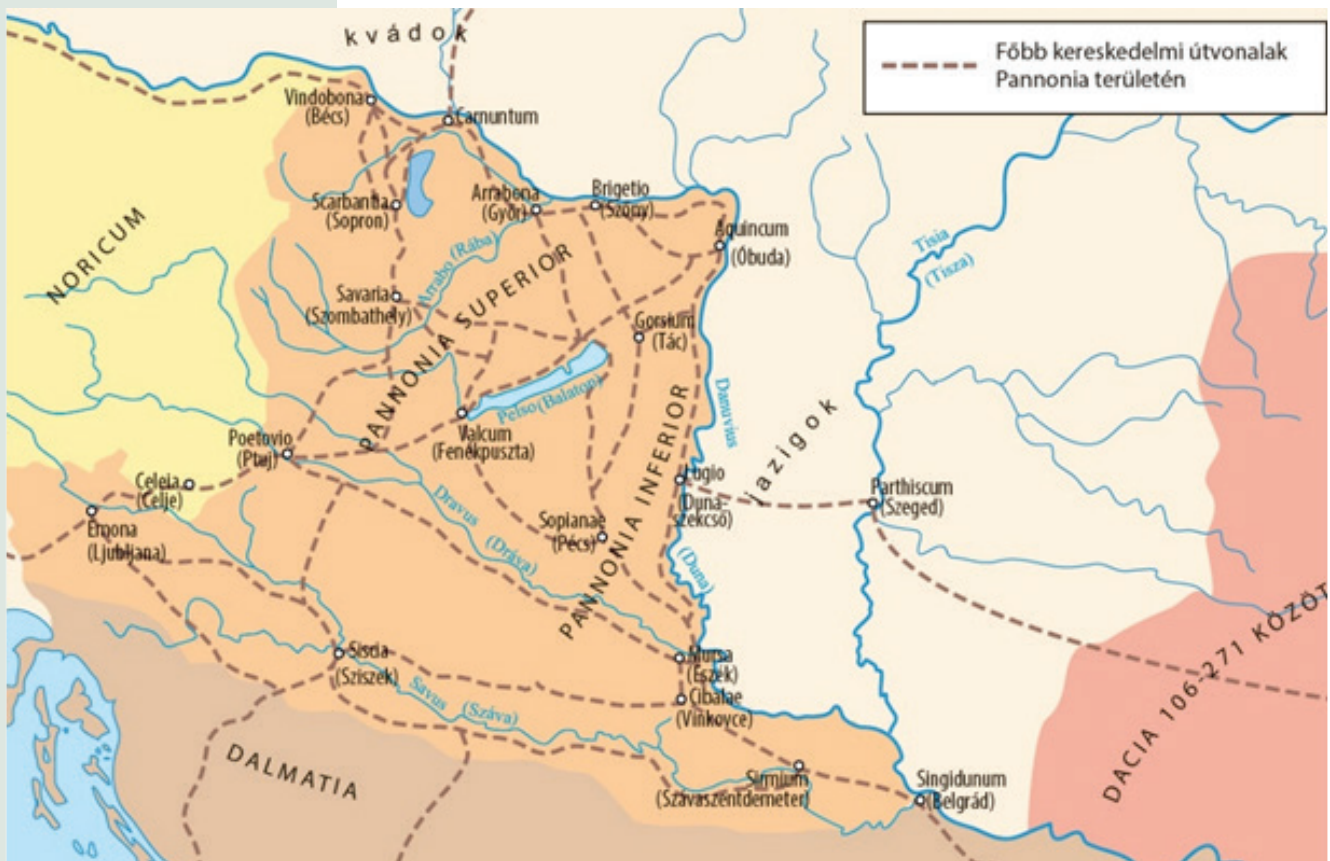

Pannonia – határvidék

A pannóniai törzseket, amelyeket az én principátusom előtt a római nép sohasem közelített meg, Tiberius Nero révén, aki mostohafiam és legatusom volt, legyőztem és a római nép hatalma alá vettem...” (*Augustus császár politikai végrendelete; Borzsák István fordítása*)

1. Mely időkben uralkodott Augustus? Nézz utána, ki az a Tiberius Nero!

A **Pannoniának nevezett provincia meghódítását Augustus kezdte**, s utódai fejezték be. Pannonia a mai magyar Dunántúl területén, Horvátország, Szlovénia, a szerbiai Vajdaság és Kelet-Ausztria kis részén terült el. Északi és keleti határát a Duna (Danuvius) folyó képezte. Az elkövetkező évszázadok során sorra alakultak az egyre városiasabb települések a területen: szokszor a katonai táborok bővültek városokká. **A Kr. u. 5. században a rómaiak kivonultak a területről, s a hun nép itt rendezte be székhelyét.**

■ Mely mai városoknak vannak római előzményei? Ezek közül melyik mai neve ered a római névből? Miként nevezték a nagy folyókat a rómaiak? Mit jelez Pannonia sűrű úthálózata? Mit gondolsz, miért a Duna volt a római terület határa? Nézz utána, melyik folyó alsó szakaszát nevezték Isternek!

Pannonia a Száva mentén élő illír pannon törzsről kapta nevét. Lakói között számos kelta eredetű népesség is volt.

Soha, még az embertelen emberekkel szemben se érezz úgy, mint ahogyan ezek (az embertelen emberek) éreznek embertársaikkal szemben.
(*Marcus Aurelius: Elmélkedések; Huszti József fordítása*)

Elmélkedések: Marcus Aurelius császár műve, amelyet görög nyelven írt; sajnos fia, Commodus császár nem fogadta meg tanácsait...

2. Mely keresztény tanítással állítható ez a gondolat párhuzamba?

Híres „pannoniaiak” – császárok lettek

Vespasianus: 69–79

Marcus Aurelius: 161–180

Septimius Severus:
193–211

Mit jelezhet, hogy ezeket a császárokat már különböző arcvonásokkal ábrázolják?

Vespasianust a pannon legiók kiáltották ki császárrá. Marcus Aurelius császár a Garam (Granua) folyó mellett írta görög nyelvű művét, az *Elmélkedések* címűt. A filozófuscsászár végül Vindobona mellett halt meg. Septimius Severus császár pedig Carnuntumban volt helytartó, s a pannoniai legiók kiáltották ki császárnak.

Az erkölcsi tökéletesség velejárója, hogy minden napot úgy élsz le – izgalom, ernyedtség, alakoskodás nélkül – , mintha az volna az utolsó.
(*Marcus Aurelius*)

3. Mire utal az alakoskodás szó, milyen viselkedést takar?

Határvédelem – a Duna mentén

A Duna természetes határt jelent. A rómaiak a Duna jobb partján utat (Limes út) és **erődöket és őrtornyokat építettek** 2-3 kilométerenként. Ugyanakkor több helyen a Duna bal partján (tehát névleg barbár területen) is erődöket, előre tolt állásokat létesítettek. Ezek közül a leghíresebb Contra-Aquincum, amely a mai Erzsébet-híd lábánál, a mai Március 15. tér területén helyezkedett el. 3,5 méter vastag falai sok évszázadon keresztül fennmaradtak.

Contra-Aquincum rekonstrukciója a mai épületekre helyezve

A vezér [Taksony] Magyarország különböző vidékein földet ado mányozott nekik [vagyis a bolgár kereskedőknek], s még azonfelül a várat is, melyet Pestnek hívnak, örökre nekik engedte. (*Anonymus írta a honfoglalás koráról; Pais Dezső fordítása*)

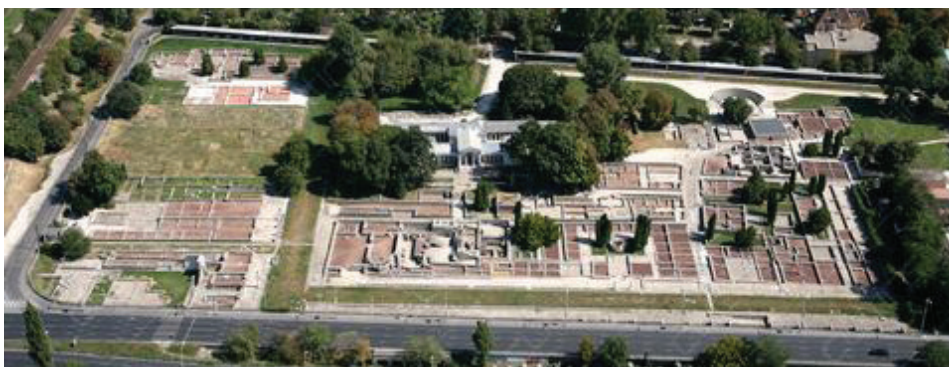
4. Miért tudott évszázadokkal a rómaiak után is megmaradni az erőd? Miért építettek ekkora erődöt szemben a római településsel, a Duna átkelőjénél?

Aquincum – Óbuda

A rómaiak egy kelta település közelében a **Kr. u. 1. század végén alapították Aquincumot**. A város a **2. századtól Pannonia Inferior (Alsó-Pannónia) székhelye** lett.

Két fő része volt: a voltaképpeni katonai tábor, a Katonaváros, illetve a kiszolgált katonák és az egyéb polgári lakosság gyűjtőhelye a Polgárváros. Mindkettőt fal vette körül.

A város(részek) alaprajza a katonai tábor jellegzetességeit mutatja: derékszögű utcákkal, illetve két egymást metsző főúttal.

Polgárváros (légi felvétel)
 ■ Mit gondolsz, miért a katonai táborok mintájára alakult ki a város?

A város számos kényelmi szolgáltatással tette elviselhetővé az itteni életet.

Padlófűtés (hypocaustum)
 – maradványok és rekonstrukciós rajz ■ A képek alapján ismertesd, miként működött a padlófűtés! Miért volt erre nagy szükség?

A házak kialakítása ugyan nem vetekszik Pompej vagy Róma házbelsőivel, ám szép leletek itt is akadnak.

Padlómozaik az ún. Herkules-villából (Óbuda, Meggyfa utca) – a mozaik nem itt készült, hanem Alexandriából szállították ide; az egész kép 60 000 mozaik-kockából áll ■ Kik láthatók a mozaikon? Meséld el, mi történt velük!

A víziorgona 1935-ös és 1996-os rekonstrukciója – a korábban a víz nem kap szerepet ■ Nézz utána, miként működött a víziorgona!

Különleges leletet jelentett az **aquincumi víziorgona (hydraulus)**, amelyet a megmaradt darabokból elkészítve újra alkottak. Bár tudtak róla a kutatók, hogy használtak ilyen az ókorban, de ez a **világon az egyetlen fennmaradt** lelet erről a tárgyról.

A víz arra szolgált, hogy egyenletes nyomást biztosítson az orgonasípokban áramló levegőnek.

Fogadd a dolgokat gög nélkül, válj meg tőlük könnyű szívvel.
 (Marcus Aurelius)

■ 5. Mit gondolsz, miért lehet hasznos a császár tanácsa?

DUNAI PROVINCIAK

Dunai provinciák – határvédelmi szerepük

Rétóromán: Az Alpok vidékén beszélt újlatin nyelv, illetve a nyelvet beszélő személy; német jövevényszó, benne van Rhaetia neve...

Kézai Simon: IV. (Kun) László király udvari papja, a 13. század végén; műve: a *Gesta Hunnorum et Hungarorum*

Geszta: középkori történeti mű(faj); gero, gerëre, gesti, gestum – visel (l.), szó szerint a gesta viselt dolgokat jelent.

Duna menti provinciák a birodalom védvonalát jelentették a keletről jövő betörések ellen, tehát katonai szerepük kiemelkedő volt. A hatalmas terület hét provinciát jelentett: Rhaetia, Noricum, Pannonia, Illyricum, Dacia, Moesia és Thracia.

■ Vesd össze a provinciák térképét egy a mai országhatárokat bemutató térképpel! Mely mai országok területén feküdtek ezek a római tartományok?

Rhaetia – fontos úthálózata

E területen futottak össze az Itáliát a Duna menti területekkel, valamint Galliát a Balkánnal összekötő utak: ezért volt fontos tartomány. Gazdaságilag és kulturálisan kevésbé romanizálódott e terület.

Némelyek ugyan mesésen azt állítják, hogy másként végezték őket ki, hogy a mint a császár elé voltak állítva, egyikök kürtjével a császárt agyon ütötte volna: de bizony e mese a hihetőséggel ellenkezik, s a ki illyest hisz, elméje gyenge voltát árulja el; mert a bűnös személyeket kötött kézzel viszik a fejedelmek színe elé. (*Kézai Simon: Gesta Hunnorum et Hungarorum – részlet. Szabó Károly fordítása*)

1. Melyik csatáról szól a magyar krónika? Nézz utána, ki volt ekkor a „császár”!

Noricum – vasgyártás

A római állam monopóliumra törekedett a vasipar területén. A vas nemcsak a mindennapi élet fenntartásához szükséges fém volt, hanem a hadsereg működtetésének is egyik gazdasági alapja volt. Számítások szerint egy katon felszereléséhez 7 kg vásra volt szükség. A császárkorban pedig

Augsburg (Augusta Vindelicorum) dombormű: borke-reskedőt ábrázol. A város neve szó szerint ezt jelenti: *Augustus városa a vendek földjén*. ■ Vesd össze a 31. leckében található Pompeji „étkezde” képével! Melyik mai országban található Augsburg?

megközelítőleg 400.000 katonával szolgált (a birodalmi hadseregben és a segédcsoportokban összesen). A jó minőségű vas egyik forrása Noricum területe volt, ahol a szénben gazdag vasérzből igen kemény vasat tudtak előállítani.

Monopólium: Egyeduralítási jog, illetve valamire kizárólagos jog; a szó megegyezik a latin, illetve az ógörög változattal.

Az élet legjobb és legrosszabb eszköze a vas, amivel a földet szántjuk, fákat ültetünk, cserjéket metszünk, a szőlőtőkét évente megfiatalítjuk a szőlő hajtásainak visszavágásával, házakat építünk és kőveket bányászunk vele és mindenféle más hasznos dologra is jó. Ugyanakkor háborúkra, gyilkosságokra és rablásra is használjuk, s nemcsak közelről, hanem már sebesen repülő lövedékként, melyeket hajítógépek vetnek ki vagy emberkéz repíti őket, némelyiknek pedig valóban szárnyai vannak, amit az emberi elme legnagyobb gaztettének tartok, minthogy sebesebben repül a halál az ember felé, mióta szárnyakat készítettünk a vasnak. Ezért pedig az embert, és nem a természetet kell hibáztatni. *(Id. Plinius: A természetéről – részlet. Maróti Egon fordítása)*

2. Mire használható a vas? Milyen erkölcsi tanítást társít Plinius a természet bemutatásához?

„irae, quas neque Noricus deterret ensis”
„norici tűz vasat edz, de keményebb sokkal a lányka”
(Ovidius: Átváltozások – részlet. Devecseri Gábor fordítása)

3. Mit jelez, hogy egy gazdasági termék (azaz egy területen előállított vas) a legmagasabb irodalomban is megjelenik? Miért volt olyan kemény a noricum-i vas?

A Pannonia–borostyánút kereszteződésében

A római kereskedelem egy fontos termékét szállították a Balti-tengertől egészen Észak-Itáliáig. Ez volt a borostyán. A borostyán megkövült gyantha, amely sokszor rovarokat zár magába. Ékszereket készítettek belőle, s hittek gyógyító erejében.

Phaëton: A Nap (Phoebus Apollo) és egy halandó nő fia, aki kölcsönkérte apja négylovas tüzes égi szekérét, s miután a lovak megvadultak, Phaethon az égboltról lezuhánva szörnyethal. Nővérei, a Nap leányai, a Heliasok bánatukban nyárfává változtak, s kérgük alól a földre hulló könny borostyánná változik.

Borostyánkő természetesen, illetve megmunkálva
■ Mutasd be, milyen a borostyánkő kinézete! Nézz utána, miként kell megmunkálni a borostyánkövet!

Elektron, elektromosság: elektron (g.), electrum (l.) – borostyánkő → az első elektromos jelenségeket borostyánkő dörzsölésével idézték elő.

Ámbra: A cet hasüregében képződő sárgás színű, viaszos váladék, illatszerek alapanyaga.

Savaria – Borostyánkőút maradványa (útkereszteződés)

■ Nézd meg a térképen, hogy Savariából mely városok felé indultak utak! Milyen módon tették láthatóvá a borostyánkőút eme szakaszát?

Diocletianus: 284–305; amikor 305-ben lemondott a spalatumi palotájába vonult vissza; 316-ban halt meg.

Palota: palatium (l.) – palota – ezt a görögök átvették palation alakban, s ez a görög alak került szláv közvetítéssel a magyar nyelvbe.

Diocletianus palotájának megmaradt részlete – és a palota rekonstrukciója. A teljes palota 38 000 m² területen feküdt, 3 m vastag falak vették körül

■ Ismételd át: mi a római háznak a peristylum – majd vedd össze a megmaradt palotarészletet bemutató fényképpel (ez ugyanis Diocletianus palotájának peristyliuma)!

Ovidius műve szerint a fává változott Heliasok kérge alól

omol ki a könny, s a napon merevülnek a cseppek,
ámbra gyanánt lecsöpögve a friss fán, tiszta folyóvíz
fogja fel és díszül viszi el Latium-beli nőknek

(Ovidius: *Átváltozások* – részlet. Devecseri Gábor fordítása)

inde fluunt lacrimae, stillataque sole rigescunt
de ramis electra novis, quae lucidus amnis
excipit et nuribus mittit gestanda Latinis.

4. Mi nem pontos a műfordításban?

A **borostyánkőút** Pannonián keresztül vitt: érintette Scarbantia (a mai Sopron) és Savaria (a mai Szombathely) városát. Savaria alapítása Claudius császárhoz köthető.

Illyricum – Diocletianus császár szülőhelye

Az Itáliával „szemben” lévő Illyricum bennszülött törzsei kalózkodásukkal már a Kr. e. 3. századtól nyugtalanították Rómát. Így hamar megindult a terület elfoglalása. A hódítás Augustus alatt fejeződött be.

Illyricum híres szülötte volt Diocletianus császár, aki palotáját Spalatum (Split) városa területén építtette fel.

Dacia – az aranytermő

Traianus császár hódításai után a dák őslakosságot Róma vagy kiirtotta, vagy kitelepítette. S emelett 165 tonna aranyat és 331 tonna ezüstöt vitt Rómába hadizsákmányként. A provinciát 270-ben adta fel Aurelianus császár, mert így a rövidebb határvédő vonal jobban védhetővé vált.

Traianus oszlopa: a dák sárkány, a dák lovasok pikkelyes páncélja, illetve a dák király, Decebál öngyilkossága látható – és egy késői örökség (2001): Decebál hatalmas szikla képmása ■ Mit gondolsz, miért mutatja be Traianus oszlopa ilyen részletesen az eseményeket? Mit jelképez szerinted Decebál hatalmas szikla képmása?

RÓMAI RÉGÉSZET, FELIRATOK

Nabú-Naid: újbabiloni uralkodó, 556–539

Múzeum: Muszeion – a múzsák temploma. A Muszeion Alexandriában jött létre, kutatóközpont és könyvtár volt → a műtárgyak megőrzésével, rendezésével és kiállításával foglalkozó intézmény.

Szenzáció: sensus (l.) – érzék → sensatio (l.) – érzés, érzéki benyomás → feltűnést keltő esemény, dolog

Sir Arthur Evans: 1851–1951; brit régész, a krétai Knósszosz feltárója.

A fáraó átka: Tutanhamon sírjának feltárói közül többen is meghaltak (pl. Lord Carnarvon 1923-ban – vérmérgezést kapott), ezért a elterjedt, hogy a „fáraó átka” sújtja a fáraó nyugalmanak megzavaróit. Azonban a „főbűnösök” éltek a legtovább – maga H. Carter is „csak” 1939-ben halt meg 65 évesen, 17 évvel a felfedezés után – szívelégtelenségben.

A régészet – régen...

A régészet még azok érdeklődését is felkelti, akik egyébként nem érdeklődnek a múlt iránt. Kincsek, rejtélyek, veszélyek s a régmúlt szelleme kapcsolódik hozzá. A régészet a szépség és a kaland mellett azért tudomány, s a 20. századra jutott oda, hogy igazi tudománynak lehet nevezni. Sőt manapság már nem is csak tudomány, hanem tudományok együttműködése.

A régészet kezdete a múlt homályába vész. Az egyik babiloni uralkodó (Nabú-Naidnak nevezték) az ősoket kutatta. Templomok feliratait gyűjtötte, s amikor például talált egy 2000 éves feliratot, egy múzeumszerű intézményben helyezte el. Talán vele kezdődött a régészet.

Hosszú évszázadokon keresztül a régészet inkább kincsek keresését jelentette: a szép és ritka régiségek magas áron keltek el, gyakran uralkodói, főúri paloták díszévé váltak. A 15. századtól terjedtek el a ritkaságyűjtemények: a régi tárgyakat kiállították, gyönyörködtek bennük. A 18–19. századra kialakult valamiféle dokumentáció a tárgyak lelőhelyére, külsejére, korára vonatkozóan.

Ebben az időben sem az Oszmán Birodalom, sem Egyiptom, sem Görögország nem rendelkezett hatékony törvényekkel, amely a leletek védelmét biztosították volna.

A 19. század végének, a 20. század elejének szenzációs felfedezései a régészet fejlődését is segítették: **Heinrich Schliemann 1870 körül Tróját, Arthur Evans 1900 körül Knósszoszt, Howard Carter 1922-ben Tutanhamon fáraó sírját találta meg.** Pompeji és Herculaneum felszínre hozása, illetve leleteinek értékelése, vizsgálata és restaurálása nagymértékben megváltoztatta magát a régészetet is.

*Howard Carter
Tutanhamon fáraó
(Kr. e. 14. század)
szarkofágjánál*

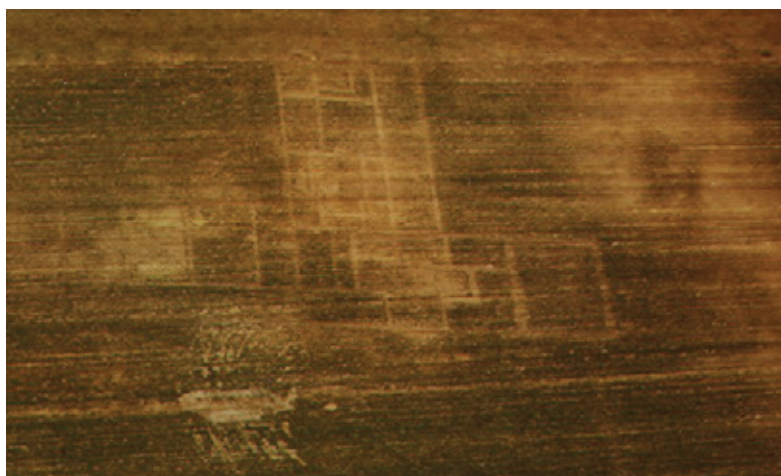
■ Miért jelentett szenzációt Carter lelete? Miért az ilyen típusú leletekre figyel fel a közvélemény? Ismételd át: mik az Elgin-márványok!

A régészet – feladata...

A régészet a tárgyakkal foglalkozik: megtalálásukkal, dokumentálásukkal, koruk meghatározásával és megőrzésükkel. Sőt azt is kutatja, hogy a tárgyakat miként használták, miként készítették.

A leletekre több módon bukkanhatnak: akár véletlenül, kincskereső módszerekkel, de egyre inkább a pontos kutatások nyomán. Ez az írott források tanulmányozását jelenti, légi fényképek és műholdfelvételek áttekintését, illetve mélytengeri régészetet.

A régész számára nemcsak az aranytárgyak jelentenek „kincset”, hanem a csontok, cserepek, egy elszenesedett csík, sőt még a latrina vagy a szemétdomb is...

Egy római villa alaprajza megjelenik egy gabonatábla légi felvételén ■ Nézz utána, miért látszanak a kőfalak vonalai egy ilyen légi felvételen!

Egy vízalatti lelet felfedezése ■ Mi nehezíti a régészek munkáját?

Latrina: árnyékszék; latrina(l.) – árnyékszék, pöcegödör; a magyarba az olasz vagy a német katonai nyelv közvetítette.

Mánia: rögeszme; mania (g.) – őrjöngés → mania (l.) őrület

Szarkofág: sírláda; szarx (g.) = hús, fagein (g.) – enni. Id. Plinius szerint egy mészkőfajta neve volt, amelyet Kis-Ázsiában bányásztak, és amely a belé helyezett holttest húsát hetek alatt el-emésztette; szó szerint: húsevő.

Feliratok

Pompeji falfeliratain keresztül is láttuk, hogy a római polgárok közül sokan tudtak olvasni. Ezért a feliratok száma jelentős: ez pedig nagy segítség a múlt megismerésében. A feliratok kerülhettek egy (használati) tárgyra, egy épületre, egy sírkőre. A feliratok sokszor rövidítéseket, netán jókívánságokat tartalmazhatnak.

D. M. – Dis Manibus: az alvilági isteneknek
H. S. E. – Hic situs est: itt nyugszik
O.T.T.L. – Opto tibi sit terra levis: legyen neked
könnyű a föld, azaz: nyugodj békében!
Quoties mortuus sum, sed sic numquam. –
Sokszor meghaltam, de így még nem.

Ex stipendio: X. Y. költségén
F. C. – faciendum curavit – állíttatta
H. S. S. – Hic siti sunt.: itt nyugosznak
Vive feliciter: élj boldogul
Pos. – Posuerunt: állították
Mammulae benemerenti: drága anyukámnak

1. Miért használnak rövidítéseket a sírfeliratokon? Mi lehetett a foglalkozása annak, aki a „Quoties...” kezdetű feliratot kapta?

A holtak szellemeinek évente legalább kétszer áldoztak, hogy ne jöjjenek vissza ártó szellemekként (manes). Az elhunytak viasz képmása megmaradt a lakóházban, de sírjukon is sokszor étel, ital állt, vázában friss virág...

Aelia Sabina – egy csodás művésznő

Aquincum egyik szarkofágján egy művésznő sírfelirata áll: Aelia Sabina orgonált, s hozzá gyönyörűen énekelt.

Clausa iacet lapidi coniunx pia cara Sabina

artibus edocta superabat sola maritum
vox ei grata fuit pulsabat pollice cordas
sed cito rapta silet; ter denos duxerat annos
heu male quinque minus sed plus tres menses habebat

bis septemque dies vixit haec ipsa superstes
spectata in populo hydraulici grata regebat
Sis felix quicumque leges te numina servant
et pia voce cane Aelia Sabina vale

Titus Aelius Iustus hydraularius salariarius leg. II. adiutricis coniugi faciendum curavit

Drága Sabina, a hű hitves pihen itt, e koporsó
Börtöne zárja.
Remek művész, remekebb az uránál,
Édes a hangja, csodálatosan pengette a lantot.
Jaj, lecsapott a halál, jaj, örökre lezárta az ajkát,
Száz napot is fukarul mért csak huszonöt tavaszához.

Ámde velünk marad ő, mert népe szívében örökké
Él a rajongva imádott isteni orgonaművész.
Boldogan élj, aki olvasod ezt, legyen életed áldott,
S bánatosan suttogd: Aelia Sabina, pihenj!

Titus Aelius Justus víziorgonás a II. legio adjutrix tiszteletdíjas katonája állíttatta a feleségnek. (*Révay József fordítása*)

2. Hány éves volt Aelia Sabina? Mit árul el róla a felirat? Mit sugall a felirat Aelia Sabina és Titus Aelius Iustus kapcsolatáról? Melyik szöveg fogalmaz tömörebben?

Caius Castricius Victor – katona sírköve

E katonának nemcsak felirata van, hanem maga is megjelenik a sírkövön. Felszerelése jól felismerhető. Látszik: a sisakja, a Medúza-fővel ellátott pajzsa, hajítódárdái, a nyakvédője, a derékig érő sodronyingje, az öve, a kardjai, töre.

A sírfeliratnak meghatározott részei vannak, amelyek általában hasonló sorrendben jelennek meg: név, szülők neve, származás, hivatás (itt: katonai besorolás), hány évet élt (nem mettől meddig!), ki állította. Búcsúzó vagy vicces mondatok is olvashatóak – pl. „Sokszor meghalt, de így még sosem” (egy színész volt) / „Drága anyukámnak”.

Sztélé: kőoszlop – sztélé (g.)

A rövidítések feloldása

C(aius) Castriciu

C(ai filius) Off(entina tribu) Vict

or Como mil(es)

leg(ionis) II ad(iutricis) (centuria) M(arcii) Turbonis ann(orum)

XXXVIII, stip(endiorum) XIII

h(ic) s(itus) e(st) L(ucius) Lucilius fr(ater) et he(res) posuit p(ro) p(ie-
tate)

Az eredeti felirat

C CASTRICIV

S C OFF VICT

OR COMO MIL

LEG II AD | M

TVRBONIS ANN

XXXVIII STIP XIII

H S E L LVCILIVS FR

ET HE POSVIT P P

Caius Castricius Victor,

Caius fia, aki az Offentina választókerületből (jött)

Comumból katona

a II. Kisegítő légió Marcius

Turbo vezette centuriájából,

aki életének 38., szolgálati

idejének 14. évében hunyt el.

Itt nyugszik. Lucius Lucilius, testvére és örököse állította, kegyelettel.

3. Hány éves volt C. C. V.? Nézd meg, hol van Comum! Mit gondolsz, miért kellett (érdemes volt) ráírni, hogy ki állította a sírt? Hány évesen lépett szolgálatba C. C. V.? Miért van ennyi rövidítés a sírsztélén?

Christen Schjellerup Kóbke: A pompeii-fórum romjai, háttérben a Vezúvval, 1841

VI.

RÓMAI MINDENNAPOK

Kr. u. 79-ben a Vezúv kitörése kőbe zárta és megőrizte számunkra a két város életének utolsó pillanatait.

Ifjabb Plinius: Római író és politikus a Kr. u. 2. századból – fennmaradt levelei bepilantást engednek a korabeli viszonyokba. Kr. u. 79-ben 18 évesen látta a Vezúv kitörését; a kitörés során keletkező gázok miatt halt meg nagybátyja, a természettudós Idősebb Plinius.

A Vezúv napjainkban (fénykép) és eredetileg (freskó Pompejiben) ■ Mely része tűnt el a Vezúvnak? A képek alapján ez kb. mekkora része lehet? Kicsoda lehet a bal oldali istenalak? Kiről kapta nevét Herculaneum?

Seneca: Római filozófus és politikus; Nero császár nevelője volt, de a császár összeesküvéssel vádolta meg, s öngyilkosságra kényszerítette.

Vulkán: Vulcanus, azaz Héphaisztosz nevéből jött létre ez a szó.

POMPEJI

Pompeji és Herculaneum – megkövült római élet

Kr. u. 79-ben szörnyű vulkánkitörés pusztított el két várost, **Pompejít és Herculaneumot**. E két város Nápolytól (akkor: Neapolis) mintegy 23, illetve 8 kilométerre volt.

Már 62-63 körül volt egy földrengés, amely megrongálta a városokat, de az újjáépítés megindult, s nem gondolták, hogy világukat elpusztíthatná a Vezúv hegy.

Február 5-én jött ez a földrengés, Regulus és Verginius consuli évében, és egész Campaniát, amely az effajta szerencsétlenségtől sohasem volt biztonságban, de miután oly sokszor tért már magához a halálfélelemből, mégiscsak épségben maradt, romhalmazzá változtatta. Herculaneum városának egy része ledőlt, és ami megmaradt, azt is csak egy hajszál tartja. *(Seneca: A föld mozgásáról – részlet. Kopeczky Rita fordítása)*

1. A szöveg alapján mennyire okozott súlyos károkat a földrengés 62-ben? Mit gondolsz, miért a consulok alapján jelzi az évet Seneca? Mit sugall a szöveg: hogyan tekintettek általában a földrengésekre Campania lakói?

Pompejít húszezer, Herculaneumot négyezer ember lakta.

A vulkánkitörés kőbe zárta a két várost, s mintegy 1700 évvel később fedezték csak fel őket. A több méter megkövült vulkáni anyag alól kiástott házak, használati tárgyak, középületek, étel- és bútormaradványok segítenek bennünket abban, hogy a rómaiak életét megértsük, átérezzük, belépjünk otthonaikba.

2. Nézz utána, mely városok voltak a Vezúv hatókörében? Melyeket érintette a legsúlyosabban a kitörés?

A Vezúv 1944-ben újra kitört – igaz, ez a kitörés most nem volt pusztító. Azóta kisebb morgások és földrengések jelzik, hogy Vulcanus isten még aktív ezen a területen.

Furcsa a sors: 1943-ban a szövetségesek (augusztus 24-én!) tévedésből több mint száz bombát dobtak a pompeji rommezőre.

Pompeji és Herculaneum pusztulása – ugyanaz, de kicsit más

Pompeji városa a Vezúv kitörése idején már 700 éves múltra tekintett vissza. A 62-es földrengés után az újjáépítés megindult, ám az egyre gyakoribbá váló földrengések a tragédia előjelei voltak. Ám ezeket nem vették komolyan.

79-ben a Vezúv teteje felrobbant: a krátert eltömítő megkövült láva és föld a gázok hatására a levegőbe repült. Több kilométer magasra lövellt a vulkáni hamu és láva: úgy nézhetett ki ez a hatalmas felhő, mint egy atomrobbanás gombafelhője.

A Vezúv kitörése – 1944

■ Mit gondolsz, miért szállnak amerikai harci bombázók a Vezúv közelében? A kép alapján mivel járt ez a vulkánkitörés?

Láva: lesüllyedés, lecsúszás, pusztulás (l.) – az olasz nyelvből terjedt el Európában.

Sors – sors (l.), tehát latin jövővényező

Renoválás: renovare – megújítani; novus – új

Augusztus 24-én déltájban anyám közli velem, hogy rendkívül nagy és különös fajta felhő tűnt fel. [...] Alakja leginkább a lombos fenyőéhez hasonlított, mert hosszan magasba nyúló „törzse” fent mintegy szerteágazott, bizonyára azért, mert a kitörő gőz ereje felhajtotta, majd, amikor az csökkent, s már nem emelte, vagy talán saját súlyánál fogva is, szélteben előmlött. Olykor fehér volt, olykor szennyes és foltos, aszerint, hogy földet vagy hamut kapott fel. (*Ifjabb Plinius: Levelek; Maróti Egon fordítása*)

3. A leírás és az 1944-es kép alapján miben volt hasonló a két vulkánkitörés? Mivel kezdődött a vulkánkitörés? Hogyan és miért változott a felhő formája?

A sűrű felleg eltakarta a napot és sötétséget borított a városra.

A Vesuvius hegyéből több helyen széles lángnyelvek és magas tűzoszlopok csaptak fel; vakító fényüket még növelte az éjszaka sötétsége. [...] Máshol már felkelt a nap, ott sötétebb és sűrűbb volt az éj, mint bármikor; csak lángcsóvák és különböző fényjelenségek enyhítették. (*Plinius*)

A forró levegő egy idő után nem tudta a magasban tartani a kőtörmeléket és a hamut, s ezek hullottak hatalmas erővel és sebességgel Pompeji városára, s mindent betemettek. A lakók egy részének sikerült elmenekülni, ám sokan házaikba húzódtak, s ott lelték halálukat.

4. A leírás és az egyik holttest formáját mutató gipszöntvény alapján képzelj el, mit élhettek át a városlakók!

Pliniusi kitörés: Heves gázkitörés következtében nagy mennyiségű vulkáni hamu kerül nagy magasságba a légkörbe, miközben gázrobbanások következnek be.

A tűz azonban jókora távolságban megállott, és újból ránk szakadt a sötétség, újból hullott a sűrű hamueső, egyre sűrűbben. Többször is felkeltünk, hogy lerázzuk magunkról; különben eltakart, vagy éppen agyonynyomott volna bennünket a súlya. (*Plinius*)

A forráság, az oxigénhiány és a mérges gázok miatt esélyük sem volt a túlélésre. A menekülő városlakók közül is sokan meghaltak, mert a forró gázokból és hamuból álló pusztító folyam őket is utolérte.

Herculaneumra mintegy 400 km/h sebességű gáz, hamu és kő keveréke zúdult, feltöltve a házakat, s magas forráságával (mintegy 500 Celsius-fok) az ottani szerves anyagot elszenesítve. Azután mintegy 25 méter magasságú vulkanikus iszap vont be a város maradványait. Herculaneum lakói közül azok, akik a szárazföld felé menekültek, nagyobb eséllyel maradtak életben, mint azok, akik a háborgó tenger lecsillapodására vártak.

Pompeji ásatás – 1876

■ A kép alapján mi őrizte meg viszonylagos épségben a várost, s mi okoz nehézséget?

Alig tekintünk körül, máris sötétség szakad ránk, nem olyan, mint a holdtalan vagy felhős éjszaka, hanem olyan, mint mikor zárt helyiségben eloltják a lámpát. Ekkor felhangzott az asszonyok jajveszékelése, gyermekek siránkozása, férfiak kiáltozása: némelyek szüleiket, mások gyermekeiket vagy házastársukat szólították, vagy hangjukról lassan felismerték; voltak, kik a maguk baján, mások szeretteik sorsán siránkoztak; akadtak olyanok is, akik halálfélelmükben a halálért esedeztek, sokan az égi istenek felé nyújtogatták karjukat, sokan mások azt hangoztatták, hogy nincsenek már sehol sem istenek, és rászakadt a világra az a bizonyos utolsó, örökké tartó éjszaka. Nem hiányoztak olyanok sem, akik kitalált és hazug rémhírekkel még inkább fokozták a valóságos veszedelmet. (*Plinius*)

■ 5. Ifjabb Plinius leírása alapján miként viselkedtek az emberek a veszedelem hatására? Miért támadt a mély sötétség?

Herculaneum 79-ben közvetlenül a tengerparton volt, ma a tenger több száz méterre van.

Azután láttuk, hogy a tenger visszaszívódik, és a földrengéstől mintegy visszahömpölyög. Valóban, a partszegély kiszélesedett, és sok tengeri állat ott rekedt a szárazzá vált fövényen. A másik oldalon a borzalmas fekete felhőt ide-oda cikázó tüzes és kacsaringós villámok szaggatták meg, s mikor meghasadt, hosszú lángnyelvek csaptak föl benne: ezek hasonlítottak ugyan villámokra, de nagyobbak voltak.

Herculaneum régi tengerpartja – a tengerparton lévő kamrákban sokan lelték halálukat; a képen látszik a vastag megkövült iszapréteg; háttérben a modern Ercolano város (ezt a nevet 1969-ben vette fel a város). ■ Miért változott a tengerszint a kitörés során? Hogy zajlott itt a „pliniusi kitörés”? Miért olyan vastag réteg alatt fekszik Herculaneum? Mit gondolsz, miért nehéz feltárni Herculaneum egy részét? Miért csak ilyen későn lett „Ercolano”?

A pusztulás napjaként ifj. Plinius augusztus 24-ét jelöli meg, ám valószínű, inkább októberben lehetett a kitörés. Pompejiben kb. 1000, Herculaneumban pedig kb. 300 holttest került elő eddig. Az ásatások megkezdése után 1862 körül rájöttek, hogy ha a holttestek által képzett üregekbe gipszet töltenek, az emberi test formája kirajzolódik.

6. Nézz utána, milyen modern módszerekkel lehet további információkat megtudni a gipszszel láthatóvá tett holttestekről? Miért egyedülálló információforrások ezek a gipszöntvények?

Martialis költő 88-ban (tehát 9 évvel a katasztrófa után) így írt a Vezúv környékéről.

Ím a Vezúv, amelyet nemrég a bor-ága beárnyalt
S a kádakba nemes szőlője onts levet.
Bérc, mely a Nysánál drágább volt Bacchus atyánknak,
Hol nemrég táncot járt Satyrus-sereg is.
Venus székhelye volt, kedvesebb neki, mint Lakedaimón,
És dísz nyert ez a hely Herculesünk nevitől.
Minden elomlott itt, lángokba, hamuba temetve,
Ilyet hogy tehetett, bánat az Égnek is az.”

(Martialis: Epigr. IV, 44. Csengery János fordítása)

Nápoly szerencsésen túlélte a kitörés következményeit, de úgy tűnik, a rendszeres mezőgazdasági művelés csak a 2. század végére kezdett helyreállni a Vezúv környékén.

„Hogyan is hinné az utókor,
majd ha vetéssel lesz a halott táj zöld, hogy a lába
embereken jár s városokon, s hogy az ősei földje
lángtengerbe merült!”

(Statius, *Silvae* IV. 4, 81–84; Muraközy Gyula fordítása)

7. Mit gondolsz, miért kellett majdnem egy évszázadot várni, hogy a katasztrófa következményei enyhüljenek?

Faun: Faunus – a római mitológiában kecskelábú, félig ember alakú lény, a görög Szatürosz vagy Pán megfelelője, az érzékiség és a csúfolódó kedv jelképe.

Pompeji kereskedelmi központ volt. Jelenleg kb. 450–500 minden luxussal felszerelt lakóépület falait tárták fel. Ezek a városképet erősen meghatározták. A régészeti feltárások szerint a városlakók kb. 5%-a lehetett igen gazdag, s kb. 70%-a nagyon szegény. Ők a gazdag polgárházak műhelyei, üzlethelyiségei fölé fából épített kis emeleti szobákban laktak.

A Faun háza – rekonstrukció és napjainkban ■ Ismételd át, mit tanulunk a római ház belsejéről!

Pompeji Forum adott helyet a város politikai, vallási és gazdasági központjának. Itt állt Iuppiter hatalmas temploma. ■ Feleltesd meg az épületeket a rekonstrukciós rajznak! Melyik a Iuppiter-templom?

Két színháza volt Pompejinek: az egyik 5000, a másik 1000 nézőt tudott befogadni. ■ Nézz utána, mi biztosította a színház jó akusztikáját!

A kőamfiteátrum húszezer nézőnek adhatott helyet. Egy tömegverekedés miatt Nero tíz évre betiltotta a városban a gladiátorviadalokat.

■ A kép alapján hasonlítsd össze az itteni amfiteátrumot és a római Colosseumot!

Freskó a Villa dei Misteri előkelő házból (Pompeji) – talán Dionüszosz istenhez kötődő szertartást ábrázolhat ■ Mit gondolsz, melyik alak lehet Dionüszosz? Mely társadalmi réteghez tartozott az a tulajdonos, akinek ebédlőjét ilyen freskók díszítették?

A vulkán által elpusztított Pompeji kevésbé előkelő házainak, műhelyeinek falán számos falfirka jelezte, hogy a városlakók közt nemcsak kifinomult ízlésű polgárok is voltak. Sokszor politikai tartalmú, tréfás, netán sikamlós témák is megjelentek a falakon.

Herculaneum utcaképe – és rekonstrukciós rajza ■ Mit gondolsz, mi kapott helyet ezekben az épületekben? Miért volt a járda magasabb az útnál? Mit árul el a város fejlettségéről, hogy az utcák kövezettek? A képen mely épületrészlet biztosan nem eredeti?

N. b.: nota bene! – Jegyezd meg jól!

Az egyik felirat: C(aium) Lollium Fuscum aed(ilem) d(ignum) r(ei) o(ro) v(os) f(aciatis): Tegyétek meg aedilesszé [városi tisztviselő] az arra alkalmas Caius Lollius Fuscus, kérlek beneteket! ■ Melyik felirat ez (n. b.: sok mindent rövidítenek)? Vajon kik írták fel ezeket?

A római iskola több fokozattal rendelkezett: tandíjat kellett fizetni, de játékosság és sok gyakorlás is volt benne.

iskola: szkholé (g.) – szabadidő, előadás

nebuló: nebulo (l.) – széltoló, naplopó → diák

A RÓMAI ISKOLA

Miként nevezzük?

Az iskola szavunk a latin schola kifejezés magyaros alakja. A latin schola a görög szkholé szóból származott, amely eredetileg „szabadidő”-t, „szabadidőben végzett foglalatosság”-ot, „előadás”-t jelentett. Az iskolában tehát eredetileg szabad születésű gyerekek, a szabad idejükben valami kellemes foglalatosságot űztek (legalábbis az elnevezés ezt sugallja).

Egy római gyermek életéből – Kr. u. 2. század ■ Milyen jeleneteket láthatunk a domborművön?

pedagógus: paisz (g.) – gyerek; agógé (g.) – vezetés → gyerekvezető: rabszolga, aki a rábízott gyereket kísérte az iskolába, segítette a tanulásban.

Kik taníthattak?

A római gyerekek kezdetben szüleiktől tanulták meg a szükséges ismereteket. Később a vagyonos családok gyermekeinek **rabszolga tanítóktól (görögül: paidagógosz)**, a szegényebbek nyilvános iskolák tanáraiktól tanulhattak. Az állam nem szabályozta sem a tananyagot, sem azt, hogy ki tanítson. Nem volt tankötelezettség, az iskolában tandíjat kellett fizetni.

1. Mit gondolsz, miért a szabadidő szóból jön az iskola latin kifejezése (schola)? Miért nevezték naplopónak (nebulo) a diákokat?

Milyen iskolák voltak?

Az elemi iskola neve ludus volt: a szó eredetileg játékot jelentett. Itt tizenegy éves korukig tanultak a fiúk és lányok. A ludus sokszor csak egy ponyvával elrekesztett utcarész volt, ahol a tanító körül a földön vagy kis székeken ültek a tanulók.

A tananyagban írás, olvasás és nagyon kevés számolás volkapott helyet. Írni és olvasni egyszerű módon tanítottak: csontból (esetleg a leleményesebb tanítók süteményből) készült betűket rakosgattak egymás mellé, illetve viasztáblákon íróvesszővel gyakoroltak. Kezdetben a betűk olvasása szótagolva, lassan ment: innen a mi silabizál szavunk – a szótag latinul syllaba. A viasztáblákra stilus-szal, vagyis egyik végén hegyes, másik végén lapos íróvesszővel írtak. A hegyes végével írtak a puha viaszba, a lapos végével elsimították a hibákat.

A számolás nehéz művelet volt: ezt sokszor külön számtantanár tanította, akit jobban fizettek, mint a ludus tanítóját. A számtantanár calculator-nak nevezték, ugyanis a számoláshoz számlálóköveket, calculus-okat használtak.

A nagyobb fiúk (11–13 éves korukban) a grammatikai iskolában ismerhették meg az alapvető latin és görög műveket (például Homérosz vagy Vergilius műveit). Itt már történelmet, földrajzot és mitológiai ismereteket is elsajátítottak.

A jogi vagy politikai pályára készülő ifjak 16 éves koruktól a retorikai iskolában a szónoklás alapjait tanulhatták meg. Általában egy-egy szónokhoz vagy ügyvédhez szegődtek el: őt figyelték, illetve maguk is próbaszónoklatokat, próbavitákat tartottak.

2. Vitassátok meg (érvekkel, ellenérvekkel): „Kerékpárral vagy tömegközlekedéssel járunk iskolába?” – „Valljuk-e, be valami hibánkat, ha az amúgy nem derülne ki?” – „Bevegyük-e a focicsapatunkba a nem ügyes társainkat is?” – Találjatok ki magatok is ilyen témákat, s vitassátok meg!

A rómaiak 17 évesen felnőttnek számítottak. Közülük a legműveltebb és legtehetségesebb fiatalok az athéni vagy az alexandriai egyetemen tanulhattak magasabb szintű filozófiai, később jogi ismereteket.

Manapság az iskolai tárgyak közt szerepel a testnevelés és a zenetanulás, esetleg a tánc. Rómában ezt magánúton lehetett művelni: akár a Mars-mező szabad terein, akár a fürdőkhoz tartozó tornacsarnokokban. Zenét és táncot eredetileg csak a lányoknak tanították, mert úgy tartották, a fiúkat ezektől elpuhánulttá teszik.

A mérnöki és orvosi ismereteknek tanítására először csak a császárkorban jött létre külön iskola, ugyanis ezeket pusztán mesterségnek tartották, amit egy-egy mester mellett lehetett elsajátítani.

3. Miért fizették jobban a számtantanárokat, mint a többieket? Miért nem becsülték a táncot, a mérnöki és orvosi ismereteket a rómaiak?

Viasztábla és stilus ■ Mit jelent, hogy valakinek „stílusa van”?

silabizál: syllaba (l.) – szótag
→ betűz, szótagolva olvas

stilus: stilus (l.) – íróvessző

Fiatal nő viasztáblával és stilusszal egy Kr. u. 1. századi pompeii falfestményen

kalkulál: calculus (l.) – számlálókavics; calculator (l.) – számtantanár → kiszámít

grammatika (nyelvtan):
gramma (g.) – betű, írott szöveg → nyelvtan

egyetem: universitas (l.), unus – egy → hallgatók és tanárok közössége

Iskolai életképek

nóta: nota (l.) – jegy, később: hangjegy → dallam, dal

elefánt: elephas (l.), g. → az ismert ormányos állat neve

tábla: tabula (l.) → deszkalap, tábla, pénzváltó asztal

vakáció: vacuus (ld.) – üres, mentes valamitől → iskolai szünet

szervusz: servus humillimus (l.) – alázatos szolgálja → az ismert köszönés

lurkó: lurco (l.) – falánk, nagybélű → a pajkos fiúkat hívják így

amfiteátrum: amphitheatrum (g., l.) – kettős színház → a kör vagy ellipszis alakú építményeket nevezték így.

Ludus – játék és versengés

Készítteted el az ábécé betűit, akár puszpángfából, akár elefántcsontból, s mutasd meg neki: melyiket minek kell ejteni. S hadd játszszenek velük, hadd szolgáljon a szórakozás is okulására. A hangokat azonban ne csak sorrendben jegyezze meg, hogy az ábécét, mint valami nótát, csak egyvégtében tudja fújni! Keverd össze minél többször a sorrendet, kerüljön középre, ami hátul, s előre, ami középtől volt, hogy az írott betűket is megismerje, s ne csak pusztán hangalakjukat tudja. Mikor pedig bizonytalan kezecskéjével már az íróvesszőt kezdi vezetgetni a viasztáblán, akkor vagy fogja meg valaki s igazgassa pici ujjait, vagy legyenek az írásjelek előre belemetszve írotáblájába, s így – a betűk körvonalának vájatába szorítva – ugyanazokban a barázdákban húzhassa meg saját vonásait anélkül, hogy ezek bármerre is elkalandozhatnának. A silabizálásért jutalmazd meg, s általában: serkentgesd buzgalmát olyan apró ajándékokkal, melyek az ilyen korú gyerekeknek örömet szereznek.

A tanulásban is legyenek pajtásai, hadd vetélkedjen velük, hadd sarkallja őt, ha a többit megdicsérik. Ha nehezkesebb, meg ne szidd: dicsérettel kell fürgébbé tenni szellemét; örüljön, ha első lesz, fájlalja, ha utolsó. (*Szent Jeromos leveleiből, Kr. u. 4–5. század; Hegyi György fordítása*)

4. Hogyan ismerték meg a betűket a római gyerekek? Hogyan tanulták meg a betűk formáit? Mi a silabizálás? Hogyan serkentették a tanulásra a diákokat? Miért jobb csoportban tanulni?

Ludus – testi fenytés

Azt, hogy a tanulókat verjék [...], a legkevésbé sem helyeslem. Először is csúf és megalázó dolog, és kétségkívül igazságtalan is, ami tüstént nyilvánvalóvá válik, ha a fiatal helyére idősebbet teszel; másrészt ha valaki olyan alantas jellem, hogy szidással nem lehet megjavítani, az a veréstől csak megmakacsolja magát, akár a leghitványabb rabszolga; s végül nincs is szükség az ilyen fegyelmezésre, ha valaki rendszeresen számonkéri a tanulmányait. Úgy tűnik, a mai pedagógusok többnyire ezzel hozzák helyre nemtörődömségüket, s nemhogy jóra kaphatnák a gyereket, inkább a rosszat büntetik. (*Quintilianus, római rétorikatanár, Kr. u. 1. század; Korchmáros Valéria fordítása*)

Egy római iskola egy jelenete (dombormű Trier közeléből) – Kr. u. 2. század

■ Miért haszontalan a testi fenyítés az iskolában? Mit mond Quintilianus, miért igazságtalan a testi fenyítés? Miért éltek mégis ezzel a hibás eszközzel a pedagógusok? Mi a szerepe a megszokásnak a nevelésben? Mely pillanatot ábrázolja a szöveg melletti dombormű?

Ludus – egy elviselhetetlen iskolamester

Mondd csak, ugyan mi bajod mivelünk, cudar iskolamester, lurkók s lányok előtt gyűlöletes tanító?!

Rőt tarajú kakasok szava meg sem törte a csöndet, s már te veszett lármát ütve rikoltasz, verekedsz. [...]

Lanyhább lárma rivall, ha rajong a nagy amphitheatrum [...]

Kérlel a szomszédnép: szundítana egy kicsit éjjel!

Virrasztgatni öröm – virradatig meg üröm.

Küldd el a kópékat, nagyszájú, s a markodat annyi ütheti – csak lecsitulj –, mint amiért kerepelsz.

(Martialis, római költő, Kr. u. 1. század; Kárpáty Csilla fordítása)

- 5. Milyen volt a tanító, akit Martialis bemutat? Mi benne a legidegesítőbb? Miben különbözik ő a Szent Jeromos-féle tanítótól? Mekkora lehetett a tandíj? Az előző szövegeket olvasva mit gondolsz, miben hasonlítanak a mai diákok és tanárok a rómaiakhoz, s miben különböznek tőlük? Mit olvashatunk le ennek az ifjúnak az arcáról, tekintetéből?

Egy ismert görög egyetemi tanár gyermekként (Kr. u. 2. század)

A szegényebbek egyszerűbb étkei mellett a tehetősek luxuslakomái nem ismertek határokat.

luxus: lux (l.) – fény → luxus (l.) – fényűzés

kliens: cliens (l.) – a patrónus (egy gazdagabb polgár) védelme alá helyezkedő római → ügyfél

thermopolium – hasonló rendszer működött ezekben, mint a padlófűtésekénél

extrém: extremus (l.) – leg-szélső → szélsőséges, túlzó, szertelen

Cave canem! Óvakodj a kutyától! (l.) → harapós kutya

Manikűr, pedikűr: kéz-, illetve lábápolás; manus – kéz (l.), pes, pedis m. – láb (l.); cura – gond(ozás), törődés – a francia nyelvből terjedt el

ÉTKEZÉS

A legtöbben... – egyszerűen

A római átlagpolgár egyszerűen étkezett. Kevés húshoz jutottak hozzá, egyszerű kenyeret ettek, kását fogyasztottak, sózott apróhalakkal laktak jól. A cliensek a gazdagabb patrónusuktól élelmiszert is kaphattak. A Rómában élő polgárok igényt tartottak az időnként ingyen osztott gabonára – Róma volt az az ókori birodalom, amely polgárainak minimális megélhetést biztosított. Fontos gabonaforrás volt Szicília és Észak-Afrika (különösen Egyiptom). Egy-egy győztes hadvezér vagy császár a római városlakókat is megvendégelte: ez nagy népszerűséget jelentett.

Pompeji gyorsbüfé (thermopolium) – a lyukakban amforák álltak, s így tartották melegen az ételt; itt bort is kaphatott a betérő vendég ■ Miért volt praktikus az ilyesfajta kiszolgálás? Mivel díszítették a thermopolium falait?

A tehetősebbek – esztelen pazarlással

A birodalom terjeszkedésével a tehetősebb polgárok messzi vidékek termékeihez is hozzájutottak. Étkezésük egyre változatosabb, sőt egyre extrémebb formákat öltött.

A tehetősek esti lakomái (ahogy ők mondták: cēna) a vendéglátó gazdagságát és tekintélyét is kifejezte: igyekeztek tehát egymást felülmúlni. A vendégeket például beszélő madár vagy élethű házőrzőt ábrázoló mozaik fogadta, kezüket és lábukat rabszolgák mosták meg, kenték meg olajjal, igazították meg körmeiket, táncosok, költők és akrobaták szórakoztatták őket.

No én aztán mindenem úgy elbáméskodtam, hogy majdnem hanyatt vágódtam, s kis híja, hogy lábamat nem törtem. [...] hatalmas, megláncolt kutya volt a falra festve, s felette ökölnyi betűkkel ez a felírás: VIGYÁZZ, HARAP! (*Petronius: Satyricon című művéből a Trimalchio lakomája részlete, Kr. u. 1. század; Horváth István Károly fordítása*)

Élethű kutya (mozaik) egy pompeji ház bejáratánál – a felirat: CAVE CANEM!

menza: mensa (l.) – asztal, étel, fogás → diákétkeztetés

1. Betűzd ki a feliratot! Mit gondolsz, miért lehetett fontos az élethűség a házigazda számára?

Előételül tengeri sün, nyers osztriga, amennyit csak óhajtottak, óriáskagyló, tüskés kagyló, fenyőrigó spárgán, hízott tyúk, óriásosztriga-tálak, fekete és fehér tengerimakk, megint tüskés kagyló, édes kagyló, csalán, szalonka, kecske- és vadkanfelsál, bundában sült hízott baromfi, szalonka, tüskés csiga és bíborcsiga; főetekül sertésemlő, kettészelt vadkanfej, halas tál, sertésemlőtál, kacsa, főtt réce, nyúl, sült szárnyas, kalács, picenumi kenyér – egy lakoma ételei Marcobius római író és régiségbúvár leírásában. (*Kr. u. 5. század; Boronkai Iván fordítása*)

2. Hány fajta ételt szolgáltak fel? Mit gondolsz, hogy lehetett ezt végigenni?

A vendéglátás körülményei egyre fényűzőbbek lettek, az ételek egyre rafináltabbá és költségesebbé váltak.

3. Mit gondolsz, melyik volt a legjobb (és egyben a legelőkelőbb) hely? Miért nevezik a főfogást secundae mensaenek (szó szerint: második asztal)? Eredetileg miért lehettek a nők kitiltva a lakomáról, s a császárkorban vajon miért voltak egyre inkább jelen? Vajon miért nem használtak evőeszközt (kivéve a kanalat)?

Az ételek elkészítése és tálalása egyre szokatlanabb formát öltött. Volt, hogy a szőröstül feltálalt vaddisznóból hurkák és kolbászok potyogtak ki... Az étkezést kóstolóval (pl. tojás, zöltségek, olajos magvak, olajbogyók) kezdték, a lakomát édességgel vagy gyümölccsel fejezték be.

Ínyencfalatot, ismerőst és ismeretlent, mindent mindenfelől összehordanak a finnyáskodó torkosoknak, a távoli tengerekről szállítják ide azt, amit a csemegéktől megcsömörlött gyomor már csak ímmel-ámmal fogad be; hánynak, hogy chessenek, esznek, hogy hányhassanak, s az egész világról összehordott fejedelmi falatokat még csak megemészteni sem méltóztatnak. (*Seneca, római filozófus – Kr. u. 1. század; Révay József fordítása*)

4. Mit kritizál Seneca? Miért voltak ilyen pazarlók a római lakomák?

Római ezüst vegyítőedény (crater) – ebben keverték a bort és a meleg vizet 1/3 – 2/3 arányban. Ha valaki tisztán (vagyis vegyítetlenül) itta a bort, azt részegesnek tartották. Választottak egy borkirályt (rex bibendi), aki megmondta, kinek az egészségére hány-szor igyanak. ■ Mit gondolsz, miért csak a gazdagok engedhették meg magunknak, hogy hóval hűtsék a borukat? Vajon miért a 3–9 főnyi vendéget tartották az ideális lakomatársaságnak?

kráter: kratér (g.) – vegyítőedény → a tűzhányó tölcsér alakú torka vagy bombatölcsér

Ab ovo: Ab ovo usque ad mala (l.) – a tojástól az almáig: a lakomákat a tojással kezdték, a gyümölccsel fejezték be → a kezdetektől a végéig.

A lakoma során bort ittak, de sosem tisztán, hanem vízzel vegyítve. A legelőkelőbb lakomákon a távolból Rómába szállított hóval hűtötték a bort. A vendégek haját illatos kenőccsel kenték meg, virágfüzért tettek a fejükre – mert úgy vélték, ettől kevésbé részegednek le. A jóízű beszélgetések, érdekes témák megvitatása éppen úgy jellemezhetette ezeket a lakomákat, mint a dőzsölés és tobzódás. A feleség nem vehetett részt férje és barátai vacsoráján.

Gyümölcsök – Pompeji freskó ■ Milyen gyümölcsöket ismersz fel? Mi lehetett az amforában? Vajon milyen anyagból készülhetett a gyümölcsös edény?

Római tálalóedény (terra sigillata) – szerte a birodalomban kereskedtek vele ■ A fenti receptekből melyik tűnik ma is elkészíthetőnek? Miért nevezhették a terra sigillatát az „ókor porcelánjának”?

Mivel nagyon sokféle ételt „kellett” megkóstolni egy lakomán, ha valaki eltelt, hánytatóhoz folyamodott. Ebben is a rabszolgák voltak a vendégek segítségére.

A lakoma után a házigazdának illett ajándékokat osztogatni – például az ezüst étkészlet egy-egy darabját.

Garum – halmártás

Végy egy csomó jó zsíros halat (például szardíniát) és egy 26–35 literes edényt. Ízesítésül száraz fűszernövények kellene, melyeknek jó erős aromájuk van. Ilyen a kapor, a koriander, az édeskömény, a zeller, a menta vagy az oregáno. Ezeket rétegesen tedd az edény aljára! Majd tégy rá egy réteg halat, s ezt fedd be kétujjnyi sóval. Ismételd meg ezt háromszor, amíg az edény teli nem lesz. Tedd ki mindezt a napra, s hét napig álljon. Aztán húsz napig naponta kevergesd (Apicius szakácskönyvéből. Hegedűs Zsuzsa fordítása) – így készült a vöröses színű, pikáns ízű halmártás. A rómaiak „mindenhez” ezt ették, s szerte a birodalomban kereskedtek vele. Önmagában nem volt fo-

gyasztható, de az étel ízesebb lett tőle (állítólag az erjedés folyamán nátrium-glutamát, egy természetes ízfokozó keletkezik benne).

5. Mire utalhat, hogy a birodalom egész területén elérhető volt a garum?

Tejen hizlalt éti csiga

Fogd a csigákat, és töröldesd le őket egy szivaccsal! Szedd le a hártájukat, hogy ki tudjanak mászni a házukból. Tedd őket egy napra sós tejbe, aztán néhány napra csak tejbe, s ürüléküket óránként távolítsd el. Mikor annyira meghízta, hogy nem tudnak visszabújni a házukba, süsd meg őket olajban, s tálald fel oneogarummal. Sűrű szőlőlével is lehet őket hizlalni. *(Apicius szakácskönyvéből)*

6. Mit jeleznek ezek a számunkra extrém ételreceptek?

Édességek

Fehér kenyérnek vágd le a héját, a belét tépkedd nagyobb darabokra. Áztasd tejbe, süsd ki olajban, önts rá mézet, s tálald. *(Apicius szakácskönyvéből)*

0,5 l tej, 10 dkg gríz, olaj a sütéshez, 5 evőkanál méz, bors – ízlés szerint.

Tejben megfőzzük a finomra őrölt lisztet (vagy grízt). Az így kapott maszszát márványlapra öntjük 1 cm vastagságúra. Amikor kihűlt, kockákat vágunk a tetejére. A kapott kis kockákat forró olajon megpirítjuk. Mézzel és borssal megkenjük a tetejét. *(Apicius szakácskönyvéből)*

7. Mivel édesítették ételeiket az ókoriak?

„Virslí”

Zúzz össze tojást és agyvelőt, fenyőmagot, borsot, garumot és egy kevés bordamagot. Töltsd kolbászbélbe! Főzd meg! Később süsd ki, és tálald! *(Apicius szakácskönyvéből)*

8. A fenti recept mely alapanyagai lehettek drágábbak?

Gyors egytálétel (leves)

Hozzávalók: 1 kisebb csirkemell, 1 csomag sárgarépa gyökérrel, 1 fej hagyma, bors, zeller, só, őrölt babér ízlés szerint, 4 tojás

A csirkemellet a répával, gyökérrel, hagymával, borssal, zellerrel tegyük oda főzni. Amikor a hús megpuhult, vegyük ki, s fejtsük le a csontról, majd daraboljuk össze. A húslébe tegyünk őrölt babért, olajat, sót (szardellapszát vagy garumot). A zöldségeket nyomkodjuk szét, s a húsdarabokkal együtt forraljuk át. Amikor kész, a tányérba tett tojássárgájára merjük a forró levest. *(Apicius szakácskönyvéből)*

Marcus Apicius Gavius: Római ínyenc a Kr. u. 1. század idejéről, aki nemcsak művelte, de tanította is a szakácsművészetet: szakácskönyve ma is olvasható. Miután vagyona tekintélyes részét elpazarolta, öngyilkos lett. Kár érte.

VII. KERESZTÉNYSÉG

A latin nyelv sokat változott az évszázadok során. Napjainkban a Kr. u. 1. század körüli változatát ismerik legtöbbször.

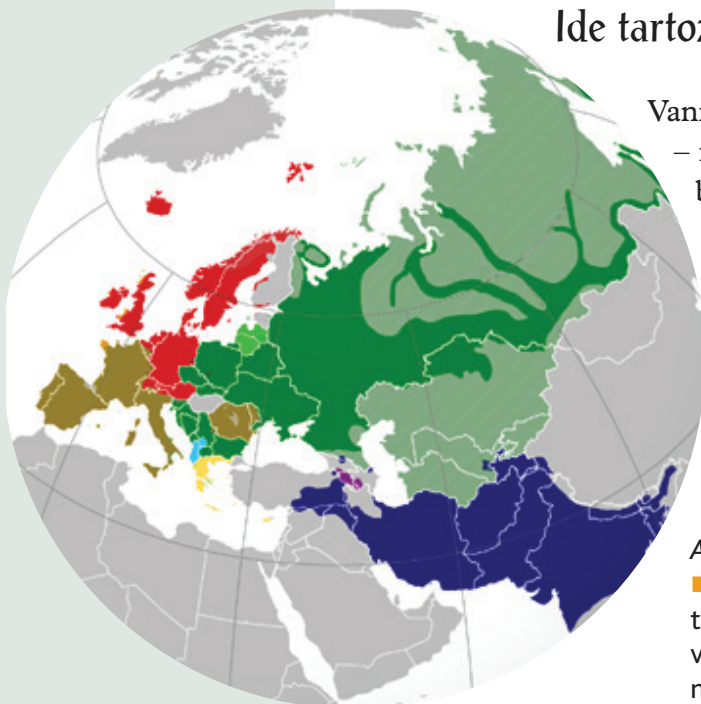
A LATIN NYELV KORSZAKAI

Ide tartozik a latin – indoeurópai nyelvcsalád

Vannak teljesen magukban álló, rokontalan nyelvek – ilyen például az etruszk. Ám a nyelvek nagyobb része nyelvcsaládokba sorolható. A nyelvek nyelvtani szerkezetük és a szókincsük alapján rokoníthatók egymással. **A latin nyelv az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik.** E nyelvcsalád ősnépe valahol a mai Nyugat-Oroszország területéről Kr. e. 3000 körül kezdett szétvándorolni.

Az indoeurópai nyelvcsalád

■ A térkép alapján milyen nyelvek tartoznak ide, melyik kontinenseken vannak jelen az indoeurópai nyelvek?

A latin nyelv korszakai – a Kr. e. 6. századtól

Ahogy egy embernek, országnak, népnek, a latin nyelvnek is vannak korszakai. Ilyenkor változik, fejlődik.

Az első latin nyelvemlékek a Kr. e. 7–6. századból származnak. A közép-itáliai Latium törzsei beszélték a latin nyelvet. A latin aztán elterjedt egész Itáliában, majd a Római Birodalom teljes területén a politika és a kultúra nyelvévé vált. Aztán a Római Birodalom megszűntével is tovább élt.

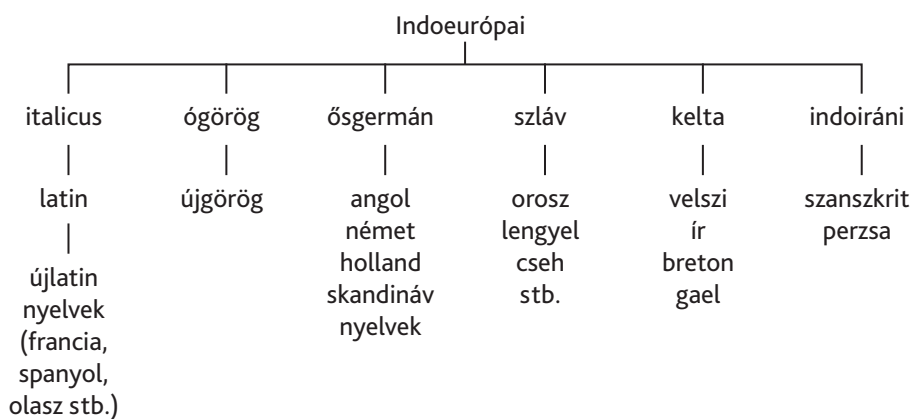
Praenestei fibula – Állítólag Közép-Itáliában talált aranycsat; felirata talán az első latin nyelvemlék; szövege: MANIOS MED FHEFHAKED NVMASIOI: a klasszikus latin így mondaná: MANIUS ME FECIT NUMERIO, azaz Manius készített engem Numeriusnak. ■ Próbáld kibetűzni a feliratot! Vesd össze a csat szövegét a 700 évvel későbbi latinsággal!

Ilyen korszakoknak nevezik a tudósok:

- archaikus kor – a Kr. e. 2. századig
- klasszikus kor – a Kr. u. 1. századig: nevezik arany-, majd ezüstkornak is
- késő kor – a Kr. u. 5–8. századig: ezt nevezik a vulgáris latin korának
- közép-latin: a 14. századig
- reneszánsz latin/újlatin: a 18–19. századig

A köznép által használt latin nyelvet **vulgáris latinnak** nevezzük. Ebből a vulgáris latinból alakultak ki az újlatin nyelvek a 6–8. századtól – például az olasz, a spanyol, a francia, a portugál.

Nézzük, hogyan is alakultak az indoeurópai nyelvek!

1. Milyen nyelvek jöttek létre a latinból? Vesd össze a térképpel (1.), hogy melyik ág melyik területen vált meghatározóvá! Nézz utána, melyik indoeurópai nyelvet beszélnek a legtöbben!

A 9. századtól számos új szó kerül be a latinba: részben a nemzeti nyelvekből, részben a tudomány (különösen a filozófia) új szavakat, kifejezéseket hoz be. Sőt, bizonyos nyelvtani szabályokat máshogy kezdtek használni, mint az ókoriak. A középlatin szövegek sokszorosát teszik ki az ókori szövegeknek, ám megértésükhöz sokszor speciális szótárak kellenek.

puella in capillis: puella – lány, capillus – haj(szál), in – -ban, -ben → szó szerint: lány a hajon ↔ de valójában: hajadon lány

2. Mit gondolsz, miért a magyarországi latinságra jellemző ez a kifejezés?

A 14–15. századi reneszánsz tudósok igyekeztek a klasszikus normákhoz visszatérni: Ciceróhoz, Caesarhoz, Horatiushoz. A latint „megtisztították” a közép-latin szavaitól, nyelvtani változásaitól. Bár a tudományban és kultúrában továbbra is használták a latint, igazából itt kezdett „holt” nyelvvé válni.

A katolikus egyház egészen a 20. század közepéig a teológia és a liturgia nyelveként használta a latint. Sajátos szókinccsel, sajátos kiejtéssel. Úgy tartották, három szent nyelv van: a latin, a görög és a héber.

Archaikus: régi; arkhé (g.) – kezdet

Klasszikus: a görög-római ókorhoz tartozó, kiváló, általánosan elismert; classis (l.) – osztály → classicus – az első osztályhoz tartozó (azaz előkelő)

Vulgáris: köznépi; átvitt értelemben: közönséges, egyszerű; vulgus (l.) – köznép

Liturgia: szolgálat, egyházi szertartás; leiturgia (g.) – szolgálat, a gazdag polgároknak kellett fizetni színházi előadások, hadihajók felszerelésének költségeit az ókori Athénban.

Keresztény: Christianus (l.) – krisztusi → szláv közvetítéssel került a magyar nyelvbe.

A latin egészen a 19. századig a jog és a tudomány nyelve. A jog nyelve az ókori római jogban gyökeredzik, a tudomány nyelve pedig önálló és fejlődő volt. Itt már nemcsak a klasszikus latin szavakat használták, hanem kénytelenek voltak új szavakat is alkotni: számos olyan szakkifejezés jött létre, amely a görögből vett át szavakat, szószólamokat.

A nemzeti történelmünk forrásai közül a 19. századig jelentős részt tesznek ki a latin nyelven írottak.

Magyarországon a hivatalos államnyelv 1844-ig a latin volt.

Az európai kultúra gyökerei ■ Mit gondolsz, miért nem lehet meg a „kultúra fája” egyik gyökere nélkül sem? Mely elemmel egészíthető ki az ábra napjainkban?

Gaudeamus – diákdal

A középkori eredetű diákdalt a 18. században írták le.

Gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus,
gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus,
post iucundam iuventutem,
post molestam senectutem,
nos habebit humus, nos habebit humus!

Ubi sunt, qui ante nos in mundo fuere?
Ubi sunt, qui ante nos in mundo fuere?
Vadite ad superos,
transite ad inferos,
ubi iam fuere, ubi iam fuere?

Vita nostra brevis est, brevi finietur,
vita nostra brevis est, brevi finietur,
venit mors velociter,
rapit nos atrociter,
nemini parceretur, nemini parceretur.

Vivat academia, vivat professores,
vivat academia, vivat professores,
vivat membrum quodlibet,
vivant membra quaelibet,
semper sint in flore, semper sint in flore!

Vivant omnes virgines faciles, formosae,
vivat omnes virgines faciles, formosae,
vivat et mulieres
tenerae, amabiles,
bonae, laboriosae, bonae, laboriosae!

Míg fiatal vagy, légy vidám,
míg fiatal vagy, légy vidám,
mert múlt a boldog ifjúság,
és múlt a borús öregkor,
a Föld befogad, a Föld befogad!

Hol vannak, kik éltek egykor,
hol vannak, kik éltek egykor,
fenn a mennyekben,
vagy pokolban alant,
hol vannak hát, hol vannak hát?

Az élet oly rövid, közel már a vége,
Az élet oly rövid, közel már a vége,
A halál jó sebesen
és minket elragad,
senkit sem kímél, senkit sem kímél!

Éljen az egyetem, éljenek tanáraink,
éljen az egyetem, éljenek tanáraink,
éljen minden hallgató,
éljen itt mindenki,
örök boldogságban, örök boldogságban!

Éljenek mind a lányok, bájosak és szépek,
éljenek mind a lányok, bájosak és szépek,
éljenek az anyák,
gyengédek és szeretők,
őszinték és dolgozók, őszinték és dolgozók!

3. Adj címet ennek a diákdalnak! Gondold végig, valójában miről szól!

Marha! – egy csatakiáltás

Kr. u. 359-ben II. Constantius (337–361) római császár a Száva mentén beszédet mondott a meghódítottaknak, akikre nagyon súlyos adóterheket rótt ki. A kiszolgáltatottakat szerette volna meggyőzni jóindulatáról, de mikor azt mondta, hogy az adókat fizetni kell, akkor valaki a császár irányába hajította csizmáját, és azt kiáltotta: „marha, marha”. A sértő szavak elhangzása után fellázadt a nép, nekirohant a császárnak, letépték aranyos köpenyét, és összetörték a trónját. A marha állítólag „halál”-t jelentett szarmata nyelven.

Amikor a császár megjelent az emelvényen, és barátságos hangon éppen megszólítani készült, s úgy akart hozzájuk beszélni, mint a jövőben engedelmes alattvalóihoz, egyikük éktelen haragra lobbánva az emelvény felé hajította a csizmáját, és ezt kiáltotta „marha, marha”, ami náluk csatakiáltásként hangzik. Erre az egész gomolygó tömeg arrafelé tódult, és hirtelen magasba emelve a barbár zászlót, vad üvöltéssel egyenesen a császár felé rohant, aki a magasból letekintve mindenféle ide-oda futkosó tömeget látott feléje közeledni dárdákkal, kivont kardokkal, kopjákkal. (*Ammianus Marcellinus: Róma története – részlet. Szepes Gyula fordítása*)

- 4. Miért voltak dühösek a császárra? Mit gondolsz, ennek a csatakiáltásnak miért nincs köze a magyar „marha” szóhoz, amit „ostoba” jelentéssel használunk?

Szent Ágoston – Confessiones

Észak-Afrika Hippo nevű városának híres püspöke volt Szent Ágoston. Eredetileg pogány volt, de aztán kereszténnyé lett.

Így sóhajtoztam s szívem a legkeserűbb bánat könnyeit sírta. Egyszer csak fiú- vagy leányhangot hallok a szomszéd házból. Énekelt s ezt ismételte:

Tolle, lege!

Tolle, lege!

Vedd, olvasd!

Vedd, olvasd!

Arcom pillanat alatt megváltozott, s lázasán kutattam emlékezetemben, van-e valami olyan játékfajta, amelyben a gyermekek ehhez hasonló éneket szoktak énekelni, de nem emlékeztem, hogy bármikor hallottam volna. (*Augustinus, vagyis Szent Ágoston: Vallomások, Kr. e. 4–5. század; Vass József fordítása*)

- 5. Mit hallott Szent Ágoston? Nézz utána, mit kezdett olvasni! Készíts egy logót a „Tolle, lege!” fordulat felhasználásával!

Pogány: nem keresztény, illetve vallás nélküli; paganus: vidéki; amikor a Római Birodalomban terjedt a kereszténység, majd államvallássá lett (382) a nem keresztények közül sokan vidékre menekültek, innen az elnevezés.

A LATIN EGYHÁZI LITURGIA I.

Biblia: Szentírás; büblion (g.) – papirusztekercs többes száma

Zsinat: egyházi tanácskozás; szünodosz (g.) – összejövétel, gyülekezet

Trentói zsinat: 1545–1563; a reformáció után a katolikus megújulás érdekében zsinatot hívtak össze.

Reformáció: megújítás – reformare (l.) – átalakítani, megjavítani; reformációnak nevezték a 16. század nagy egyházi mozgalmait is.

Vulgata – latin nyelvű Szentírás

A Kr. u. 4. században a pápa Szent Jeromost (Hieronymus) bízta meg, hogy készítse el a Biblia latin nyelvű fordítását. Akkor már volt ilyen, de abban sok hiba volt. A fordításhoz persze nemcsak latinul, hanem görögül és héberül is tudnia kellett. Húsz évig tartott a fordítás munkája... A középkorban a *Vulgata* szövegét némileg módosították, finomították, majd a 16. században a trentói zsinat ezt tette meg hivatalos szentírásfordításnak – a katolikus egyházban.

Bernardino Pintoricchio: Szent Jeromos a pusztában (1475–1480 k.). Jeromos álmodott. Álmodta Isten ítélőszéke elé vitték, s azzal vádolták, hogy inkább Cicero követője, mint jó keresztény. Kíméletlenül megkorbácsolták, ő pedig ígéretet tett, hogy többé nem vesz a kezébe pogány irodalmat; ezután két esztendeig remetéskedett a szíriai sivatagban...

■ Mit gondolsz, miért okozott a pogány szerzők olvasása lelkiismereti problémát Jeromosnak? Nézz utána, miért szerepel oroszlán a képen!

Latin imádságok – Ave Maria

A Biblia szerint az **angyal** meglátogatta Szűz Máriát Názáret városában, s hírül adta számára Jézus születését. A különböző bibliai mondatokból a **középkorban** lett **imádság**.

Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum,
benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus
ventris tui, Iesus.

Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis,
peccatoribus, nunc, et in hora mortis nostrae.
Amen

Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes, az Úr
van teveled, áldott vagy te az asszonyok között,
és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus.

Asszonyunk, Szűz Mária, Istennek szent
Anyja, imádkozzál érettünk, bűnösökért, most
és halálunk óráján. Ámen

Angyal: angelosz (g.) – követ, hírnök → angelus (l.); a Biblia nem beszél szárnyakról...

Himnusz: hünmnosz (g.) – dicsérő ének

Fra Angelico: Angyali üdvözlés, 15. század ■ Milyennek képzeltek el az angyalt? Keress rá a latin szövegben néhány jellemző fordulatra: áldott vagy, imádkozz értünk, méhednek gyümölcse!

Latin imádságok – Stabat Mater

A 13. századi itáliai költő, Jacopone da Todi műve. A fájdalmas anyáról, vagyis a Krisztus keresztje mellett álló Szűz Máriáról szól.

STABAT Mater dolorosa
iuxta Crucem lacrimosa,
dum pendebat Filius.

Cuius animam gementem,
contristatam et dolentem
pertransivit gladius.

O quam tristis et afflicta
fuit illa benedicta,
mater Unigeniti!

Áll a fájdalomnak anyja,
Kín az arcát könnybe vonja.
Úgy siratja szent Fiát.

Gyász a lelkét meggyötörte,
Kín és bánat összetörte,
Törnek éle járta át.

Ó mi nagy volt ama drága
Szűzanya szomorúsága,
Egyszülött szent magzatán!

(Sik Sándor fordítása)

Állt az anya keservében
sírva a kereszt tövében,
melyen függött szent Fia,

kinek megtört s jajjal-tellett
lelkét kemény kardnak kellett
kínzón átaljárnia.

Óh mily búsán, sujtva állt ott
amaz asszonyok-közt-áldott,
ki Téged szült, Egyszülött!

(Babits Mihály fordítása)

- 1. Nevezz meg néhány eltérést a két fordítás között! Nézz utána, kik zenésítették meg! Hallgass bele az egyikbe!

Latin imádságok – néhány alap

Ha valamely város templomában vagy múzeumában járunk, zenei darabokat hallgatunk, nem árt néhány alapmondatot tudni, hogy a különböző művészeti alkotásokat megértsük. Ebből következik egy kis válogatás.

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti.
Amen.

Laudetur Jesus Christus!

INRI: Iesus Nasareus Rex Iudaeorum

IHS: Iesus Hominum Salvator

DOM: Deo Optimo Maximo

Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.

Dicsértessék a Jézus Krisztus. (egyházi köszönés)

A Názareti Jézus, a zsidók királya – Jézus keresztségének felirata

Jézus, az emberiség megváltója

A Legfőbb Istennek (szentelve) – ez régen Iuppiterre vonatkozott, de ma sok keresztény templomon is ott van.

Latin imádságok – a latin nyelvű miséből

Katolikus: katolikosz (g.) – egyetemes, az egész világra kiterjedő

A „mise” szó katolikus egyházi **szertartást** jelent. A végén a pap ezt mondja a híveknek: **Ite, missa est!** – Menjetek, a gyülekezet el van bocsátva; innen az elnevezés. A mise **1965-ig latin nyelven** folyt a katolikus egyházban, ezután már a katolikusoknál is nemzeti nyelven.

Gloria in excelsis Deo.

Credo in unum Deum...

Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dóminus Deus Sabaoth...

Hoc est corpus meum.

Deo gratias.

Agnus Dei...

Benedicamus Domino.

Dominus vobiscum – Et cum spiritu tuo.

Sursum corda. – Habemus in Domino.

Dicsőség a magasságban Istennek.

Hiszek az egy Istenben...

Szent vagy, szent vagy, szent vagy, Mindenség
Ura, Istene...

Ez az én testem.

Istennek legyen hála

Isten báránya...

Mondjunk áldást az Úrnak.

Az Úr legyen veletek! – És a te lelkeddel.

Emeljétek fel szíveteket! – Felemeltük az Úrhoz.

Protestáns: a keresztény egyházak azon egyik fő ága, amely a reformáció következtében különvált a római katolikus egyháztól (pl. evangélikusok, reformátusok); protestare (l.) – tiltakozni; az elnevezés onnan ered, hogy az 1529-es speyeri birodalmi gyűlésen tiltakoztak a reformáció híveire hátrányos határozatok ellen.

Latin imádságok – bibliai mondások alapján, illetve egyéb szertartásokon

A következő imádságokat általában magyarul – érdemes megnézni, mi-ként hangozhattak „eredetiben”.

Leonardo de Vinci: Az utolsó vacsora (1490-es évek); a miséken Jézus utolsó vacsorájára emlékeznek: a Biblia szerint ekkor hagyta hátra Jézus az eucharisziát.
 ■ Nézz utána, mi történt Jézussal az utolsó vacsora után! Milyennek tűnik a festményen lévő étel?

Eucharisztia: Tágabb értelemben a mise, szűkebb értelemben az oltáriszentség a katolikusoknál; eu (g.) – jó, kharisz (g.) – kegyelmi adomány

Requiem: gyászmise, gyászzenemű; requies (l.) – nyugalom tárgyesete;

Rorate: adventi (vagyis a karácsony előtti 4 hét) hajnali mise

Magnificat anima mea Dominum – et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo.

Salve, Regina, Mater misericordiae...

Requiem aeternam dona eis, Domine, – et lux perpetua luceat eis. Requiescant in pace!

Circumdederunt me gemitus mortis...

Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam – et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam!

Dixit dominus domino meo: sede a dextris meis...

In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.

In principio creavit Deus caelum et terram.

Rorate caeli desuper, et nubes pluant iustum.

Veni redemptor gentium...

Veni creator spiritus...

Veni sancte Spiritum

Tantum ergo sacramentum...

Magasztalja lelkem az Urat – és ujjong lelkem üdvözítő Istenemben – mondta Erzsébet, Keresztelő Szent János édesanyja, amikor rokona, Szűz Mária meglátogatta őt.

Üdvözlégy, (Égi) Királynő, a könyörületesség Anyja... – e himnusz szövegének alapja a 11. században keletkezett.

Adj nekik, Uram, örök nyugalmat, és az örök világosság fényeskedjék nekik. Nyugodjanak békében.

Körbevettek engem a halál siralmai...

Könyörülj rajtam, Isten a te nagy irgalmasságod szerint. – És a te könyörületednek sokasága szerint töröld el az én gonoszágomat!

Azt mondta az úr az én uramnak: ülj a jobbomra...

Kezdetben volt az Ige, és az Ige volt az Istennél, és az Isten volt az Ige.

Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet.

Harmatozzatok, magasságos egek, s a felhők hozzák az Igazat.

Jöjj, népek megváltója...

Jöjj, teremő lélek!

Jöjj, Szentlélek...!

Tehát ezt a nagy szentséget...

2. Mely mondatokat mondták a temetések szertartásán? Azonosíts be néhány magyar kifejezést a latin szövegben: jöjj, örök nyugalmat, teremtette, üdvözlégy, magasztalja...

Mors certa, hora incerta.
~ A halál biztos, de az óráját nem tudjuk.

Nemo ante obitum beatus.:
Senki sem boldog a halála előtt.

Sibylla: Apolló isten jósnője, aki elutasította az isten szerelmét, így bár örök életet nyert el, az öregségtől nem óvta meg semmi. A középkori keresztények prófétaként tekintettek rá.

Michelangelo: *Cumae-i Sibylla*, 1508 ■ Milyennek ábrázolta Michelangelo a cumaei Sibyllát?

A LATIN EGYHÁZI LITURGIA II.

Dies irae... – a harag napja

Az utolsó ítéletről Máté evangéliumában a következőt olvassuk:

Amikor eljön dicsőségében az Emberfia és vele minden angyal, helyet foglal fönséges trónján. Elébe gyűlnek mind a nemzetek, ő pedig különválasztja őket egymástól, ahogy a pásztor különválasztja a juhokat a kosoktól. A juhokat jobbjára állítja, a kosokat pedig baljára. Aztán így szól a király a jobbján állókhoz: Jöjjetek, Atyám áldottai, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot! Éhes voltam, és adtatok ennem. Szomjas voltam, és adtatok innom. Idegen voltam, és befogadtatok. Nem volt ruhám, és felruháztatok. Beteg voltam, és meglátogattatok. Börtönben voltam, és fölkerestetek. [...] Bizony mondom nektek, amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettetek. Ezután a balján állókhoz is szól: Távozzatok színem elől, ti átkozottak, az örök tűzre, amely az ördögnek és angyalainak készült. Mert éhes voltam, s nem adtatok ennem. Szomjas voltam, s nem adtatok innom. Idegen voltam, s nem fogadtatok be. Nem volt ruhám, s nem ruháztatok fel. Beteg és fogoly voltam, s nem jöttetek el meglátogatni. [...] Bizony mondom nektek, amit a legkisebbek valamelyikével nem tettetek, velem nem tettetek. Ezek örök büntetésre mennek, az igazak meg örök életre. (Mt 25,31-46)

1. Mivel nyerhető el, mivel veszíthető el eszerint az üdvösség? Kikkel azonosítja magát Jézus?

Celanói Tamás, a 13. században élt ferences szerzetes a következőképpen adta vissza az utolsó ítélet rémületét költeményében:

Dies irae! dies illa
Solvat saeculum in favilla:
Teste David cum Sibylla!
Quantus tremor est futurus,
Quando iudex est venturus,
Cuncta stricte discussurus! [...]
Inter oves locum praesta,
Et ab haedis me sequestra,
Statuens in parte dextra.

Ama végső harag napja
a világot tűznek adja,
Dávid így s Szibilla hagyja.
Reszket akkor holt meg élő,
ha megjön a nagy Itélő,
mindeneket lattal mérő. [...]
Báránkyáid közé végy föl,
válassz el a gödölyéktől,
jobbra állass ama széktől.

(Sík Sándor fordítása)

2. Nézz utána, ki volt Dávid, ki volt Sibylla! Mit gondolsz, ez utóbbi pogány személy miként kerül egy keresztény műbe?

Latin imádságok – Szűz Máriához

A katolikus egyházban Szűz Máriának kitüntetett szerep jut. Sok imádság hozzá fordul.

Ante/Post Christum natum:
Krisztus születése előtt/után

Anno Domini: az Úr ... évében (A. D.)

Ave maris stella
Dei Mater alma
Atque semper virgo
felix caeli porta.

(1000 k.)

Tengernek Csillaga,
Isten édesanyja,
üdvözlégy mindig szűz,
menny boldog kapuja.

(Babits Mihály fordítása)

3. Kiknek szól ez az egyházi ének? Mit gondolsz, a tenger mit jelképez?

Latin imádságok – Krisztushoz

Általában kezdősoruk alapján tartják ezeket számon. Zeneművekben csendülnek fel (pl. Mozart, Liszt Ferenc műveiben).

Ave verum corpus natum de
Maria Virgine...

Te Deum laudamus

Exsultet iam angelica turba

Üdvözlégy, igazi Test, ki Szűz Máriától született...

Téged, Isten, dicsérünk... (hálaadáskor éneklük)

Ujjongjon már az angyalok kórusa...

(Húsvétkor éneklük, húsvéti örömeinknek nevezik)

Latin mondatok – szinte imádságként

Ego sum via, veritas et vita.

Et resurrexit tertia die...

Fides, spes, caritas, maior autem
horum est caritas.

Dominus illuminatio mea.

Credo, quia absurdum est.

Én vagyok az út, az igazság és az élet.

És harmadnap feltámadott... (a Credóban mondják)

Hít, remény, szeretet, ezek közül pedig legnagyobb a szeretet.
(Szt. Pál Szeretethimnuszából)

Az Úr az én imádságom... (a 27. zsoltár)

Mert megölhették hitvány zsoldosok,
és megszünhetett dobogni szíve –
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die. (Pilinszky János: Harmadnapon)

Szerzetesrendek – a középkorban

Az első nyugati szerzetesrend a bencés rend volt. Ezt Szent Benedek alapította 529-ben. Érdekes ez a dátum: a pogányság jelképét, az athéni Akadémiát 529-ben záratta be Iustinianus császár, s ekkor alakult meg a nyugati kereszténység egyik legnagyobb hatású rendje.

Fra Angelico: Szent Benedek (1441–42 k.)

Kolostor: claustrum (l.) – elzárt rész → kolostor

Monostor: monasztérion (g.) – remetelak; szerzetesi rendházat jelent

Servus servorum Dei: Isten szolgáinak szolgája: a pápákat nevezték így.

Pápa: a római katolikus Egyház feje; pappasz (g.) – apa

Szent Benedek jelmondata így hangzott: Ora et labora! Imádkozzál és dolgozzál! Vagyis légy kiegyensúlyozott: az égiekre is, a földiekre is irányuljon a figyelmed. Manapság Magyarországon több bencés közösség él: Pannonhalmában, Győrben, Bakonybélben, Tihanyban.

4. Nézz utána az interneten a szerzetesek imarendjének! Számold ki, egy nap hány órát dolgoztak, hány órát pihentek!

A középkor kezdeti szakaszát szokták „sötét”-nek nevezni. Valóban: a római kultúrához képest volt itt visszaesés. Ugyanakkor ezek a kolostorok a „sötét” égen csillagként ragyogtak: életben tartották az ókor kultúráját. Például akkor, amikor a „pogány” szerzőket újra és újra lemásolták. Hálásak lehetünk ezért nekik.

Aztán a 11–12. századtól a társadalom változásával új szerzetesrendek is létrejöttek, mindegyik sajátos feladattal, küldetéssel.

Szerzetesrend	Alapító	Nevük rövidítése	Jelmondat
Bencések	Szt. Benedek, 529	OSB: Ordo Sancti Benedicti (Szent Benedek Rendje)	Ora et labora! (Imádkozzál és dolgozzál!)
Ciszterciek	Szt. Róbert, 1098	O. Cist.: Ordo Cisterciensis (Ciszterci szerzetesrend)	Ardere et lucere! (Lángolj és világíts!)
Pálosok	esztergomi boldog Özséb (13. század) remete	OFSPPE: Ordo Fratrum Sancti Pauli Primi Eremitae (Szent Pál első remete szerzeteseinek rendje)	Duplicavit annonam (Megkettőzte az élelmet)
Ferencesek	Assisi Szt. Ferenc, 1209	OFM: Ordo Fratrum Minorum (Kisebb Testvérek Rendje)	Pax et bonum! (Békét és áldást!)
Domonkosok	Szt. Domonkos, 1216	OP: Ordo Praedicatorum (Prédikátorok Rendje)	Laudare – Benedicere – Praedicare (Istent dicsérni, áldást mondani, az Igét hirdetni)

Cooperatores veritatis: Az igazság munkatársai
 Totus Tuus ego sum, et omnia mea tua sunt.
 ~ Egészen a Tiéd vagyok és mindenem a Tiéd.
 Humilitas: Alázat
 Miserando atque eligendo: Megkönyörült és kiválasztotta
 Obedientia et pax: Engedelmesség és béke
 Pannonia Sacra: Szent Pannónia

XVI. Benedek pápa (2005–2013)
 II. János Pál pápa (1978–2005)
 I. János Pál pápa (1978)
 Ferenc pápa (2013–)
 XXIII. János (1958–1963)
 Mindszenty József bíboros (1963–1948–1974)

II. Vatikáni zsinat – 1962–1965

XXIII. János pápa úgy gondolta, az egyháznak megújulásra van szüksége. **Zsinatot hívott össze**, amelyen nemcsak a katolikus püspökök, hanem a nagyobb nem katolikus egyházak és közösségek képviselői, sőt katolikus világiak is részt vettek. Számos dokumentum született. A katolikus egyház azóta ezek szellemében igyekszik működni. A **nemzeti nyelven történő misézést** (a latin nyelv helyett) ez a zsinat rendelte el.

Nevüket megtanulni nem kell, inkább érdemes beazonosítani azokat a latin szavakat és kifejezéseket, amiket már ismerünk.

Urbi et orbi: ünnepélyes pápai áldás Róma városának és a világnak

Dogma: hittétel (g.)

Konstitúció: rendelkezés, alkotmány – constituo (l.) – elrendel

Deklaráció: nyilatkozat; declarare (l.) – megmagyaráz

Dekrétum: határozat (l)

LUMEN GENTIUM: a nemzetek világossága
NOSTRA AETATE: korunkban

DEI VERBUM: az Isten Igéje
DIGNITATIS HUMANA: az emberi méltóságnak
AD GENTES: a nemzetekhez
GAUDIUM ET SPES: öröm és remény

az egyház szerepéről szóló állásfoglalás
 nyilatkozat az egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról
 dogmatikus konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról
 deklaráció a vallásszabadságról
 dekrétum az egyház missziós tevékenységéről
 lelkipásztori konstitúció az egyházzal a mai világban

5. Mely témákat tartották fontosnak a zsinati atyák?

A zsinat ■ A kép alapján hol voltak a plenáris ülések? Hányan lehetek szerezint? Mit gondolsz, miért rendelte el a nemzeti nyelvű liturgiát a zsinat?

KÓDEXEK, OKLEVELEK

Az írásról... – föníciai, görög, etruszk, latin...

A latin írás több forrásból alakult ki. **A föníciai írásból jött létre a görög ábécé, majd etruszk közvetítéssel az átalakított görög betűrendszer került Itáliába.** Azóta is használjuk – tehát sikere vitathatatlan.

Latin ábécé ■ Mit gondolsz, miért lehet olyan „sikeres” a latin ábécé? Ismételd át: mit köszönhet Róma még az etruszkoknak?

ÓFÖNÍCIAI		ÓGÖRÖG		LATIN
	kiejtés „a”		kiejtés „a”	
	kiejtés „b”		kiejtés „b”	
	kiejtés „g”		kiejtés „g”	
	kiejtés „d”		kiejtés „d”	

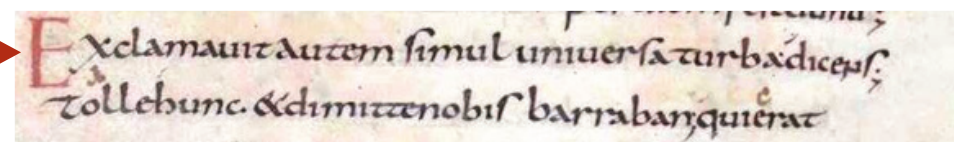
Marcus Tullius Tiro: + Kr. e. 4.; Cicero felszabadított rabszolgája és barátja; kiadta Cicero műveit (benne levelezését), illetve kialakított egy gyorsírási módszert.

A rómaiaknál az írás- és az olvasástudás elterjedt volt. Gondoljunk Cicero és Plinius levelezésére, vagy akár a pompeji falfirkákra. A rómaiak általában csupa nagybetűvel írtak, a kisbetűk csak a 8–9. században kezdtek elterjedni. Találékony rómaiak kísérleteztek a gyorsírással, ez azonban nem terjedt el általánosan. A gyorsírás általában rövidítések bonyolult rendszeréből állt. Például:

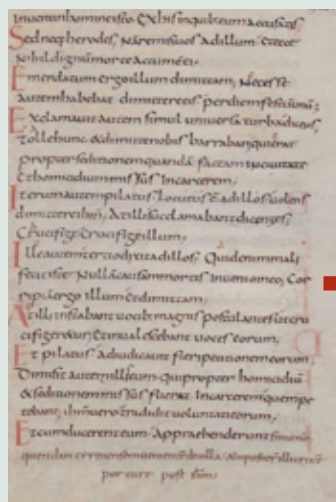
„Quo usque tandem abutēre, Catilina, patientia nostra?” (Végül is meddig élsz még vissza a türelmünkkel, Catilina?) – QPN betűkombinációval írta le Tiro, Cicero felszabadított rabszolgája.

1. Mit gondolsz, az ilyen típusú gyorsírás értelmezéséhez mi volt szükséges? Mely helyzetben jött jól az ilyen típusú gyorsírási rendszer?

A középkori Frank Birodalomból elterjedő kisbetűs írás könnyebben leírható és könnyebben olvasható volt. Később ebből alakult ki a folyóírás.

Karoling minuszkula (kisbetűs írás) – *Exclamavit autem simul universa turba dicens / tolle hunc, et dimitte nobis Barrabam, qui erat [propter seditionem quamdam factam in civitate et homicidium missus in carcerem.]: Felkiáltott pedig az egész sokaság: öld meg ezt, és bocsásd el Barrabást [aki a városban rendezett lázadás és emberölés miatt volt börtönben.] (Vulgata) ■ Azonosítsd be a latin szöveget! Mit gondolsz, miért volt jól használható ez az írásfajta?*

Az íráshordozókról... – viasztábla, kő, bronz, papirusz, pergamen, papír

A többször felhasználható viasztáblát jól lehetett használni az oktatásban, de nem volt tartós. A kő és a bronz tartós volt, de nehéz volt rájuk írni. Az egyiptomi eredetű papirusz nagy mennyiségben előállítható volt, s könnyen lehetett kezelni. A **papiruszra írt római könyvek** (liber) valójában könyvtekercesek voltak: a papiruszlapokat (charta) egymás mellé ragasztották, az akár 10 méteres (vagy hosszabb) tekerceseket tokokban tárolták. A műveket rabszolgák másolták, a könyvkiadás üzleti vállalkozássá lett. A papiruszbőség néha hasonló pazarlást okozott, mint amit olykor ma is tapasztalunk.

Olykor meg-meghívsz Ligurinus, egy-egy vacsorára,
Csakhogy felolvashasd nékem a verseidet.
Jóformán a sarut se vetettem még le, de már jön
Könyved – halmártás és a saláta között.
Még az előétel sincs bennem – s már jön a másik...
Két főétel közt ímhol a harmadik is!
A negyedik s ötödik jön. – Szédülök... Olvasod... Ó jaj!
Íly szaporán a finom vadpecsenyét is unom!
Hogyha megint meghívsz, sok rongy könyvedbe a konyhán
Néma halat csomagolj – vagy vacsorázz egyedül!
(Martialis; Balogh Károly fordítása)

2. Miért tiltakozik Martialis? Értékelj, milyen vendéglátó volt Ligurinus! Mit sugall Martialis, miként hasznosították a „felesleges” papiruszt?

A papirusz minden praktikuma ellenére nem volt tartós (szakadt, a nedvesség tönkretette...). Ezért az állatbőrből készített tartósabb **pergament** is használták a Kr. e. 2. századtól. Persze ez drágább is volt. Erre a fontosabb, tartósabb műveket írták, sőt többször is felhasználták (a régi írást horzsakővel levakarták...).

Kártya: charta – lap

Villa dei Papyri: 1785 tekerceset találtak; a fáziskont-raszt-tomográfia nevű röntgeneljárás képes kimutatni a finom különbségeket abban, ahogyan a röntgensugarak különböző anyagokon – a tintán és a papiruszon – áthaladnak... Így próbálják jelenleg megfejteni az elszenesedett adathordozókat.

Megszenesedett papirusz-tekerces Herculaneumból – a papiruszt Caesar apósának házában találták meg: az ún. Villa dei Papyri rengeteg szobrot, s egy teljes könyvtárat rejtett magában; a papirusztekercesek nem tekerhetők ki (legalábbis a leletek megsemmisülése nélkül), de modern képalakító eszközökkel vizsgálhatók; a villa „mását” egy olajmilliárdos építette meg Kaliforniában ■ Nézz utána, hogy miért nem égtek el a herculaneumi tekercesek! Mit árul el a ház kinézete és a könyvtár léte tulajdonosáról? Próbálj egy rövid könyvtekerceset készíteni, s teszteld le, hogy lehetett ezt olvasni!

Részlet a Nürnberger Hausbücher Kódexből (14. század vége.)

■ A kódexkép alapján mi-ként készült a pergamen?

Kódex: codex (l.) – fatörzs, később a viasszal bevont író-táblát nevezték így

Verba volant, scripta manent.: A szó elszáll, az írás megmarad.

Tinta: tincta (l.) – áztatott, festett → írófolyadék

A pergamen nehezebben feltekerhető, ezért a viasztáblák mintájára kódexet készítettek belőle: a négyszög alakúra vágott lapokat összefűzték, s mindkét oldalára írtak.

A kínai eredetű papír a 13. századtól kezdett elterjedni Európában – arab közvetítéssel. Előnye, hogy olcsóbb volt, könnyebb volt előállítani.

Az oklevelekről... – a hivatalos ügyek hordozója

A középkori **oklevél** olyan **hivatalos irat**, amelyet meghatározott formák szerint készítettek el. **Magyarországon** a hiteles írást kívánó ügyeket az egyházi kézben lévő ún. **hiteleshelyek foglalták írásba**. A királyi oklevélkiadó szerv 1181 után a kancellária lett. Ezt III. Béla király (1172–1196) hozta létre.

Mivel az emberi természet fogyatékosága miatt az idő múlásával az elmúlt dolgok emlékére könnyen homály borul, méltó, hogy írás hordozza és erősítse meg azt, ami törvényes személyek között kötöttet, hogy így mind az írás biztonsága, mind alkalmas férfiak tanúskodása révén sérthetetlen és megingathatatlan legyen. Ezt én, Béla, Magyarország felséges királya megfontoltam, és hogy a királyi felséget óvjam attól, nehogy a jövőben valamelyik jelenlétemben megtárgyalt ügyben a döntés elfelejtődjék, fontosnak ítéltém, hogy felségünk előtt a kihallgatás alkalmával bármely ügyben született döntés tanúbizonysága írás legyen. (III. Béla oklevele az írásbeli ügyintézés elrendeléséről, 1181)

Quum ex defectu nature humane in memoria rerum praeteritarum per temporum successus de facile surrepit oblivio...

3. Miért fontos, hogy a jogi természetű ügyeket írásba foglalják? Miért nem elegendő az „alkalmas férfiak tanúskodása”? Próbáld kitalálni, mit fordítottak így: az elmúlt dolgok emlékére...!

Az oklevelek **hitelességét az aláírások, a (függő)pecsétek (viasz, fém) és a meghatározott forma (jogi fordulatok) biztosították**. Azok a tudósok, akik ezzel foglalkoznak, pusztán az oklevél formája, anyaga és a szövegben lévő jogi kifejezések alapján meg tudják mondani, hogy mely korszakból való az irat.

Nézzünk rá, mely részei vannak az okleveleknek!

Imre király adománylevele Tota asszonynak – 1202

Az oklevél kedvezményezettje Tota úrnő, aki Imre feleségének, Aragóniai Konstancia királynénak honfitársa, udvarhölgye volt. Az oklevélben Imre megerősíti Tota nemes asszonyt férjétől kapott birtokainak örökös jogában, valamint hűséges szolgálataért szintén örök jogon neki adományozza Martonfalva királyi kincstárát illető jövedelmét.

Protocollum	Invocatio	nomine Domini etc.: Az Úr nevében...
	Intitulatio	az oklevélkiadó megnevezése és címei: Ludovicus Dei gratia rex Hungariae et Bohemiae etc.: Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország... királya
	Inscriptio	címzés: universis Christi fidelibus...: minden Krisztusban hívőnek...
	Salutatio	üdvözlés: salutem in Domino: üdvözllet az úrban
Contextus	Arenga	kezdés: általános érvényű megállapítás (közhely) az oklevél tartalmával összefüggésben: Quum ex defectu nature...
	Promulgatio	közzététel: Ad universorum notitiam volumus pervenire: Mindenki tudomására kívánjuk hozni...
	Narratio	elbeszélés: azok a tények, amelyek az oklevél kiadóját a leírt cselekmény végrehajtására indították
	Dispositio	rendelkezés: az oklevél lényege
	Clausulae	záradékok: a leírtak megtartására szólítanak fel: haec statuta inviolabiter servari iubemus: megparancsoljuk, hogy ezen rendelkezéseket sértetlenül őrizték meg...
	Sanctio	büntetések: aki a dispositióban leírtakat megszegi...
	Corroboratio	megegyezés: hanc paginam manu propria confirmavimus...: ezt az oklevelet saját kezünkkel (aláírásunkkal) megerősítjük
Eschatocollum	Subscriptiones	aláírások
	Datatio	kelekezés + a méltóságsor feltüntetése
	Apprecatio	záró fohász: Ámen!

Az egy és oszthatatlan Szentháromság nevében!	invocatio
Imre, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szerbia s Ráma királya.	intitulatio
Mindörökké!	salutatio
Egyrészt mivel a jogos kéréseket tartalmazó tisztes kérvényt meg kell hallgatni, különösen azokat, akiknek serény vitézsége ismert, hűsége pedig igazolt,	arenga
másrészt miután Benedek vajda szolgálataival szerzett érdemei és katonai serénysége szemünk előtt kedves, ezért királyi felségünknek méltán kell kéréseire hajlanunk.	
Kérvényt terjesztett be ugyanis a vajda, és azt kérte tőlünk alázatos kitartással, adjuk beleegyezésünket s hozzájárulásunkat, azaz hagyjuk jóvá, hogy ő Mártonfalvát, melyet mi privilégiumunkkal neki adományoztunk, meg egy másik falut, amelynek neve Bajót, a feleségének, nemmes Tota asszonynak adja hitbérül,	narratio
Mi pedig a kérését támogatásra méltónak ítéltük, ezért jóváhagytuk, hogy felesége a fenti falvakat örök jogon megtartsa. Megadtuk a feleségének azt a jogot, hogy ha bárkinek, akár egyháznak, akár vérrokonoknak, akár idegeneknek, odaadni vagy eladni kívánná, odaadhassa.	
Egyébként pedig mivel az asszony elhagyta szülőföldjét, és azzal a szándékkal jött hozzánk, hogy fenséges nejünk, Konstancia, Magyarország királynéja szolgálatában maradjon, ezért feleségünk kitartó kérésére az említett asszonynak ajándékol adtuk azt is, hogy a mondott Mártonfalva minden kincstárra tartozó jövedelmét, tudniillik szabadok dénárját és nehezéket, valamint az abból a faluból nekünk járó csöbröket is örökjogon megkapja, és eladhassa.	dispositio
Hogy pedig ez a jóváhagyásunk és adományunk visszavonhatatlan legyen később, az ügy lényegét tartalmazó ezen oldalt megerősítve pecsétünkkel láttuk el.	corroboratio
Kelt Péter fehérvári prépost és udvari kancellárunk kezei által az Úr megtestesülésének ezerekettszáz-kettedik esztendejében, amikor tiszteletreméltó Jób az esztergomi érsek, tisztelendő János a kalocsai érsek, Calán a pécsi püspök, Ugrin a győri püspök, Simon a váradi püspök, Dezső a csanádi püspök, Benedek a nádor és a bihari ispán, Gyula az udvarispán és csanádi ispán, Ypoch a bácsi, Tibor a bodrogi, Csépán a soproni, Tamás a pozsonyi, Mór a mosoni, Atyusz a fehérvári ispán.	datatio
Amen	apprecatio

LEGENDÁK, HIMNUSZOK

A legendák

Legenda: legēre – olvasni
→ legenda – olvasandó

Szent Gellért 980–1046;
velencei származású bencés
szerzetes; Szent Imre herceg
nevelője, csanádi püspök;
az 1046-os pogánylázadás
idején megölték

Ereklye: egy szent holttesté-
nek vagy ruhájának maradvá-
nya, illetve általában: becses
tárgyi emlék; reliquia (l.) –
maradvány(ok) → olasz köz-
vetítéssel

I. András: 1046–1060

Egyházi szertartásokon, illetve a szerzetesek közös étkezésein olyan történeteket olvastak fel, amelyek **példát adtak, az erényekre buzdítottak**. Ezek az olvasmányok általában egy-egy szent életét mutatták be. A szerző sokszor ismeretlen. A középkori szentté avatásoknál fontos volt, hogy az illető szentjelölt közbenjárására bekövetkező csodákat is bemutassák. A középkori ember szentek és ereklyék iránti tiszteletének az oka az a felfogás, hogy az ereklye és a szent (a zarándokhelyen) közvetít az Isten felé. A **szent** olyan pártfogó, aki a mennyből segít (közbenjár) értünk Istennél. A felfogás a középkori világi rendet és szokásokat tükrözi.

Szent Gellért legendája

Boldog Gellért pedig, mivel alacsony termetű volt, és Isten szolgálatában minden erejét elemésztette az utolsó lobbanásig, kocsiba ült. Mikor aztán a pesti révhez értek, íme, őt istentelen ember, Vata meg cinkosai, teli ördögökkel, akiknek magukat odaadták, rárohantak a püspökökre és társaikra, és köveket zúdítottak rájuk. Boldog Gellért pedig azokat, akik köveket vetettek rájuk, a kereszt jelével jelölte meg szüntelen, s István első vértanú példáját követve, mint Pannónia első vértanúja letérdepelt a földre és fölkiáltott nagy szóval mondván: „Úr Jézus Krisztus, ne számítsd ezt bűnüknek, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek.” De mikor azok ezt látták, még sokkal inkább őrzöngtek, rátámadtak és a Duna partjára kiborították a kocsiját, ott kihúzták belőle, és kordéra rakva, legördítették a Kelen-hegyről, s mivel még mozgott, mellét lándzsával átszúrták, aztán egy körre vonszolták, és összetörték a koponyáját. Így költözött át Krisztus dicsőséges vértanúja e világ viszontagságai közül az örök boldogságba az Úrnak 1047. esztendejében. A Duna mindig kiáradt, de a köről, amelyen Szent Gellért koponyáját összetörték, hét éven át nem tudta lemosni a vért, akkor a papok fölszedték azt a véres követ. [...]

Másnap aztán Pesten a Boldogságos Szűz templomában nagy sírás-rívás közt eltemették, ugyanabban a ruhában, amelyben vértanúságot szenvedett. Aki beteg a testét érintette vagy vérét a földről összeszedte, nyomban meggyógyult bármiféle betegségtől. [...]

Mikor aztán Szent Gellért teste hét évet pihent abban a földben, amelybe eltemették, Mór, csanádi püspök [...] elment Endre királyhoz [1053-ban] sok – csanádi püspökségből való – nemessel, s megkérték, engedje meg, hogy Boldog Gellért vértanú testét, amelyet Pesten a Boldogságos Szűz kápolnájában temettek el, szabadon átvihessék Marosszék-re. Kérésüket meghallgatták, s mikor a szent vértanú sírjához érkeztek,

koporsójából csodálatos illatok törtek elő, testét pedig hóhoz hasonlatosan tündöklőnek találták, mintha akkor halt volna vértanúhalált. Mikor aztán szállították a szent testet, összesereglett a bénák, vakok, sánták sokadalma, s amint megérintették a testet vagy ruháját, mind meggyógyultak. (*Szent Gellért nagyobbik legendája, 14. század; Jelenits István fordítása*)

Ráskai Lea: 15–16. század, domonkos apáca, kódexmásoló, a Margit-legendát is ő másolta le az utókor számára

1. Hol van a „pesti rév”? Hogy bántak a pogányok Gellért püspökkel? Miért ölték meg Gellértet és társait? Nézz utána, ki volt „Endre király”! Milyen csodák jelezték a legenda szerint Gellért püspök szentségét? Mennyi idő telt el Szent Gellért halála és a nagyobbik Gellért-legendá keletkezése között? Nézz utána, ki volt Szent Gellért híres tanítványa! Bontsd részekre a szöveget, s adj mindegyik résznek címet! Milyen példát adhatott Szent Gellért az életét megismerőknek? Mi az ereklje, miért volt fontos ez a középkori (és a későbbi) embereknek?

Szent Margit legendája

Szent Margit királyi hercegnő IV. Béla király (1235–1270) lánya volt. A tatárjárás idején született (1242), s szülei Istennek ajánlották fel az ország megmeneküléséért. Domonkos apácák közé került hát... A Nyulak szigetén (a mai Margit-szigeten) élt egy kolostorban. Legendáját gyóntatója, Marcellus ferences szerzetes írta meg. Ez a latin nyelvű legenda elveszett, ma egy későbbi magyar nyelvű szöveg áll rendelkezésünkre.

Szentté avatása elhúzódott egészen 1943-ig.

Szent Margit: 1242–1270; amikor Istennek ajánlották, a tatárok váratlanul kivonultak. 12 évesen tette le a szerzetesi fogadalmat. A kérést később visszautasította; bátyja és apja viszályát vezeklésével próbálta megszüntetni: apa és fia a Nyulak szigetén kötött békét... A sok vezeklés felemésztette egészségét...

Megferedni kedég [pedig] vagy az ő lábait megmosni bokáinak fölötté az ő szemérmességének, tiszta szüzességének miatta, ez önéki mindenestől idegen vala. Tizenennyolc esztendeig, miképpen mind az teljes konvent bizonságot tött róla, soha az ő testét meg [nem] feresztette, akármely nehéz kórságok után es, kiket gyakorta szenved vala.

Ezeknek okáért és ezekhez hasonlókért ez szentséges szűz mindeneknek vala igen kedves, és mindehnytől, kik őtet látják vala, minden tisztességre méltónak ítéltetik vala. Mert vala az ő testének és szűvének nagy jelős alázatossága önála, úgyhogy az ő gyengeséges életitől fogva, ifjúságától fogva ő életinek minden napiban öröl vala ő magát foglalnia az klastromnak mentől alább való szolgálatiban, és az bérekesztetteknek, azaz az szororoknak [nővéreknek], minden szolgálatban. Az szolgálóleányoknak és egyéb szororoknak szolgálótársok vala ez szent szűz, ő erejének felette és ő méltóságának felötte. És mennével [amennyivel] följlülmül vala mindeneket nemességgel, annéval [annyival] inkább erőködik vala magát megalázni ez nemességes szent szűz, magyar királynak nemes leánya. Hetet [ügyeletet] tart vala az kohnyán, főz vala az szororoknak, fazekat mos vala, tálakat mos vala, az halakat megfaragja [megtisztítja] vala nagy hidegségnek idején, úgyhogy az nagy jeges víznek hidegségétől ez gyenge szűznek az ő kezének bőre meghasadoz vala, és a vér kijű vala az ő kezéből, és némikoron bekötik vala az ő kezét az ő nagy fájdalért. Az kohnyát megsepri vala, fát hord vala hátán, vizet mereht vala és ő maga az kohnyára viszi vala. (*Szent Margit legendája*)

2. Keress olyan szavakat, amelyeket hasonlóan, de mégis másként mondunk manapság! Miben adott szerinted leginkább példát Szent Margit? A szent életén túl, milyen információkat adnak az ilyesfajta legendák? Hány évesen halt meg Szent Margit? Mely jelképek alapján lehet „felismerni” Szent Margitot a 2018-ban elkészült margitszigeti szobron?

Himnuszok... – a koronázási paláston

A koronázási jelképek egyike a palást. A palást eredetileg miseruha volt. Megjelenik rajta Szent István király, felesége, Boldog Gizella királyné, és fiuk, Szent Imre herceg. Feliratai az első magyarországi latin nyelvű verses emlékek. Koronázási öltözékké a 12. században alakították.

Aranyszálakkal hímezték: Gizella királyné ajándéka volt 1031-ben a székesfehérvári bazilikának.

Az alábbi szöveg olvasható rajta:

[Ecce] signum crucis, o spes certa salutis.	Édes fája keresztnek, erős záloga kegyelemnek.
Hostibus en Christus prostratis emicat altus.	Lába alatt ellenség, fényben a krisztusi fenség.
Dat summo Regi famulatum contio caeli.	Egybegyűlők szolgálnak a legfőbb égi Királynak.
Emicat in caelo sanctae Genetricis imago.	Íme, a szent Anya képe ragyog csillogva az égben.
Sessio regnantem notat et Christum dominantem.	Ülve mutatja a trónus a rajta uralkodó Krisztust.

(Fordította: Csonka Ferenc)

3. Olvasd versmérték szerint a feliratokat! Miért örökítették meg a királyt és a királynőt a paláston? Milyen a paláston Szent István koronájának alakja?

Himnuszok... – Naphimnusz

Assisi Szent Ferenc gazdag kereskedőcsaládból származott. Ám a gazdagság helyett a szegénységet választotta. Egy újonnan kialakuló társadalmi réteggel, a szegény városiakkal törődött az általa alapított szerzetesrend, a ferencesek. Szent Ferenc élete végén már nagyon beteg volt: megvakult – orvosai izzó vassal égették halántékát, fülét felszúrták; éjszaka láztól reszkető testén patkányok szaladgáltak, ám reggel elénekelte a Naphimnuszt. Ezt a Naphimnuszt olvassuk most el.

Stigma: testi jel, bélyeg, folt, megbélyegzés; így nevezik egyes embereken (csodaként) megjelenő vérző (Krisztus-) sebeket is; stigma (g., l.) – bélyeg

Mindenható, fölséges és jóságos Úr,
Tied a dicséret, dicsőség és imádás,
És minden áldás.
Mindez egyedül téged illet, Fölség,
És nem méltó az ember, hogy nevedet kimondja.

Áldott légy, Uram s minden alkotásod,
Legfőképpen urunk-bátyánk a nap,
Aki a nappalt adja és aki ránk deríti a te világosságod.
És szép ő és sugárzó, nagy ragyogással ékes:
A te képed, Fölséges.

Áldott légy, Uram, hold nénénkért és minden csillagaiért az égnek.
Őket az égen alkotta kezéd, fényesnek, drága szépnek,
Áldott légy, Uram, szél öcsénkért,
Levegőért, felhőért, minden jó s rút időért
Kik által élteted minden te alkotásod.

Áldott légy, Uram víz hógunkért,
Oly nagyon hasznos ő, oly drága, tiszta és alázatos!

Áldott légy, Uram, tűz bátyánkért.
Vele gyújtasz világot éjszakán.
És szép ő és erős, hatalmas és vidám.

Áldott légy, Uram, Földanya nénénkért,
Ki minket hord és enni ad,
És mindennemű gyümölcsöt terem, füveket és színes virágokat.

Áldott légy, Uram, minden emberért, ki szerelmedért másnak megbocsát,
És aki tűr gyötrelmet, nyavalyát.
Boldogok, akik tűrnek békességgel,
Mert tőled nyernek majd, Fölséges, koronát.

Áldott légy, Uram, a testi halálért, mi testvérünkért,
Akitől élő ember el nem futhat.
Aki halálos bűnben hálnak meg, jaj azoknak!
És boldogok, kik magukat megadták te szent akaratodnak.
A második halál nem fog fájni azoknak.

Dicsérjétek az Urat és áldjátok,
És mondjátok hálát neki,
És nagy alázatosan szolgáljátok.

(Sík Sándor fordítása)

4. Kikért, miért ad hálát Szent Ferenc? Ki a jó ember Szent Ferenc szerint? Egy mai ember számára a vers melyik része hathat modern gondolatnak? Mely gondolatok alapulnak a Biblián? Szerinted kik választhatnák „védőszentként” Szent Ferencet? Mit tanulhat a mai ember tőle? Nézz utána, mi látható Szent Ferenc 13. századi képén (Cimabue, itáliai festő képének részlete)!

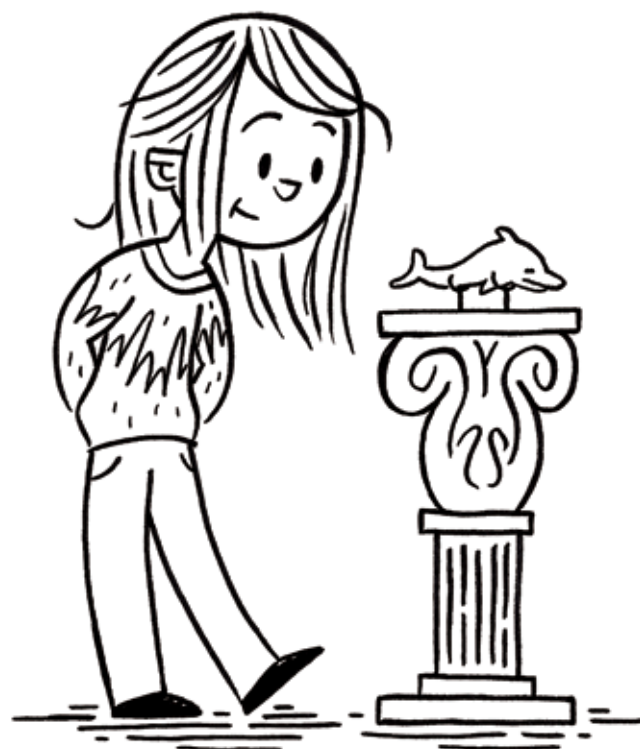
Bis dat, qui cito dat.: Kétszer ad, ki gyorsan ad.

Imperare sibi maximum imperium est. (Seneca): Az önuralom (= magunknak parancsolni) a legnagyobb hatalom.

VIII.

ANEKDOTÁK, OLVASMÁNYOK

Anekdota: rövid, tréfás történet valamely ismert személyről; anekdotos (g.) – ki nem adott; eredetileg Prokopiosz történetíró (6. szd.) csak halála után kiadott ilyen című munkája, amely sok furcsa, megdöbbentő történetet tartalmazott kora hatalmaságairól.

Anekdoták – mi fán teremnek?

Az ókori görögök és rómaiak is szerettek szórakozni, azonkívül gondolataikat, erkölcsi tanításaikat egy-egy frappáns történettel világították meg. Pár tanórán keresztül mi is ilyeneket olvasunk.

Ókori meseírók – Phaedrus és Aiszóposz

Az egyik leghíresebb meseíró Caius Iulius Phaedrus neve megtévesztő. Előkelőnek tűnik, a gens Iulia (vagyis a Iulius-nemzetség) tagjának – Caesarhoz vagy Augustushoz hasonlónak. Csakhogy Phaedrus trák rabszolga volt eredetileg, akit Augustus szabadított fel: így kapta meg felszabadítójának családnevét.

Hadd mondjam el, e műfaj hogy keletkezett.
Az elnyomott rabszolga nem mondhatta el
Őszinte szóval azt, ami szívében feküdt,
Érzelmét mesékbe öltöztette hát,
S a vád elől a tréfa víg mezébe bújt.
Az ő ösvénye az, mit úttá törtem én.
A ránk maradt mesékhez írtam újakat,
S elég sok bajt hozott fejemre némelyik.

(Phaedrus, fordította Terényi Imre)

2. Próbáld versként felolvasni Phaedrus szövegét! Mit gondolsz, miért hoztak bajt Phaedrus számára a mesék?

Sikeres életét nehezé tette, hogy Tiberius császár hírhedt testőrpáncsnokával meggyűlt a baja: Seianus minimum pénzbírságra ítélte, de inkább száműzetésbe kényszerítette „gúnyversek írása” miatt. Úgy látszik, ekkoriban a szólásszabadság korlátozott volt.

Phaedrus először nem teljesen önálló történeteket írt: egy Kr. e. 6. században élt görög meseköltő, Aiszóposz műveit ültette át latinra. Később aztán önálló történetet is írt. Persze a mese veszélyes műfaj: Aiszóposzt a híres jósdá, Delphoi nagyhatalmú papjai ölték meg a monda szerint...

A róka és a szőlő

Phaedrus

A bortermő lugasban éhes róka járt,
ugrált magasba egy szép szőlőfürt felé.
S hogy el nem érte, elkullogva így beszélt:
Éretlen ez még, savanyut enni nem fogok.

Akik ócsárolják, mit megtenni nincs erejük,
Azokra írtam ezt a példabeszédemet.

(Weöres Sándor fordítása)

La Fontaine

Egy Róka, kérkedő s kétszínű módfelett,
már majd éhen veszett, hogy fent a zöld lugasban
egy szőlőfürtöt észrevett,
látszott, hogy érett, majd kicsattan.
Ráéhezett derék gavallérunk a jó
falatra, ám hogy el nem érte:
„Zöld még – így szólt – koszos csavargóknak való.”
S morogni jobb lett volna érte?

(Lator László fordítása)

Rónay György feldolgozása

Róka koma a szőlőhegyre tartott.
A farkas megkérdezte: „Mit akarsz ott?”
Felelt a róka: „A tyúkpecsenye
Után jólesnék egy kis csemege.”
És ment. A szőlőben a lugasok
Léceiről dúsán lógott a sok
Finom fürt. Rókánk lábujjhegyre állva
Ágaskodott utánunk, de hiába:
nem érte el, s búsan elkullogott.
Az első, akivel találkozott,
a farkas volt; így hunyorgott feléje:
„Nos, ízlett?”
– „Mi?” – „A csemege!”
– „Miféle csemege?”
– „Hát a szőlő!”
– „Ja vagy úgy?
Nem kellett. Utálom a savanyút.”

Savanyú a szőlő: uva acerba

Jean de La Fontaine: 17. századi francia író és költő, állatmeséiről vált híressé.

Lugas: kúszónövénnyel befüttatott, kis kerti építmény – locus (l.) – hely → luugo (ol.) – hely, terület

3. Mi az alapja a történetnek, amely mindegyik szerzőnél szerepel? Miben más La Fontaine, illetve Rónay György története! Játsszátok el a történetet!

A farkas és a bárány

Phaedrus: A farkas és a bárány

Gyötörve szomjtól, ugyanegy érhez érkezett
A farkas és a bárány; fent a farkas állt,
Lentebb a bárány. Ekkor az éhező csikasz
Belé akarva kötni, így szólítja meg:
„Miért kavartad fel a vizet? hisz láthatod,
Hogy inni kívánok!” A gyapjas, félve, így felelt:
„Hogy is tehetném, kérlek, amit panaszolsz, uram?
A tőled jött patakvizet kortyolgatom!”
Az igazság visszaverte; másként kezdi most:
„Félve most, te rágalmaztál engemet.”
„Félve még nem is élek” – szólt a kis bari.
„Hát, Herculesre! apád szólt akkor ellenem!”
És megragadta és szétépte nagy mohón.
E mese azokra vág, akik légből kapott
Okokkal elnyomják az ártatlan szegényt.

(Weöres Sándor fordítása)

4. Mi volt a farkas eredeti célja? Miért keregett újabb és újabb érveket a bárány ellen? Mi a Phaedrus-mese erkölcsi tanulsága? Játsszátok el a történetet!

A dicsekvő öttusázó

Hic Rhodus, hic salta!: Itt van Rhodosz, itt ugorj!

Egy öttusázót polgártársai folyton csúfoltak férfitatlansága miatt. Egyszer elutazott, és egy idő múlva hazatérve dicsekedve mesélte, hogy sok sikert aratott más városokban is, Rhodoszban pedig akkorát ugrott, hogy azt még az olümpiai győztesek közül sem érte utol senki. Hozzátette, hogy erről tanúskodhatnak majd az ottani jelenlévők, ha valaha erre utaznak. Egy jelenlévő azonban mosolyogva szólt rá: „Barátom, ha ez igaz, nincs szükséged tanúkra; itt van Rhodosz, itt ugorj.”

A mese bizonyítja, hogy olyan dolgokban, amelyeknél kéznél van a tetteges bizonyítás, minden beszéd felesleges. (Aiszóposz)

5. Mit ért a szöveg a „tetteges” bizonyítás alatt? Mi itt a tanulság?

Ókori görög öttusa (pentathlon) – vázákép ■ Milyen sportágak voltak az akkori öttusában?

Rara avis: ritka madár

Variáció: változat; varius (l.)
– változatos, különböző

A róka és a holló

Romhányi József

Róka és a holló,
Megírta Aesopus.
Mindannyiunk előtt ismerős ez opus.
Mégis elismétlem e témát pár szóval,
Majd megtoldom néhány variációval. [...]

Éhesen gubbasztott hollónk a hárs ágán,
S töprengett az idők változandóságán.
Éppen arra kószált a bús, sovány róka.
Sajtlikat sem evett húshagyókedd óta.
Meglátva a hollót, könnyesen sóhajtott:
– Mit ér ravaszságom, ha neked sincs sajtod?
– Nincs – felelt a holló. – Rég nem ettem sajtot,
Viszont dalolhatok, hogyha úgy óhajtod.
Tudom kedvedre volt múltkor is az ének.
– Sajtjal! – szólt a róka. – Így kell a fenének!...

Fenn csücsült a holló a dús hársfa ágán.
Csőrében trappista hivalkodott sárgán.
Jött az éhes róka. Látta, hogy a helyzet
Megegyezik azzal, mit Aesopus jelzett.
Szólt hát álnok bájjal: – Tollad ó be ékes,
Hogy primadonna légy, régen esedékes!
És a neved! Hallga, hogy leng lágyan: HOLLÓ!
Csak hangod nyikorog, mint egy rozsdás olló.
De hiába várta a ravaszdi róka,
Hogy sajtesőt hullat majd a holló-nóta.
Mi volt eme nem várt, különleges, ritka,
Szerény, józan, okos hallgatásnak titka?
Nem hajszolta dicsvágy? Sem nagyzási hóbot?
Nem!... Az igaz viszont, hogy fehér holló volt...

1. Mi az alaptörténet? Mi a phaedrusi mese tanulsága? Miben más a két Romhányi-variáció? Miért marad éhes a róka Romhányinál?

Phaedrus

Aki a ravasz hízelgő szokat elhiszi,
Késő bánattal meglakol érte csúfosan.

Mikor a holló az ablakon át sajtot lopott
S egy fa tetéjre szállt, hogy ott fogyassza el,
A róka, látva ezt, ekként hízelkedett:
„Szépséges holló! tollaid de fényesek!
Mily dísz van testeden s hogy ragyog ábrázatod!
Ha hangod volna, egy madár se lenne külön!”
Hogy megmutassa szép hangját, az ostoba
Kinyitotta csőrét – és a sajt a földre hullt.
A róka meg mohó foggal felkapta és
Kárát későn siratta a rászedett bolond.

(Weöres Sándor fordítása)

A teknős és a nyúl

A teknős és a nyúl versengett egymással, hogy melyikük gyorsabb. Kitűzték a célt, és elkezdődött a versenyfutás. A nyúl bízott természetes gyorsaságában, elhanyagolta hát a futást, leheveredett az út mellé, és elaludt. A teknős viszont nem felejtette el nehézségét, nem hagyta abba a futást, s így megelőzte az alvó nyulat, és elnyerte a győzelmi versenydíjat.

A mese bizonyítja, hogy a hanyag természetet sokszor legyőzi az igyekezet.

2. Mit sugall a szöveg: mit kell tenni, ha valamiben egy nyúl, valamiben egy teknős gyorsaságával bírunk?

Az ökrök és a tengely

Az ökrök húzták a szekeret. Mikor a tengely nyikorgott, hátrafordultak, és így szóltak: „Barátom, mi húzzuk a terhet, és te nyögsz?”

Ugyanígy az emberek közt is vannak, akik fáradozást színlelnek, miatt mások dolgoznak.

3. Mit gondolsz, hogy lehet egy közösségben elejét venni a fáradozást színlelők csalásának?

Római borszállító kocsi – a mai Augsburg területéről ■ Ismételd át: melyik provinciában található Augsburg római előzménye, s mi volt ennek a latin neve! Mit gondolsz, mi jelzi, hogy valós jelenetet mutat be ez a dombormű?

Az egerek és a macskák

Az egerek és macskák között folyt a háború. Az egerek folyton vereséget szenvedtek; ezért aztán összegyűltek, és megállapították, hogy ezt a fejetlenség miatt kellett elszenvedniük. Ezért tehát kiválasztottak néhányat maguk közül, és vezéreké választották őket. Ezek ki akartak tűnni társaik közül, és ezért szarvakat illesztettek a fejükre. Megkezdődött a csata, és úgy esett, hogy az egérsereg vereséget szenvedett. A többiek a lyukakhoz futottak, és könnyen be is bújtak; de a vezérek a szarvuk miatt nem tudtak bejutni; így megfogták és megették őket.

A nagyzolás sokaknak bajt okoz.

4. Beszéljétek meg: Mi tesz valakit vezetővé? Mi tesz valakit jó vezetővé?

Rhodopis – az ókori Hamupipőke

MINT AZ EGYIPTOMIAK MESÉLIK, Rhodopis gyönyörű szép cifralány volt. Mikor egyszer fürdött, a szerencse istenasszonya – aki kedvét leli furcsa és meghökkentő esetek felidőzésében – olyan megtiszteltetéshez juttatta, amelyet ha nem is erényeivel, mindenesetre azonban a szépségével megérdemelt.

Miközben tehát a fürdőben lubickolt, és szolgálólányai a ruháit őrizték, a levegőből lecsapott egy sas, felkapta egyik cipellőjét, és zsákmányával együtt Memphisbe repült, ahol Psammetichos király éppen törvényt ült, a sas pedig beleejtette a cipellőt a király ölébe.

A cipellő bájos szabása és díszes kidolgozása éppúgy bámulatot keltett a királyban, mint a madár cselekedete, tehát parancsot adott, hogy egész Egyiptomban nyomozzanak: ki lehet a cipellő tulajdonosa.

Így találtak rá Rhodopisra, s a király hamarosan feleségül is vette. (Aelianus: *Tarkabarka történetek*, Kr. u. 2. század; Révay József átirata)

5. Miben más az ókori történet, mint az ismert újkori változat? Ki írta a legnépszerűbb Hamupipőke-mesét?

A törhetetlen üveg – veszélyes találmányok

VOLT EGYSZER egy mester, aki törhetetlen üvegcsészét csinált. Természetesen ajándékával a császár elé bocsátották; miközben átnyújtotta a császárnak, leejtette a földre. A császár úgy megrémült, hogy csuda. Amaz ellenben felvette a földről a csészét, amely behorpadt, mint valami rézedény, aztán kalapácsot húzott elő az övéből, és a csészét nagy kényelmesen pompásan helyre kalapálta.

Mikor készen volt, a hetedik mennyországban képzelte magát; hát még mikor a császár így szólította meg:

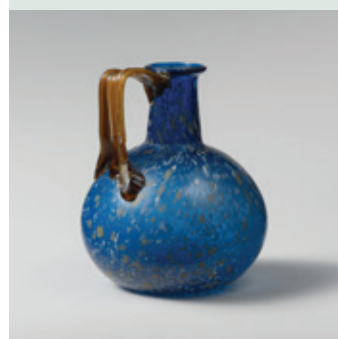
– Ismeri vajon más valaki is az üvegfélék keverésének ezt a titkát?

Figyeljete csak, mi történt tovább! Mikor a mester azt felelte, hogy nem, a császár lenyakasztatta; mert úgy gondolta: ha ezt mindenki megtanulhatná, az arany is csak annyit érne, mint a sár. (Petronius, Kr. u. 1. század; Horváth István Károly fordítása)

6. Mit gondolsz, valóban értéktelenné vált volna a sok arany- és ezüsttárgy?

„Jobban szeretem az üveget, mert nincs íze. Ha nem lenne törekeny, többre tartanám az aranytól” – mondta Petronius regényének hőse, a felfuvalkodott Trimalchio.

Mindemellett id. Plinius arról írt, hogy az ő korában már az üveg asztali edények kezdik kiszorítani az ezüst- és aranyedényeket. Sőt: szerinte Tiberius leromboltatott egy üveggyártó üzemet, hogy elkerülje a nemesfémek leértékelődését.

Római üvegedények

■ Mit gondolsz, miben előnyösebbek az üvegedények, mint a nemesfémekből készültek? A kép alapján milyen ismereteik lehettek a rómaiaknak az üvegkészítésről?

Dionüsziosz: Szicília türannosza (zsarnoka) Kr. e. 405–367; a karthágóiak szicíliai terjeszkedését megakadályozta; hatalma kegyetlenségén és zsoldosseregén nyugodott.

Damoklész kardja: a látszólag kellemes körülmények között a minden pillanatban bekövetkező, állandóan fenyegető veszedelem jelképe

Paranoia: paraneó (g.) – tébolyban szenved → üldözési téboly; →→ parázik – fél, túlaggódik valamit

Damoklész kardja – állandó fenyegetettségben?

Szirakúza zsarnoka volt harmincnyolc éven át Dionüsziosz, aki huszonöt éves korában lépett trónra. Milyen szép, milyen kincses államot tartott rabszolgai elnyomásban! Megbízható szerzőktől úgy tudjuk róla, hogy táplálkozásban rendkívül mértéktartó volt. Ügyintézésben éles eszű és tetterős, de ugyanakkor rosszindulatú és igazságtalan természetű. Ezért, ha tárgyilagosan ítélkezünk, azt kell róla megállapítanunk, hogy igen szerencsétlen volt. [...] Igazságtalan hatalomvágya következtében valósággal börtönbe zárta magát. Sőt, hogy a nyakát ne kelljen borbélyra bíznia, megtaníttatta a leányait borotválni. Így a kiráylányok, szolgálók szennyes munkáját végezve, fodrászként nyírták atyjuk szakállát és haját. Amikor leányai felserdültek, még tőlük is elvette a vasszerszámot, és úgy rendelkezett, hogy izzó dióhéjjal perzseljék le szakállát és haját. [...] Nem mert a nyilvános szószerkekre felállni, ezért egy magas toronyból szónokolt a népgyűléseken. [...]

Egyébként ez a zsarnok saját maga fölött mondott ítéletet arról, hogy boldog-e. Egyik talpnyalója, Damoklész, egy beszélgetés során felemlegette seregeit kincseit, méltóságát, bővelkedését minden jóban, királyi palotájának pompáját s kijelentette, hogy soha senki sem lehetett boldogabb nála. Erre ő így szólt: „Damoklész, ha ennyire tetszik neked ez az élet, van-e kedved belekóstolni és megtapasztalni az én szerencsémét?”

Amikor Damoklész kifejezte ezt a kívánságát, gyönyörűen hímzett terítővel letakart, arany heverőre fektette, ezüst és arany domborműves edényekkel rakatott meg tálalóasztalkákat. [...] Felékesítették koszorúkkal, kenetekkel, illatos füstölőket gyújtottak, az asztalokat megrakták válogatott, ízletes ételekkel. Damoklész végtelenül meg volt elégedve. E ragyogó pompa közepette egy villogó kardot akasztottak fel egy szál lószőrön a mennyezetre, hogy pontosan a boldog ember nyaka fölött függjön. Damoklész ettől fogva [...] hozzá sem nyúlt a rakott asztalhoz, a koszorúk lehulltak fejről. Végül könyörgött a zsarnoknak, hogy engedje távozni, mert nem akar tovább boldog lenni. (Cicero: *Tusculumi eszmecsere*, Kr. e. 1. század; Vékerti József fordítása)

1. Mitől félt állandóan Dionüsziosz? Milyen jó és rossz tulajdonságai voltak? Mivel tette saját magát szerencsétlenné? Tudott-e arról, hogy valójában szerencsétlen? Miért volt felszínes Damoklész? Mit gondolsz, miért nem változtatott életén Dionüsziosz? Miért nem tesz önmagában a gazdagság boldoggá? Mit sugall a szöveg, hogy mi kell az emberi boldogsághoz? Mit fejez ki ez a karikatúra? Mi kell ahhoz, hogy értsük? Mit kérnél Damoklész helyében? Játsszátok el a történetet!

Egy kezes delfin – állatvédelem az ókorban

Ifjabb Plinius (aki a Vezúv 79-es kitöréséről is részletes levelet írt) egyik levelében egy szelíd delfin szomorú történetét osztja meg olvasóival.

Africában, a tenger mellett van egy Hippo nevű colonia, mellette hajózható tó. Ennek vizét egy folyószerű csatorna vezeti le, amely a dagály és apály szerint majd a tengerbe ömlik, majd vissza, a tóba. Itt szokott szórakozni minden korosztály: halásznak, csónakázni, úszni, különösen a fiúk, akiket szabad idejük és játékos kedvük idecsalt. Nagy dicsőség és eredmény, ha mennél mélyebbre beúsznak, s az a győztes, aki a legmesszebbre beúszva hagyja maga mögött a partot és társait. Az egyik ilyen verseny alkalmával valamelyik vakmerő fiú jóval beljebb úszott a többinél. Ekkor egy delfin siklott vele szemben; majd előtte, majd mögötte haladt, körülúszkálta, végül alámerült, a hátára ültette, letette, majd ismét magára ültetve a remegő fiút, először kivitte a nyílt tengerre, majd a száraz felé véve útját, kivitte a partra társaihoz.

Elterjedt a coloniában a hír, mindenki összeszaladt, a fiút mint csodálényt bámulták, kérdezték, meghallgatták, és tovább mesélték a dolgot. Másnap megszállják a partot, figyelik a tengert s mindent, ami hasonlít a tengerhez. Kiúsznak a fiúk, közöttük ez is, csak most sokkal óvatosabban. A delfin pontosan ugyanabban az időben megjelenik, odaúszik a fiúhoz. A gyerekek, a többiekkel együtt, menekül. A delfin, mintha csalogatná, hívogatná, a levegőbe szökken, lemerül, köröket ír le, majd továbbúszik.

Az történik a második, a harmadik s a többi napon is. Végül a tenger mellett felnövekedett fiúk kezdik szégyellni, hogy olyan gyávák. Közelednek hozzá, játszanak vele, hívogatják, hozzáérnek, sőt meg is simogatják, amit az állat szelíden eltűr. Ez a kísérlet felbátorítja őket, s főként a fiút, aki elsőnek tesz próbát. Odaúszik a delfinhez, rászökken a hátára, ide-oda viteti magát. Úgy érzi, hogy ő és az állat kölcsönösen ragaszkodnak egymáshoz. Egyik sem fél a másiktól, a fiúban egyre több a bizalom, az állatban a szelídség. A többi fiú jobbról és balról, biztatva és buzdítva, kíséri őket. Velük úszott (ez is csodálatos) egy másik delfin is, de csak mint néző és kísérő. Ez azonban nem tett és nem is tűrt el semmi hasonlót, csak úgy

Delfin: delfisz (g.) szó birtokos esete: delfinosz → latin közvetítéssel

Hippo (Regius): colonia Észak-Afrikában, a mai Algériában; később Szent Ágoston szülővárosa

Knósszoszi palota – delfines frekó

Citera: kithara (g.) húros zeneszerszám, lant

Tarentumi pénz – Kr. e. 4. század ■ Mit árul el a történet a Kr. e. 6. század utazási lehetőségeiről? Mit gondolsz, miért csodás Arión megmenekülése? Te hogy büntetnéd a hajósokat? Mit jelez, hogy egy pénzürmére került rá a delfin és Arión?

vezette ide-oda a másikat, mint a fiút a többi fiú. Hihetetlen, de olyan igaz, mint az eddig elmondottak, hogy a fiúk a delfint, hordozójukat és játszótársukat, gyakran ki szokták vonszolni a partra, visszahengergették a tengerbe, amikor megszáradt és felmelegedett.

Ismeretes, hogy Octavius Avitus, a proconsul legatusa, a parton babonás előítéletből kenettel öntötte le az állatot. A delfin a váratlan meglepetés és a szag elől visszamenekült a tengerbe. Csak néhány nap múlva tűnt fel bágyadtan és szomorúan. Majd mikor teljesen magához tért, visszanyerte előbbi virgonc kedvét, és folytatta szolgálatait. A hivatalnokok is mind idecsődültek a látványosságához.

Érkezésük és itt-tartózkodásuk a város szerény vagyonát újabb költségekkel terhelte meg. Végül a hely nyugalma és magányossága teljesen odalett: elhatározták, hogy az állatot, a nagy idegenjárás okát, titokban elpusztítják.

Milyen együttérzéssel, a szavak milyen bőségével fogod te ezt az esetet meggyászolni, felékesíteni, felmagasztalni! Ámbár nincs rá szükség, hogy hozzáképzeld vagy szépíts rajta valamit. Elegendő, ha nem veszel el semmit a valóságból. Minden jót! (Ifj. Plinius, Kr. u. 1–2. század; Muraközy Gyula fordítása)

2. Miért volt különleges a delfin és a gyerekek kapcsolata? Miért féltek a delfintől a babonás emberek? Mit gondolsz, miért volt hátrányos a magasrangú hivatalnokok tömege a városnak? Miért érezhették hátrányosnak a „turisták” tömegeit? Hogyan „oldották meg” a kérdést? Mit tettek a delfinnel? Hogy értékelnéd a hivatalnokok döntését? Szerinted valós-e ez a történet? Mit látsz, mennyire élethű a delfines freskó, szerinted miért? Mit gondolsz, manapság bizonyos turistacélpontok miért gondolkodnak a turizmus korlátozásán?

Arión – a lantos

Arión Taraszból [Tarentum, dél-itáliai város] indult útnak, s mivel a korinthusziakon kívül senkiben sem bízott, egy korinthuszi hajót bérelt ki. Csakhogy a hajósok a nyílt tengerre érve elhatározták, hogy Ariónt a hajóról a vízbe dobják, s megkaparintják kincseit. Amikor Arión ezt észrevette, szívre hatóan könyörögni kezdett, hogy odaadja minden értékét, csak az életét hagyják meg. A hajósok azonban felszólították, hogy vagy ölje meg magát, és majd a szárazföldön eltemetik, vagy ugorjon a hajóról már is a vízbe. Arión végső szorultságában arra kérte őket, hogy ha már ragaszkodnak szándékukhoz, engedjék meg, hogy díszruhában az evezőpadokra álljon, és még egy dalt elénekelhessen, s megígéri, hogy az ének után végez magával. Az emberek, örvendve, hogy meghallgathatják a leghíresebb énekest, a hajó tatjáról visszahúzódtak a közepére. Ő pedig felöltötte díszruháját, s kitharáját megragadva odaállt az evezőpadokra, ott harsány hangon elénekelt egy dalt, majd úgy, ahogy volt, talpig díszben belevetette magát a tengerbe. A hajósok folytatták útjukat Korinthosz felé, őt azonban, mint mondják, a hátára vette egy delfin, s Tainarónnál kitette a partra. (Hérodotosz; Muraközy Gyula fordítása)

NAGY SÁNDOR KALANDJAI

Rövid szövegek, mesék,
tréfás történetek.

II. Philipposz: Makedónia királya, 359–336; egész Hellászt uralma alá hajtotta; meggyilkolták.

Curtius Rufus: római történetíró a Kr. u. 1. században.

Ki volt Alexandrosz? – Híre talán örökké fennmarad...

Alexandroszt a közvéleményt **Nagy Sándorként** ismeri. Meg is érdemli ezt a jelzőt: az ókor (s talán a történelem?) **egyik leghíresebb, legeredményesebb hadvezére** ő. Makedóniában született, s születésével egy időben apja, II. Philipposz király számára három győzelem jelezte fia nagyságát: elfoglalt egy várost, legyőzött egy népet, s lova győzött az olimpián.

Nagy Sándor akkor került hatalomra, amikor apja gyilkosság áldozata lett. Nem volt könnyű helyzetben.

Nagy Sándor római ábrázolása (Kr. u. 1–2. század)

■ Miért volt nehéz helyzetben Alexandrosz 336-ban? Hasonlítsd össze ezt a Nagy Sándor-ábrázolást a Pompejiben talált mozaikkal (ld. 5. lecke)!

Alexandrosz húszéves volt, amikor megkapta a királyságot, amelyet mindenfelől nagy irigység, szörnyű gyűlölet és veszélyek vettek körül. (Plutarkhosz; Máthé Elek fordítása)

Átvette a hatalmat, megszilárdította uralmát, s hamarosan a hatalmas Perzsa Birodalom ellen vezetett hadjáratot. Elfoglalta Kis-Ázsiát, Egyiptomot, Föníciát, Mezopotámiát, s eljutott Indiáig. Megpróbálta a hatalmas birodalmát egységesíteni, stabillá tenni – ám korai halála megakadályozta, hogy művét befejezze. Ennek ellenére az utókor számára tiszteletre méltó, amit tett.

Valóban, Nagy Sándor semmiben sem volt szilárdabb és állhatatosabb, mint az igazi hősiesség és dicsőség csodálatában. De a hírnevet őszintében becsülte az ellenségben, mint saját alattvalóiban, mert úgy vélte, honfitársai elhomályosíthatják nagysága fényét, de a legyőzött ellenség minél hatalmasabb volt, annál inkább növeli. (Curtius Rufus: Nagy Sándor élete, Kr. u. 1. század; Kárpáty Csilla fordítása)

1. Miért becsülte a minél erősebb ellenfelet Alexandrosz?

Legyőzünk és le fogunk győzni akár ezer, a Sándor macedón hadánál még félelmesebb sereget is, csak sose szűnjünk meg szeretni a békét, amelyben élünk, s szívünkön viselni a polgárok egyetértésének gondját. (Livius; Kis Ferencné fordítása)

2. Mit árulnak el a történetíró és a római nép öntudatáról Livius sorai?

Nagy Sándor fiatalon – generációs különbségek

Nagy Sándor hadjáratai és a Makedón Birodalom

Bukephalaszb/Bukephaloszb: szó szerint „Ökörfejű”-t jelent; emlékére alapította Alexandrosz Bukephalia városát a mai Pakisztán területén.

Talentum: talanton (g.) – mérleg → súlymérték (kb. 26 kg Attika területén) → tehetőség

Egy alkalommal a thesszaliai Philoneikosz Philipposzhoz vitt egy Bukephalaszb nevű lovat, s felajánlotta tizenhárom talentum vételárért. A lovat levezették a síkságra, hogy kipróbálják, de makrancos, zabolátlan állatnak találták, mert Philipposz emberei közül senkit nem engedett a hátára ülni; senki szavának nem engedelmeskedett, hanem hátsó lábára állva szüntelenül ágaskodott. Philipposz bosszankodott, és megparancsolta, hogy a vad, megfékezhetetlen lovat vezessék el, de ekkor Alexandrosz, aki ott állt köztük, így szólt: „Hogyan lehet ilyen lovat elveszíteni, csak azért, mert ügyetlenül és gyenge kézzel nem tudtak bánni vele!” Philipposz először hallgatott, de mikor Alexandrosz megismételte szavait, és valósággal búskomor lett, így válaszolt: „Miért szólod le a nálad idősebbeket, mintha többet tudnál náluk, és jobban bírnál a lóval?” „Én bizony – felelte Alexandrosz – másnál jobban tudnék bánni vele.” „De ha nem tudsz, milyen büntetést vagy hajlandó fizetni elbizakodottságodért?” „Megfizetem a ló árát” – felelte Alexandrosz. Szavait nevetéssel fogadták, majd megszabták a fizetendő összeget. Alexandrosz azonnal odafutott a lóhoz, és kantárszáránál fogva szembefordította a nappal, mert észrevette, hogy a ló saját ide-oda mozgó árnyékától nyugtalanodik. Látván, hogy haragosan kapál a lábával, egy kis ideig simogatta, csendesítette, majd ledobta köpenyét, könnyedén a ló hátára ugrott, s jó erősen beült a nyeregbe. Először rövidre fogta a kantárszárát, és anélkül, hogy lovaglóostorát vagy sarkantyúját használná, kézben tartotta a lovat. Majd amikor látta, hogy a ló félelme megszűnt, és türelmetlenül futni szeretne, megereztette a kantárszárát, hangosan biztatta, és lábával szorítva futásra ösztönözte. Philipposzt és kíséretét először aggodalom fogta el, és csendben nézték a történeteket. Amikor azonban Alexandrosz annak rendje-módja szerint megfordította a lovat, és büszkén visszatért, a többiek örömtől sugárzó arccal, hangosan éljeneztek, apja pedig, mint mondják, sirt a boldogságtól, és a nyeregből leszálló fiát homlokon csókolva így szólt hozzá: „Fiam, keress magadhoz méltóbb királyságot, szűk neked Makedonia.” (Plutarkhosz: Alexandrosz, 6 [Párhuzamos életrajzok]. Máthé Elek fordítása)

3. Meséld el, milyen próbatétel elé állította saját magát az ifjú Alexandrosz! Először miért volt mérges apja? Igaznak bizonyult II. Philipposz jóvendölése? Mely területeket hódította meg Nagy Sándor?

VIII. ANEKDOTÁK, OLVASMÁNYOK

Nagy Sándor Gordionban – a gordiuszi csomó

Phrügiában, ahol átvonult seregével, sűrűbben sorakoztak a falvak, mint a városok. Akkoriban fennállt még Midasz egykor híres királyi palotája. Gordion e város neve... [...] Nagy Sándor, amint hatalmába kerítette a várost, bevonult a főisten templomába. Itt szemébe ötlött egy szekér, melyet köztudomás szerint Gordiosz, Midasz atya használt egykor. A szekér faragása szemernyi sem különbözött az olcsóbb fajta, szélteben-hosszában elterjedt szekerekétől. De szembetűnő volt rajta a számtalan, egymásba gabalyodott, rejtélyesen összebogozott csomóval befont járom. Amikor a városlakók elbeszélték, hogy a jóshely jövődölése szerint az lesz Ázsia ura, aki megoldozza a kibogozhatatlan köteléket, Nagy Sándort heves sóvárgás fogta el, hogy teljesítse a jóslatot. A királyt phrügiaiak és makedónok tömege vette körül: az előbbieket feszülten várakoztak, az utóbbiak izgatottan bizakodtak a király vakmerőségében. A gyeplőszíj ugyanis oly sűrűn össze volt bogozva, hogy hiába törték a fejüket, hiába nézegettek, nem tudták kisütni, hol kezdődik és hol végződik a csomózás. Nagy Sándor nekiveselkedett, hogy kibogozza, de némi aggodalom élt benne, nehogy baljós előjellé váljék meddő vállalkozása. Sokáig hasztalan viaskodott a rejtett csomókkal, végül kijelentette: „Nem számít, hogyan bomlanak szét!” És kardjával széjjelszabdalva minden egyes gyeplőszárat, vagy kijátszotta a jóslatot, vagy beteljesítette. (*Curtius Rufus: A makedón Nagy Sándor története - részlet. Kárpáty Csilla fordítása*)

Midasz: mondabeli király, akinek Dionüszosz – saját kérésére – azt adta ajándékkul, hogy minden változzék arannyá, amihez hozzáért; amikor rájött, hogy kérése ostobaság, az istenek megkönyörültek rajta...

4. Miért került nehéz helyzetbe Alexandrosz? Miért járt el ügyesen?

Nagy Sándor Perszeopoliszban – a perzsa királyok fővárosában

Egyikük, maga is boros fővel, egyszer azt hajtogatta, hogy minden görög mérhetetlenül hálás lesz, ha Nagy Sándor felgyújtja a perzsák királyi palotáját, és ezt el is várják tőle mindazok, akiknek városait lerombolták a barbárok.

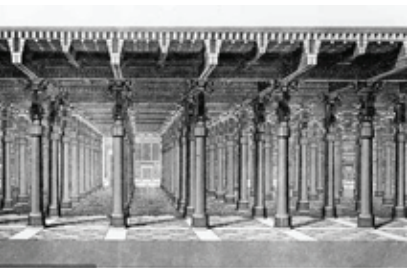
Egy páran, maguk is bortól kábán, csatlakoztak a részeg nő véleményéhez e nagy jelentőségű kérdésben. Sőt a király is, aki jobban szerette, mint bírta a bort, így kiáltott fel:

„Csakugyan, miért is ne állnánk bosszút Görögországért, miért ne perzselnénk föl a várost?”

Mindannyian nekitüzesedtek a színbortól, és részeg fővel a város felperzselése mellett kardoskodtak, pedig amikor fegyverrel elfoglalták, megkímélték. Elsőnek a király vetett tűzcsóvát a palotára, aztán sorra a vendégek, a szolgák, a szajhák. Nagyrészt cédrusfából épült a palota, így gyorsan tüzet fogott, s a lángok elharapóztak... (*Curtius Rufus: A makedón Nagy Sándor története - részlet. Kárpáty Csilla fordítása*)

Athén felégetése: Kr. e. 480-ban a görög–perzsa háborúk idején: a háború után Athén Periklész vezetésével újjáépült.

5. Nézz utána, mire hivatkoztak, amikor „Görögország megbosszulásáról” beszéltek! Vitassátok meg: joggal szégyellte magát Nagy Sándor e tette után?

Perszeopolisz romjai
és rekonstrukciója

Iulius Caesar és a kalózok – példaképe Alexandrosz volt

A kalózok először húsz talentum váltságdíjat követeltek Caesartól, mire ő jót nevetett, és azt mondta, nyilván nem tudják, kit ejtettek foglyul, majd önként felajánlott nekik ötven talentumot. Kísérete tagjai közül kit az egyik, kit a másik városba küldött, hogy szedjék össze a váltságdíjat, maga pedig egyetlen kísérővel és két szolgával ott maradt a vérszomjas kilikiai tengeri rablók között. Olyan fölényesen bánt velük, hogy amikor aludni kívánt, csak megüzenete nekik szolgájával, hogy maradjanak csendben. Harmincnyolc napon át a legnagyobb nyugalommal vett részt minden játékukban és szórakozásukban, mintha nem is foglyuk lett volna, hanem a kalózok az ő testőrei. Közben költeményeket, szónoki beszédgyakorlatokat írt, és felolvasta nekik. Mikor kalózhallgatósága nem csodálta meg eléggé műveit, szemtől szemben műveletlen barbároknak nevezte őket, és gyakran fenyegetőzött nevetve, hogy valamennyiüket felakasztatja.

Nagyon megtetszett ez a kalózoknak, akik azt gondolták, azért beszél így, mert őszinte jellemű s még igen fiatal ember. Nemsokára megérkezett a váltságdíj Milétoszból, és mihelyt Caesar átadta a kalózoknak, elengedték. Ő azonban nyomban felfegyverzett jó néhány hajót, és ugyancsak Milétoszból elindult a kalózok ellen. Rájuk is talált a sziget közelében, és majdnem valamennyiüket foglyul ejtette. A náluk talált pénzt és rablott holmit hadizsákmányként elvette, és Pergamonban börtönbe záratta őket. [...] Caesar [...] a foglyokat kihozatta a börtönből, és mindnyájukat keresztire feszíttette, ahogyan előre megmondta nekik; pedig ők azt hitték, Caesar csak tréfálkozik. (Plutarkhosz: *Caius Iulius Caesar* 2. Máthé Elek fordítása)

6. Miért ejtették foglyul a kalózok Caesart? Miként viselkedett a kalózokkal fogsága idején az ifjú Iulius? Miért nem bántották a kalózok? Mit gondolsz, miért váltotta be fenyegetését fogságából kiszabadulva?

Iulius Caesar – akit mindenki ismer

Teljes nevén: Caius Iulius Caesar. Neve már többször felbukkant ebben a tankönyvben is: hadvezéri tetteinek leírásai évezredekkel később is izgalmas olvasmányok.

Quaestorként [...] igazságszolgáltatási körútján Gadesbe [hispaniai település] érkezvén, Hercules temploma mellett megpillantotta Nagy Sándor szobrát és feljajdult, mondván, hogy unja már a semmittevést, hogy még nem vitt véghez nevezetes tettet, holott Nagy Sándor az ő korában már leigázta a földkerekséget; nyomban kierőszakolta elbocsáttatását, hogy visszatérhessen Rómába, és mielőbb minden kedvező alkalmat megragadhasson nagy tettek végrehajtásához. (*Suetonius: Caesarok élete I. 7. Kis Ferencné fordítása*)

1. Ismételd át, mivel foglalkozott a quaestor! Hány éves lehetett Caesar, ha ez az eset Kr. e. 68-ban történt? Hány éves volt a Kr. e. 356-ban született Nagy Sándor, amikor Kr. e. 334-ben Perzsia meghódítására indult? Mit gondolsz, milyen „nagy tettek” végrehajtására vágyott Iulius Caesar? Az olvasmány végére érve majd ítéld meg, mennyire járt sikerrel! Mely ma is népszerű irodalmi művekben, filmekben bukkan fel Caesar? Mely tetteit említik legtöbbször ezek?

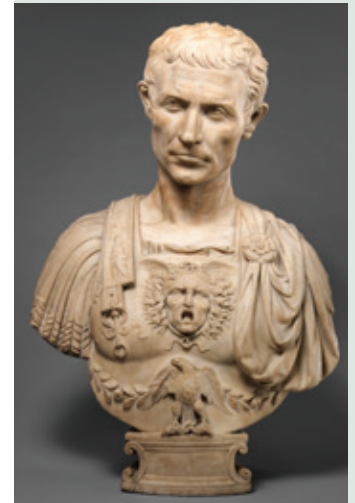
Hadvezéri és politikusi tettei mellett a latin irodalomtörténet is kiváló szerzőként említi nevét.

Iulius Caesar – családja, fiatalkora

Iulius Caesar előkelő, ám vagyoni tekintetben akkoriban nem kiemelkedő családból származott. Ugyanakkor már fiatalon hirdetni kezdte, hogy nemzetsége (a gens Iulia) Venus istennőtől származik.

Julia néném [nagynéném] nemzetsége anyai ágon királyoktól származik, apai ágon a halhatatlan istenekkel rokon. A Marcius Rexek ugyanis Ancus Marciustól származnak – anyám is ezt a nevet viselte; a Juliusok pedig Venustól, s a mi családunk ezek nemzetségéből való. Megvan hát ebben a nemzetségben a leghatalmasabb emberek, a királyok feddhetetlensége és a királyokat is hatalmukban tartó istenek szentsége. (*Suetonius*)

2. Ismételd át, ki volt Ancus Marcius! Miként származhattak a Iuliusok Venus istennőtől?

Caius Iulius Caesar: Kr. e. 100 – Kr. e. 44; a Caesar név eredete már az ókoriakat is foglalkoztatta: egyesek szerint a caesius (= kékesszürke) mások szerint a caesaries (= hosszú haj), mivel hajasan született, mások szerint pedig mivel császármetszéssel jött a világra (= caeso matris utero) keletkezett a Caesar név.

Ankhiszész (latinosan: Anchises): A trójai uralkodóházal állt rokonságban; egyszer Trója közelében nyáját legeltette, s eközben meglátogatta Aphrodité (Venus) istennő; szerelmük gyümölcse lett Aeneas; ám Ankhiszész az istennő tiltása ellenére barátainak elfecsegte a történeteket, ezért Zeus villámával sújtotta; ezért vált sántává, s a menekülés közben fia, Aeneas a vállán vitte apját.

Iulus (más néven: Aszkaniosz): Aeneas fia, aki megalapította Alba Longa városát; a Iulius nemzetség tőle származtatta magát.

Felnőtté válva (ez akkor 16 éves kort jelentett) feleségül vette Corneliát: tőle még a lány családjával ellenséges dictator Sulla parancsára sem vált el. Ez sokat elárult jelleméről. Ásiában (Kis-Ázsia) katonai szolgálatot vállalt, s már ott feltűnt tehetsége: a corona civica kitüntetését nyerte el tizenkilenc évesen. Sulla halála (Kr. e. 79) után visszatért Rómába, s ott ügyvédként befolyásos személyek ellen vádlóként lépett fel. Hogy szónoki tudását tökéletesítse, Rhodosz szigetére indult egy híres retorikatanárhoz. Útközben fogták el a kalózok – csak nagy váltságdíjjal szabadult meg.

Iulius Caesar – politikusként

Kiváló szónok volt, s kiválóan ismerte az emberi természetet – meggyőzőereje felülmúlhatatlan volt. Politikai tisztségei során igyekezett feltűnő és számára népszerűséget biztosító lépéseket tenni.

Mint aedilis háromszázhusz pár gladiátort fogadott fel egyetlen gladiátori játék megrendezésekor. Ezenkívül annyi pénzt áldozott színházi előadásokra, díszmenetekre és közlakomákra, hogy magasan túlszárnyalta mindazokat, akik előtte töltötték be az aedilisi tisztséget. Ennek eredményeképpen olyan megbecsülést szerzett a nép körében, hogy az emberek versengve igyekeztek új hivatalokat, új kitüntetésekkel találkozni csak azért, hogy reá ruházhassák. *(Plutarkhosz)*

3. Miért vált népszerűvé Caesar a római polgárok körében? Mit gondolsz, mitől függ egy politikus népszerűsége? Mi volt az aedilis feladata (ld. 5. osztályos tankönyv)?

A játékokat és látványosságokat a római tisztviselők nem állami pénzen (ma ezt közpénznek mondanánk), hanem saját pénzén szervezték. Így tett Caesar is: hatalmas adósságokat halmozott fel emiatt. A nép szimpátiája pedig szavazatokra volt váltható – általában.

A nép kegyét megnyervén, néhány tribunus segítségével megkísérelte, hogy néphatározat útján Egyiptomot jelöltesse ki magának provinciául... [...] Minthogy [azonban] a provincia megszerzésének terve füstbe ment, a pontifex maximus tisztségét akarta mindenáron elnyerni, méghozzá pazarlóan szórva pénzét vesztegetésre; mikor reggel elindult a választási gyűlésre, s számot vetett adóssága összegével, azt mondta anyjának, aki búcsúzóul megcsókolta, hogy vagy főpapként tér haza, vagy sehogy. És valóban, két tekintélyes, nagy vetélytársát, akik mind korra, mind rangra jócskán fölülte álltak, oly módon győzte le, hogy ellenfelei tribusaiból [szavazási egység] egymaga több szavazatot kapott, mint két vetélytársa az összes tribusokból együttvéve. *(Suetonius)*

4. Mit remélhetett Caesar Egyiptomtól (amely ekkor még nem volt hivatalos provincia)? Mit gondolsz, miért adtak kölcsönt az egyébként nem túl vagynos Caesarnak?

Rétorika: szónoklattan, az ékesszólás művészete; a retor – szónok

Pontifex maximus: pons (l.) – híd; facere (l.) – készíteni; a főpapokat nevezték így a rómaiak; a tisztség élethosszig tartott; manapság a római pápát nevezik így

Caesar-érme (Kr. e. 46)
– pontifexként ábrázolták
■ Miként ábrázolták a főpapi tisztség birtoklását?

Közben Róma két leghatalmasabb politikusával kötött szövetséget: kibékítette egymással a hadvezér Pompeiust és a vagyonos üzletembert, Crassust. Kr. e. 60-ban megállapodtak abban, hogy támogatják Caesar következő évi consullá választását. A három férfi titkos szövetségét nevezik az első triumvirátusnak.

Caesar Kr. e. 59-ben consul is lett – intézkedéseivel pedig triumvirsorsái is jól jártak. Volt ugyan Caesarnak egy consul társa, ám Caesar mellett ő alig jutott befolyáshoz.

Mikor a földosztásról szóló törvényjavaslatát előterjesztette, consul társát, aki a javaslat ellen foglalt állást, fegyverrel űzte el a Forumról. [...]

Attól fogva Caesar minden államügyet egyedül, a maga feje szerint intézett, és némely tréfacsináló, ha játékos kedvében tanúként aláírt valamit, az időpontot nem Caesar és Bibulus consulságának évével jelölte, hanem úgy, hogy „kelt Julius és Caesar consulsága alatt”, vagyis kétszeresen, mellékneven és családi neven is, egyedül őt nevezték meg. (*Suetonius*)

5. Miért volt súlyosan törvénytörő Bibulus elűzése? Mely jogát nem tudta érvényesíteni Bibulus? Mit árul ez az eset Caesar befolyásáról?

6. Mit gondolsz, miért kötöttek előzetesen szövetséget a triumvirek? Miért volt ez veszélyes a köztársaság rendjére?

Consuli éve után a triumvirek egy-egy provincia helytartói lettek: Caesar Galliába, Pompeius Hispaniába, Crassus Syriába került.

Caesar Kr. e. 58–51 között meghódította Galliát, illetve közben kétszer átkelt Britanniába. És a rengeteg háború alatt hadserege összeszokott, s hozzá hű eszközzé vált. Ebben Caesar személyes bátorsága és példamutatása is közrejátszott.

Fegyverforgatáshoz, lovagláshoz kiválóan értett, a fáradságot hihetetlenül állta. Menetelés közben lovagolt is néha, többnyire azonban az élen gyalogolt, mindig hajadonfőtt, esőben, napsütésben egyaránt; hihetetlen gyorsasággal tette meg a leghosszabb utakat is, poggyász nélkül, bérkocsin naponként akár százezer római lépést; ha a folyó tartóztatta fel útjában, úszva vagy felfűjt tömlőkbe kapaszkodva kelt át rajta, és gyakran még futárait is megelőzte. [...] A katonát nem erkölcsi, nem is a vagyona alapján becsülte meg, hanem aszerint, hogy milyen erős, és szigorúan, de egyszerűen elnézően is bánt vele. Nem mindig és nem mindenütt gyakorolt nagy szigorúságot, csak olyankor, ha az ellenség a közelben tartózkodott: olyankor aztán igen kemény fegyelmet követelt, meg sem mondta katonáinak az indulás vagy az ütközet időpontját, hanem megkívánta, hogy bármelyik pillanatban menetre és harcra készen álljanak. Riasztotta is őket gyakran, minden ok nélkül, kiváltképpen esős időben vagy ünnepnapokon. (*Suetonius*)

7. Caesar mely hadvezéri erényeit becsülhették katonái? Milyen módszerekkel növelte sereg hadrafoghatóságát?

Egyiptom: a Kr. e. 3. századtól Róma szövetségese, illetve egyre inkább Róma védnöksége alatt; Kr. e. 30-tól került római uralom alá – a császárok saját magánbirtokként kezelték; területe Itália egyik fő gabonaforrása volt.

Triumvirátus: tres (l.) – három; vir (l.) – férfi – három férfi szövetsége (a hatalom megragadására)

Cnaeus Pompeius Magnus: Kr. e. 106 – Kr. e. 48; sikeres hadvezér és politikus: részt vett Spartacus legyőzésében, katonai sikereket ért el keleten és a kalózok ellen; Caesarral szemben alulmaradt.

Marcus Licinius Crassus: Kr. e. 115 – Kr. e. 53; hadvezér és üzletember; részt vett Spartacus legyőzésében; korának egyik leggazdagabb római polgára

VII. Kleopátra, Egyiptom királynője, az utolsó fáraó, Kr. e. 51– Kr. e. 30; „Rabul ejtette korának két leghatalmasabb rómaiját, és a harmadik miatt elpusztította önmagát.”

(Cassius Dio történetíró)
– Caesar, Antonius és Octavianus a három római

Julián-naptár: Kr. e. 45-től volt érvényben; 1582-ben XIII. Gergely pápa tovább pontosította, s így született a Gergely-naptár; a Gergely-naptárt a protestáns országok csak a 18. században, keleti keresztény (ortodox) országok még később vették át (Szovjet-Oroszország például 1918-ban).

Korrigál: corrigere (l.) – kijavítani

A rómaiak – mai szemmel nézve – túlzottan babonás félelemmel tekintettek a különböző előjelekre. Caesar megtanulta ezeket is céljai szolgálatába állítani.

Ha vállalkozásba kezdett, nem riasztotta meg, nem tartotta vissza semmiféle isteni előjel. [...] Mikor kiszállt a hajóból, megbotlott, de ő a kedvezőtlen előjelet jóra magyarázva így kiáltott: „Kézemben vagy, Africa!” (Suetonius)

8. Mit gondolsz, mire gondolhattak a katonák, ha a hadvezérüket elbotlani, elesni látták?

Crassus időközben csatában elhunyt, Pompeius pedig a senatushoz közeledett. Ennek lett a következménye a Kr. e. 49-től tartó polgárháború, amely Caesar győzelmével és Pompeius halálával végződött.

Iulius Caesar – örökös dictator

Amikor minden ellenségét legyőzte, olyan hatalmat szerzett, amelyet sem a senatus, sem a többi tisztviselő nem tudta ellensúlyozni.

E hatalom birtokában számos reformot hajtott végre: földet osztott, értékálló aranypénzt vezetett be, újságot indított, kijavította az addigi naptár hibáit.

Megjavította a naptárt, mert azt a papok a szökőhónap hibás beiktatásával úgy megzavarták, hogy az aratás ünnepe a naptár szerint nem a nyári, a szüret pedig nem az őszi időszakra esett; az évet a nap járásához igazította, meghatározván, hogy háromszázhatvanöt napból álljon, a szökőhónapot megszüntette, ehelyett minden negyedik évben eggyel megtoldotta a napok számát. De most már, hogy január elsejétől kezdve az időszámítás rendje kiigazodjék, november és december közé beiktatott két hónapot; ezért az év, melynek során a rendszabályokat bevezette, a szökőhónappal együtt – mert a régi szokásnak megfelelően az is éppen erre az évre esett – tizenöt hónapból állt. (Suetonius)

9. Miért kellett új naptárt bevezetni? Hogyan korrigálta a régi naptár hibáit Caesar? Milyen hosszú volt a Kr. e. 45-ös év? Mivel állít emléket ez a naptár Caesarnak? Mikor kellett újra korrigálni a Caesar-féle naptárt?

Ám közben a senatus befolyását gyengítette, a köztársasági hagyományokat figyelmen kívül hagyta. És végül egy senatori csoport Kr. e. 44. március 15-én meggyilkolta.

Spurinna, a béljós is figyelmeztette Caesart, mikor áldozatot mutatott be: óvakodjék a veszedelemtől, mely március tizenötödikénél tovább nem várat magára. [...] Caesar sokáig habozott, ne maradjon-e inkább otthon, s ne halassza-e későbbre ügyeit, melyeket a senatusban akart előterjeszteni; végül [...] mégiscsak elindult; baljában egyéb írások között az összeesküvés leleplezéséről szóló feljelentést tartotta, melyet valaki kezébe adott, ő azonban csak később akarta elolvasni. Aztán [...] belépett az ülésterembe, és rámosolyogva Spurinnára, szinte kötekedett vele, hogy hamis jósnak bizonyult, mert íme, minden különösebb baj nélkül elérkezett március idusa: „Elérkezett bizony – mondta erre a jós –, de még el nem múlt.”
(*Suetonius*)

10. Mit gondolsz, miért ment el március 15-én Caesar a senatus ülésére? Miért a gyilkosság eszközt választották az összeesküvők?

IX.

HUMANIZMUS

A reneszánsz újra felfedezte az ókort, s még valami nagyobbát alkotott.

RENEZÁNSZ ÉS HUMANIZMUS

Reneszánsz: a renascor (l.)
– újjászületik igéből a francia nyelvben keletkezett

Poggio Bracciolini: 1380–1459; itáliai humanista, korának első tudósa, aki elveszett vagy mellőzött klasszikus latin szerzők műveit kutatta Európa kolostorainak könyvtáraiban.

Avignoni fogság: 1309–1377; ekkor a pápák nem Rómában, hanem Avignonban tartózkodtak.

Forráskritika: a történelmi források tudományos használata; annak megállapítása, hogy az adott forrás miben hiteles, miben nem, illetve miért olyan, amilyen.

Humanizmus: humanus (l.)
– emberi; a reneszánsz polgárság eszmerendszerét nevezzük így a 14–16. században; s tágabb értelemben: az emberi méltóság tisztelése, illetve a klasszikus műveltség és az ennek megfelelő megfigyelés.

Reneszánsz – újjászületés?

A **reneszánsz** szó **újjászületést** jelent. Érdekes kérdés, hogy minek és miért kellett „újjászületni” a 14–15. században.

A világnak e csodája mivé lett? Hogy megváltozott! Hogy tönkrement! A diadalmenetek útját benőtte a szőlő, a senatorok padjai egy trágyadomb alatt rejtőznek. [...] A római nép fórumát, ahol összegyűltek, hogy törvényeket hozzanak és hivatalnokokat válasszanak, most elkerített konyhakertek borítják, vagy nyitva áll a disznók és a bivalyok fogadására – írta Poggio Bracciolini, az itáliai humanista tudós a római Capitoliumról valamikor a 15. században.

1. Nézz utána, miért volt Róma olyan elhanyagolt! Mi zavarja a tudóst? Mi az oka, hogy az ókori emlékek tönkrementek? A rajz alapján miben használták másként a középkoriak az ókori épületeket és tereket?

A középkort sokszor sötétnek titulálják, sokszor pont a reneszánsz tudósok véleménye miatt. Valóban volt sok minden a középkorban (6–15. század), ami félelmetes volt, de számos csoda is ekkor született: az égbe nyúló gótikus templomok, a gyönyörű kódexek, a szép vagy vidám költemények. Persze a középkorban sok minden a „tekintély” alapján dőlt el. A reneszánsz ember (tehát a 15. századtól élő ember) a tekintélyek tisztelete mellett egyre több mindent szeretett volna saját maga megérteni.

Konstantinápoly török elfoglalása után (1453) sok bizánci tudós menekült Európába: tőlük is sok mindent tanultunk, s az ókor világából is. Elkezdtek újra olvasni a régi szerzőket, felfedezték az ókori romok szépségét, ismét emlékezetükbe idézték a görög és római mitológiát. S a kor kiemelkedő tudósai és művészei ezekhez szerettek volna visszatérni.

A latin nyelvet szerették volna „megtisztítani”, s a klasszikus állapotot helyreállítani. Igyekeztek a klasszikus szövegek másolási hibáit kijavítani: megjelent a forráskritika.

Marcus Tullius [Cicero] ezen hét beszédét, amelyek korábban az idők vétkéből Itáliában eltűntek, Poggius Florentinus – számtalan galliai és germániai könyvtárat a lehető legnagyobb fáradozással és szorgalommal végigkutatva – mocsokban és szennyben elrejtve megtalálta, egyedül kihozta a fényre, és korábbi méltóságába és szépségébe visszaállítva a latin múzsáknak ajánlotta. (Poggio Bracciolini)

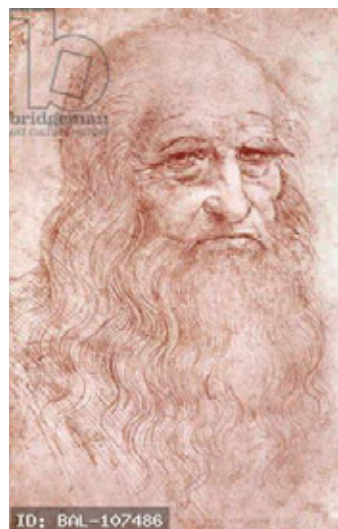
2. Hogy találta meg az elveszett beszédeket Poggio? Mit gondolsz, miért „tűntek el”? Mit jelenthet, hogy „korábbi méltóságába és szépségébe visszaállítva”?

A képzőművészet, az építészet és az irodalom az ókori mintákat kezdte követni.

Humanizmus – emberi világ?

Az isteni világ (res divinae) helyett, mellett az emberi világ (res humanae) felé fordulnak. A kor ideálja a **polihisztor**: aki festő, szobrász, természet-tudós, költő, orvos, feltaláló... És sok ilyen polihisztor volt akkoriban. Először Itáliában, de aztán szinte mindenütt.

A középpontba az ember és a természet került. A humanista művek terjedését segítette a könyvnyomtatás feltalálása.

Leonardo da Vinci: 1452–1519; itáliai szobrász, festő, építész... polihisztor.

Polihisztor: polihisztór (g.) – sokat tudó; több tudományágban otthon lévő, egyetemmes tudású személy.

Vitruvius, az építész azt mondja az építészetéről szóló művében, hogy az emberi test méretei a következők: 4 ujj tesz ki 1 tenyeret, és 4 tenyér tesz ki 1 lábat. 6 tenyér tesz ki 1 könyököt; 4 könyök teszi ki egy ember magasságát. Ezen túl 4 könyök tesz ki egy lépést, és 24 tenyér tesz ki egy embert. Az ember kinyújtott karjainak hossza megegyezik a magasságával. A haja tövétől az álla hegyéig terjedő szakasz egytizede a magasságnak; az álla hegyétől a feje tetejéig terjedő szakasz egynolcada a magasságának; a mellkasa tetejétől a haja tövéig egyhetede az egész embernek. A könyöktől az ujjhegyig az egyötöde az embernek; és a könyöktől a hónalj hajlatáig egynolcada az embernek. A teljes kézfej az egytizede az embernek. Az áll hegyétől az orrig, illetve a hajtótól a szemöldökig terjedő távolsága egyforma, s a fülhöz hasonlóan az arc egyharmada. (Leonardo da Vinci, 15. század; Hajnóczy Gábor fordítása)

3. Miért ókori műre hivatkozik Leonardo? Mit gondolsz, miért „tekintély” számára az ókori mérnök, Vitruvius? Miben kívánta meghaladni Vitruviust?

Dante – Vergilius útítársa

Dante Alighieri olasz költő, prózaíró, filozófus volt. Fő műve az olasz nyelvű *Isteni színjáték* (La divina commedia). Fontos, hogy olaszul írta – már nem latin nyelven. De: kísérője Vergilius, az ókori költő.

Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam,
mivel az igaz utat nem lelém.
Ó, szörnyű elbeszélni mi van ottan,
s milyen e sűrű, kúsza, vad vadon:
már rágondolva reszketek legottan.
A halál sem sokkal rosszabb, tudom.
De hogy megértsd a Jót, mit ott találtam,
hallanod kell, mit láttam az uton.

(Dante: *Isteni színjáték* – részlet. Babits Mihály fordítása)

Istenek, ó holtak fejedelmei, hallgatag árnyak!
És te, Chaos! S Phlegethon [az Alvilág egyik folyója], te! ti néma vidékek az éjben!
Engedjétek meg, hogy amit hallottam a földnek
Méhében lapuló rejtelmekről, hirül adjam.

(Vergilius: *Aeneis* – részlet. Lakatos István fordítása)

De mesterem beszállott már a rozzant
bárkába s engem is behívott abba
(csak mikor én benn voltam, arra mozzant).
S mihelyt a csónakká vájt fadarabba
beültünk: az velünk megindul, elszáll
merülve jobban, mint szokott, a habba.
S míg így röpített holt tükrén a rossz ár,
rám szólt a sárból egy alak kikelve:
„Ki vagy te, hogy órád előtt lejössz már?”
„Ó, nem maradni jöttem én e helyre
– feleltem. – De hát te ki vagy, te piszkos?”
„Látod, egy síró lélek” – szólt felelve.
És én: „Könnyeddel s kínoddal, te mocskos,
maradj magadnak – engem mire nézel?
Ismerlek jól, bár minden tagod lucskos.”
Ekkor a csónakot megkapta kézzel,
de költőm visszalökve rárikoltott:
„Lódulj a többi ebhez! Mégse mész el?”

(Dante: *Isteni színjáték* – részlet. Babits Mihály fordítása)

4. Miért fontos, hogy Dante olaszul írta a műveit? Miért egy ókori költőóriást választott vezetőjéül? Miért volt szüksége vezetőre?

Dante Alighieri: 1265–1321

Poeta laureatus (l.) – koszorús költő; görög és római mintára a költői verseny győztesét a római Capitoliumon koszorúzták meg.

Petrarca – poeta laureatus

Az ókor nagy rajongója, a reneszánsz egyik első nagy tudósa és a reménytelen szerelem tragikus áldozata volt az itáliai Francesco Petrarca. Igazi „koszorús költő” volt: Rómában 1341-ben helyezték fejére a költészet babérkoszorúját. Ő ezt Szent Péter sírjára helyezte, jelezvén, hogy a klasszikus hagyomány és a kereszténység nem áll ellentétben. Csodás szerelme, Laura 1348-ban a pestis áldozata lett.

Ő találta meg Cicero leveleit. Ezután maga is írt leveleket kedves ókori szerzőinek.

De viris illustribus (A jeles férfiakról) című művében a történelem (férfi) hőseinek életrajzát írta meg Ádámtól kezdve. Így egységbe vonta az ókor és a középkor világát.

Amikor meghalt, feje egy Vergilius-életrajzon nyugodott.

Ti szerencsés füvek, boldog virágok,
kiken tapos mélnázgató madonnám,
part, mely édes szavát figyelve andán,

szép lábának nyomát magadba zárod,
sima fácskák, friss lombbal ékes ágok,
halovány, kedves ibolyák a lankán,
sötét erdők, melyek fürödve lomhán,
a Nap tűzében, oly sudarra váltok,

ó, nyájas táj, ó, tiszta, friss erecske,
mely tükröződ szép arcát s szép szemét is,
s élő fényétől gyúlsz tündökletesre,

irigylem töletek tekintetét is!
Ne lássam itt ridegnek a követ se:
lángoljatok, hisz lánggal égek én is.

(Sárközi György fordítása)

5. Hasonlítsd össze Szent Ferenc Naphimnuszával (36. lecke): miben hasonló, miben más?

Rotterdami Erasmus – az utazó

A Németalföldön született Erasmus tanulmányait Párizsban és Oxfordban végezte. A Szentírást és a teológiát az eredeti forrásokhoz kívánta visszavezetni. A reneszánsz pápák életvitelét (pl. a hadakozásaikat) erősen bírálta. A teológusok számára fontosnak tartotta a szent nyelvek (latin, héber, görög) oktatását. Időszaka a reformáció időszaka volt: ezen vitákban részt vett, de igazából egyik fél (tehát a katolikusok és a protestánsok) egyetértését sem nyerte el.

Görög nyelvű Újszövetsége példát és segítséget adott a bibliafordításokhoz.

Számos egyetemen megfordult: a párizsi Sorbonne-on, Cambridgeben és Leuvenben is tanult, járt Észak-Itáliában, végül Baselben halt meg. Az Európai Unió egyetemi ösztöndíjprogramját róla nevezték el.

A gyermekek neveléséről is írt...

A nevelő első gondja az legyen, hogy magát szerettesse meg; lassanként beáll helyette nem ugyan a félelem, hanem bizonyos önkénytelen tisztelet, melynek nagyobb nyomóssága van, mint a félelemnek. Mily kitűnőleg gondoskodnak tehát a szülők azon gyermekekről, akiket alig négyéves korukban elküldenek olyan iskolába, amely egy tudatlan, durva, erkölcstelen, néha gyengeelméjű, gyakran holdkóros [...] vagy rühösségben [...] szenvedő ember vezetése alatt áll. [...] Az ilyen aztán magukat uralkodóknak vélvén, bámulatos módon hatalmaskodnak[...] Azt gondolhatná az ember, hogy nem az iskolában van, hanem a kínvallató kamarában: nem hallani egyebet a pálca és vessző csattogásánál, a jajgatásnál és zokogásnál, meg a fenyegetésnél. Mit tanuljanak meg ebből egyebet a gyermekek, minthogy a tudományokat meggyűlöljék. Ha pedig ez a gyűlölet az ifjú lélekbe bevette magát, akkor az ilyenek felnőtt korukban is huzakodnak az ismeretektől.

(Péter János fordítása)

Philosophia est ancilla theologiae. (Aquinói Szent Tamás): A filozófia a teológia szolgálóleánya.

Non scholae, sed vitae discimus.: Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk. Bár Seneca utal ilyenre, viszont konkrétan pont fordítva mondja. ☺

6. Milyen helyzetben volt akkoriban az iskola? Milyen a rossz tanár?

Iskola – elvek...

A középfokú (ma így mondanánk) iskolákban ekkoriban latint, de már a tiszta, humanista latint tanulták, tudniuk kellett latinul fogalmazni, szert kellett tenniük alapvető jogi ismeretekre, tisztában kellett lenniük a számolás és a geometria alapjaival, és némi földrajzi ismerettel kellett rendelkezniük.

Fülemüle: csalogány; filoméla (g.) szó szerint énekkedvelő; Philoméla egy athéni királylány volt, akit csalogánnyá változtattak az istenek; ez is egy okmagyarázó (aitiológiai) történet

Docendo discimus: Tanítva tanulunk; vagyis: akkor tudunk valamit megtanítani, ha biztosan, világosan tudjuk.

Tavasszal a legfelső egekig ragyogó az idő, szikrázik a levegő, szelek fújdognak, a hó elolvad, futnak a patakok, csörgedeznek a források. A hegyek között már csak a csúcsokon marad hó. A fák koronái, az ágak rügyei sarjadni kezdenek, növekszik a vetés, zöldülnek a rétek, szépülnek és színesednek a virágok. Megindulnak a vízen a hajók. Levelekbe öltöznek a fák, s a föld fűtől lesz díszes, a legelők új takarmányt növelnek. Minden visszanyeri erejét. Énekelnek a madarak, zeng a fülemüle. Az egész föld ismét virulni kezd, szépséggel ékesül, s olyan lesz, mint a legszebb, leggyönyörűsebb menyasszony, aki tarka színű ruhába öltözik, hogy tetszésére legyen az embereknek lakodalmának napján. *(Egy 15. századi házi dolgozatból)*

1. Te mit írnál a tavaszról? Nézd meg, hol látszik ebben a műben a humanista világ természetszeretete!

Senki sem alkalmas a tanításra, ha nincs tudománya, a tudomány viszont vagy az odafönről való ösztönzés által, vagy pedig fáradságos tanulás által sajátítható el. [...]

Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy nagyon sok földműves vagy szegény ember, akik sohasem művelődtek, de a műveltséggel nem is tudnának mit csinálni, mégis nagyon jó és éles eszűek; mások viszont, dacára gondos és mesteri neveltetésüknek, egészen tompa elméjűek. [...] S mivel mégis vágyunk gyermekeinket kiművelni, gyakran megesik, hogy tehetségeiket eltérítjük és a természetükkel ellenkező irányú tanulmányokra szorítjuk. Ezért nem éppen oktanul látszanak cselekedni azok, akik gyermekeiket, mihelyt eszükkel valamit felfogni képesek, az egész városban körülvéztetik, és miután minden mesterséget és tanulmányt megmutattak nekik, választást engednek. (Mátyás király gondolatai)

2. Hogy lesz valaki tudóssá? Mitől függ Mátyás király szerint a természetes ész? Milyen szakmát válasszon a gyermek Mátyás szerint? Vitassátok meg ti is!

Mátyás király egyetemet is alapított Pozsonyban (1467), ám még egy évtizedet sem tudott működni, s megszűnt.

Iskola – párbeszéd

Az iskolában viszont olykor harc van: a tanárok tanítani kívánnak (például a latin nyelvet), a diákok pedig megpróbálnak a szorgalmas tanulás helyett ez alól kibújni.

Egy 16. századi kis kézikönyv **latin nyelvű párbeszédet** (dialógusokat) sorakoztat fel: így gyakoroltak a diákok. A szöveg latinul és magyarul is megadja a megoldást.

Dialógus: dialogos (g.) – párbeszéd

Heyden Sebald iskolai latin dialógusai Sylvester János fordításában

De cavendis in schola corycaeis	Az iskolai besúgóktól való óvakodás
Lucas: Cur sic musitas?	Miért szuszoksz így?
Marcus: M: Non audeo loqui.	Nem merek szólni.
L.: Quis te prohibuit?	Kicsoda tiltott meg téged?
M.: Praeceptor noster.	Az mi mesterünk.
L.: Tamen is non adest.	Lám ű nincs jelen.
M.: At Corycaeis adsunt.	De az alattomban hallgatók jelen vadnak.
L.: Nullum ex his nosti?	Ezekben egyet sem esmersz-e?
M.: Qui ego noscerem?	Hogyhogy ismerhetném meg?
L.: Tam cave rem agunt?	Oly okosson szörzik (szerzik) dolgokat?
M.: Ea est illis astutia.	[Ekkora] önekik az álnokságok.
L.: Tu loquere Latine.	Té szólj deákul.
M.: Quam vellem, si scirem.	Ó mint akarnám, ha tudnék.
L.: At sic addisces citius.	Ekképpen tanulsz hamarabban.
M.: Hac spe dulcescit ferula.	Ez míveli azt, hogy vereséggel nem gondolok.

3. Miért kellett suttogniuk a fiúknak? Mivel igyekeztek rászorítani a diákokat, hogy tanuljanak meg latinul beszélni? Mi volt ezen intézkedés haszna? Kik voltak a besúgók? Mondj véleményt a besúgórendszeréről! Játsszátok el a jelenetet magyarul, esetleg próbáljátok meg latinul!

Néha nem volt könnyű a tanárok éberségét kijátszani...

Dies diem docet. – A nap tanul a naptól.: Minden nappal okosabbak leszünk.

Errare humanum est, (sed in errore perseverare stultum est.): Tévedni emberi dolog, de a tévedésben megmaradni ostobaság.

Heyden Sebald iskolai latin dialógusai Sylvester János fordításában

In schola ludantium	Az iskolában játszó
Timotheus: Vae nobis Vite.	Jaj minekünk atyámfia Vith.
Vitus: Quid est? Quid tremis?	Mi dolog? Mit rezketsz?
T.: Ego et tu perimus.	Én és te gonoszul járunk.
V.: Quid ita? Qua de causa?	Hogy lehet az? Mi okáért?
T.: Praeceptor venit.	Az mester megjöve.
V.: Quid ex te audio.	Láss mit hallok tölled.
T.: Vae nostris natibus.	Jaj mi segünknek. (sic.)
V.: Ubi is est obsecro?	Hol az mester, kérlek?
T.: Per gradus ascendit.	Az grádicson ment fel.
V.: Quis id agit? Quis vidit?	Ki mongya azt, ki látta.
T.: Egomet inquam vidi.	Mondom, én magam láttam.

V.: Viditne nos ludere?

T.: Id est quod timeo.

V.: Quid ergo agemus?

T.: Amove orbiculos.

V.: Recte admones.

T.: Explicemus libros.

V.: Certe astutus es.

T.: Sic retur nos discere.

Látott-e minket jádszoni?

Ez az oka hogy félek.

Mit tegyünk hát?

Vesd el az golyóbisokat.

Jól intesz.

Nyissuk fel az könyveket.

Bizony okos vagy.

Eképpen gondol minket tanulni.

4. Mit tettek a tanulás helyett? Hogyan próbálták becsapni a tanárukat?

Emblémák – képek, szövegek

Embléma: embléma (g.) – domborműves fémmunka → jelvény

Sapientia sat.: A bölcsnek elég, vagyis: nem kell túlma-gyarázni a dolgot...

Egy itáliai jogász, egy bizonyos Andrea Alciato avagy Alciati (Andreas Alciatus, 1492–1550) új műfajt teremtett. Az embléma egy rövid jelmon-dat, kép és vers együttese: ezek közösen, egymást kiegészítve adják meg az embléma jelentését, amely rendszerint valamilyen filozófiai, erkölcsi tanulság.

Ezek közül néhányat...

*Arentem senio, nudam quoque frondibus ulmum,
Complexa est viridi vitis opaca coma.
Agnoscitque uices naturae: et grata parenti
Officii reddit mutua iura suo.
Exemploque monet, tales nos quaerere amicos,
Quos neque disiungat foedere summa dies.*

Amicitia etiam post mortem durans

*Arentem senio, nudam quoque frondibus ulmum,
Complexa est viridi vitis opaca coma.
Agnoscitque uices naturae et grata parenti,
Officii reddit mutua iura suo.
Exemploque monet, tales nos quaerere amicos,
Quos neque disiungat foedere summa dies.*

Megvénhedt, száradt, lombjától megcsupaszított szilfán felkúszik szép üdezőld venyige, jól tudván: ez a természet rendje, s amiért őt mint atya felnevelé, most viszonozza a jót, S int példájával: csak olyat válassz te barátnak, siron túl aki lesz, mint ki előtte: barát.

(*A laudator.blog.hu fordítása*)

5. A címet nem fordítottuk le, próbáld a tartalom alapján kitalálni!

In silentium

Cum tacet haud quicquam differt sapientibus amens
Stulticiae est index linguaeque voxque suae.
Ergo premat labias digitoque silentia signet
Et sese pharium vertat in Harpociatem [Harpocratem].

Amíg hallgat, egyáltalán nem különbözik a bölcstől az örült.
Az ostobaság jelzője a nyelve és beszéde.

Tehát szorítsa (össze) ajkait, s ujjával jelezze a csendet,
és váljon egyiptomi Hóruszá.

[Hóruszt sokszor így, ajkára téve a kezét ábrázolták állítólag.]

6. Fordítsd le a címet! Fejezd ki az embléma tartalmát egy másik mondással!

In avaros, vel quibus melior conditio ab extraneis offertur

A fősvények ellen, avagy mennyivel jobban bánnak velünk az idegenek

Delphini insidens unda cerula sulcat Arion,
Hocque aures mulcet frenat et ora sono.
Quam sit avari hominis, non tam mens dira ferarum est,
Quique viris rapimur, piscibus eripimur.

A delfinen ülve szeli a kék habokat Arión,
És zengő dalával megszelídíti és irányítja [megmentőjét]
Amennyire az a fősvény embernek, úgy nem annyira ártalmas a vadállat természete,
minket az emberek veszejtenek el, de a halak megmentenek.

Si tacuisses, philosophus mansisses. – Ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna (vagyis: nem derült volna ki tudatlanságod).

7. Ismételd át, ki volt Arión, s mi történt vele! Mi gondolsz, miért van ember-arca a „delfinnek”? Vajon a rajzoló látott valaha delfint?

Rotterdami Erasmus találó mondásai

Aethiopem lavas.

– Szerecsent mosdatsz.

Ferrum natare doces.

– Vasat tanítasz úszni.

Cribo aquam haurire.

– Szitával mered a vizet.

Pietati loqueris.

– A falnak beszélsz.

In aqua scribere.

– A vízre írsz.

TÖRTÉNETEK MÁTYÁS KIRÁLYRÓL

Mátyás családjáról – Hunyadi János fia

Hunyadi János: 1407?–1456; a törökellenes harcok kiemelkedő hőse, 1446–1452 kormányzó; leghíresebb tettei: a hosszú hadjárat (1443–1444) és Nándorfehérvár megvédelése a török ellen

Családjuk hírnevét Mátyás apja, Hunyadi János alapozta meg. Hunyadi János családja nem tartozott az előkelő magyar nemzetségek közé, ám saját tehetsége révén felemelkedett. Korának egyik leghíresebb humanistája, Aeneas Sylvius Piccolimini (akit az utókor II. Pius pápaként is ismer) így írt Hunyadi Jánosról:

Hunyadi János erdélyi vajda nem származott nagy nemzetségből, de nagy volt lelkében, bölcs volt tanácsában. Albert király halála után őt tartották az egyetlennek, aki megmentheti Magyarországot a törökök pusztításaitól [...] ő tanította meg a magyarokat, hogyan lehet arcvonalban megtörni és legyőzni a törököket. (*Aeneas Sylvius Piccolimini, 15. század; Teke Zsuzsa fordítása*)

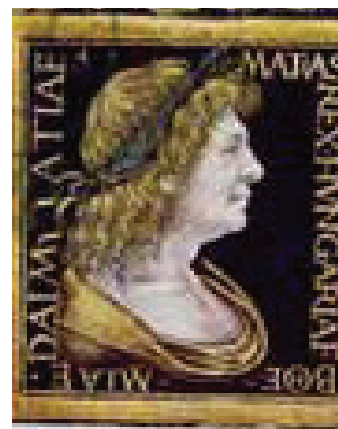
- 1. Nézz utána, mi volt Hunyadi János leghíresebb győzelme! Mit gondolsz, milyen volt az, aki „nagy volt lelkében, bölcs volt tanácsában”?

Az ő fia volt Hunyadi Mátyás, a mi Mátyás királyunk (1443–1490). Édesanyja Szilágyi Erzsébet volt. Gondos nevelést kapott: Magyarország egyik legműveltebb humanista tudósa, Vitéz János irányította nevelését. Latinul, németül és csehül is megtanult. Édesapja tárgyalásain sokszor tolmácsként vett részt: ami nemcsak nyelvtudást, hanem szellemi érettséget is kívánt. Édesapja ügyelt arra is – korának megfelelően –, hogy a hadi dolgokban is jártas legyen.

Táborban született, katonai köpenybe pólyálták, öreg katonák sátrában nevelkedett; zsenge gyermekéke óta megtanulta, hogy ne féljen a török sokaságtól, hadirendjétől, hogy hogyan kell ostromot vívni, kapitány szavát fogadni, lovon és gyalog harcolni, dárdavetésben magát naponta gyakorolni, a Dunát gyakran átúszni, fagyban, hőségben, éjt-napot sisakosan tölteni, fáradságot, éhséget türelmesen elviselni, égni a vágytól, hogy elleniséget lásson, páros viadalban kedvét lelteni, társaival naponta háborúsdit játszani, gyávaságot és restséget megvetni, a háborút viszont fölöttébb kívánni. Ezeken felül van benne vele született nyájasság, jámborság és becsületességgel párosult erkölcsi kiválóság, továbbá nagy hit és korát meghaladó bölcsesség – írta róla a történetíró Bonfini. (*Geréb László fordítása*)

Termete, megjelenése, szelleme, tehetsége alkalmassá tette arra, hogy Magyarország uralkodója legyen. 1458-tól vette át a trónt, 1464-ben koronázták meg (ekkorra szerezte vissza III. Frigyes császártól a Szent Koronát), 1490-ben halt meg.

Az isteni Mátyás termete a közepesnél valamivel magasabb volt; alakja daliás, tekintete nemes és lelki nagyságot sugárzó. Arca piros, haja szőke. Hosszan ívelt a szemöldöke, eleven, feketés a szeme, hibátlan az orra. Tekintete nyílt és egyenes, s mint az oroszlán, nézés közben szinte sohasem pillantott. Ha határozottan nézett, ezzel mindig tetszését fejezte ki; ha valakire sanda szemmel tekintett, ezzel nemtetszését mutatta. Nyaka előreahajló, álla kiugró, szája eléggé széles volt. Feje, ezekhez illően, nem tűnt sem kicsinynek, sem nagynak; homloka kissé magas. Terjedelmes tagjai egymáshoz arányosak voltak; izmos karja, hosszúkás keze, széles válla és domború melle volt. Ezzel szemben lábszárai kissé görbék, lovaglásra igen alkalmasak. [...] Ifjúságától fogva gyorsaság jellemezte; testben erős, s lelki nagysága élénk dicsőségvágygal párosult. Oly nagy volt akaratereje, hogy sem szellemi, sem testi munka ki nem merítette. Mindig tevékenykedett; a fagyot, verejtéket, éhséget tűrte. Hadifáradalmaknál mit sem viselt könnyebben; az otthoni henylés nehezeére esett. (*Bonfini: Mátyás király, X. – részlet. Geréb László fordítása*)

Mátyás király képe az egyik Corvinából ■ Vesd össze Bonfini leírását és a Corvina Mátyás-ábrázolását: miben egyeznek meg? Mit gondolsz, miért kapta Bonfini-tól az „isteni” jelzőt Mátyás?

Corvin Mátyás – a római Corvinusok örökösei...

Mátyás gyakran kapta a Corvinus melléknevet, sőt Bonfini szerint szívesen vette, ha így említik őt és családját. Természetes fia, János is örökölte a Corvin nevet: Corvin Jánosként említik a történelemkönyvek.

Kik voltak a római Corvinusok, akik a humanista tudósok szerint Mátyás ősei voltak?

Corvina: Hunyadi Mátyás könyvtárában (Bibliotheca Corviniana) lévő díszes könyvek elnevezése; kb. 2500 darab Corvina volt

Corvin János: 1473–1504; Mátyás fia egy bécsi polgárlánytól; mivel más törvényes gyermeke nem volt, rá kívánta hagyni az országot; ám Mátyás halála után Corvin János nem lett király.

Antonio Bonfini: 1434?–1503; itáliai humanista történész, Mátyás megbízásából megírta a *Rerum Ungaricarum Decades* (*A magyar történelem tizedei*) című történelmi művét.

Míg a római sereg békés őrálással töltötte az időt, előlépett egy hatalmas termetű, állig felfegyverzett gallus harcos, gerelyével megdöngötte pajzsát, mire mindenki elhallgatott, ő pedig tolmács útján párviadalra hívta ki valamelyik rómat. Ekkor M. [Marcus] Valerius, az egyik fiatal katonai tribunus, remélve, hogy a T. [Titus] Manliuséhoz hasonló dicsőséget szerezhet, a consul beleegyezésével, fegyveresen kilépett középre. A harcban a halandók küzdelmét elhomályosította az isteni beavatkozás. Mert a támadásra lendülő római sisakjára, az ellenség felé fordulva, hirtelen, egy holló telepedett. A tribunus megörült a madárnak, mint égből küldött csodajelnek, majd felfohászkodott a küldőjéhez: akár isten, akár istennő, álljon kegyes védelmezőként mellette. S íme – bámulatos hallani is – a madár nemcsak hogy ott maradt elfoglalt helyén, de minden újabb összecsapásnál, szárnyra kapva, karmaival az ellenfél arcának és szemének esik, s a gallus a csodálatos jelenség láttán végül annyira elveszti bátorságát, hogy utoljára már se lát, se hall, nem tud gondolkodni, s Valerius végez vele. A holló pedig felrebbenve napkelet irányában, eltűnik szemük előtt. (*Livius VII. 26.; Kis Ferencné fordítása*)

- 2. Milyen isteni beavatkozás segíti Valerius győzelmét? Mi zarvarta meg a hatalmas gall harcost? Miért kapta a Corvus (holló) melléknevet?

Egy Corvina-lap részlete

Aragónai Beatrix – Mátyás király (második) felesége; 1457–1508; a nápolyi király lánya volt, Mátyás 1476-ban vette el.

Mai magyar bankjegy

■ Melyik bankjegyünkön szerepel a holló? Nézz utána, mivel magyarázzák a mondák, hogy a holló gyűrűt tart a csőrében! Vesd össze a bankjegy Mátyás-ábrázolását az eddig bemutatott ábrázolásokkal és leírásokkal! Nézd meg, mi szerepel ennek a bankjegynek a hátulján!

Mátyás tudósai alapos munkát végeztek. Hosszas leírásokkal kimutatták a vérségi kapcsolatot a Kr. e. 4. századi Marcus Valerius Corvus és Hunyadi János között. Részletesen taglalják a Corvinus-nemzetség leszármazottait, akik a Bonfini-féle leírás szerint eljutottak Dáciába is. Aztán...

Dáciát, a római nép tartományát és a geták földjét Pannóniával együtt a barbárok sokszor oda betörve elárastották, a nem sokkal előbb keletkezett gyarmatok és a római légiók mégsem veszhetek oda. Barbárok közé süllyedve, nyelvük még mindig a római nyelvet idézi emlékezetünkbe. [...] Annyi időn át itt maradt elrejtve a Corvinusok vére. Végre a Corvinus [talán Keve falu, ami latinul Covinum] faluban megint feltört. Isteni beavatkozás nélkül ez meg nem történhetett, hogy miképpen annyi éven át a Corvinusok mentették meg a római népet a barbároktól, úgy most ugyancsak ők szabadítják meg a keresztény világot a pogányoktól. Abban a faluban született ugyanis Mátyás apja, János. *(Bonfini: Mátyás király, I. – részlet. Geréb László fordítása)*

3. A szöveg szerint mely területen maradtak fenn a rómaiak és a Hunyadiak ősei? Mit állít a történetíró, mi biztosította, hogy a Corvinus-nemzetség nem halt ki? Miben hasonlók Bonfini szerint az ókori Corvinusok és a Hunyadiak?

Mátyás, a király – történetek

Mátyás király zűrzavaros helyzetben vette át az országot. Királysága kezdetén mindössze tizenöt éves volt. Ám szívós munkával, kitartó küzdelmek után az egyik legnagyobb hatalmú királyunk lett. Sokat hadakozott, de sok pénzt és figyelmet áldozott a művészet és a tudomány pártolására.

Három nem tetsző dolog

Mátyás királynak szavajárása volt, hogy egyebek között három dolog nem tetszik neki: a melegített leves, a megengesztelődött barát és a szakállas asszony. Nyilvánvaló dolog ugyanis, hogy a melegített levesben mindig van valami kellemetlen, a megengesztelődött barátban mindig marad valami a régi ellenségből, a szakállas asszonyban pedig van valami a férfiaságból. Már pedig ez ellenkezik a természettel és azt a gyanút kelti, hogy az ilyen asszony a vétekre is férfias bátorsággal bír. *(Galeotto Marzio; Császár Mihály fordítása)*

4. Vitassátok meg: a kiengesztelődött barát kapcsán egyetértetek Mátyással?

A hízélgésről

Egy nem épen tudatlan ember önmagára alkalmazva idézte Terentius következő szavait „A hízélgés jó barátokat, az igazmondás ellenségeket szerez.” Mátyás király kétségbevonhatatlan okokkal azonnal ráczáfolt, hogy ez nem igaz és ellenkezik az emberi természettel, s így szólt: „A philosophus tanusága szerint, minden ember természeténél fogva tudni óhajt. De, – hogy az ő tanusága mellett maradjunk – semmit sem tudunk valójában, csak azt, a mi igaz. Ebből azután az következik, hogy az igazság az emberi természetnek nagyon is megfelelő valami. A ki tehát embernek érzi magát, kell, hogy egyuttal az igazság barátjának vallja magát. Már most ha a költők és vigjátékirók olyan szavait idézzük, a melyek csak bizonyos személyek helyzetének, nem pedig az általános igazságnak felelnek meg, ezeket nem kell kétségbevonhatatlan bizonyítékok gyanánt használni. Hisz néha a szolgák, szolgáló leányok, haszontalan kikapós legények, a kiket a költők szerepeltetnek, azon költői zománczcal beszélnek, a mely minden személynek megadja a maga jellemző sajátosságát. Innen van, hogy a költői beszédben a leghitványabb, legaljasabb, az igazsággal homlokegyenest ellenkező és egymásnak is ellenmondó állításokkal találkozunk.” A király fejtegetésének hallatára az illető elpirult és csakhamar belátta, hogy a kiváló szellemeket még sem hízélgéssel és szolgálai meghunyászkodással, hanem igazmondással lehet megnyerni. (Galeotto Marzio)

Galeotto Marzio: 1427–1497; itáliai humanista író, történetíró; a *Mátyás király kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről* című műve sok Mátyás-anekdota alapja

„A ki igazságosan és törvény szerint uralkodik, annak nem kell félnie, hogy környezete megmérgezi vagy leszúrja, s azután, ami valószínű, az még nem egészen bizonyos” – mondta Galeotto szerint Mátyás király.

5. Miért lehet veszélyes, ha kiragadott mondatokat használunk beszédünkben anélkül, hogy ismernénk a mondatok szövegkörnyezetét? Mit gondolsz, miért veszélyes a hízélgés a hízélgőre is, a hízélgést elfogadó személyre is? Ismételd át, ki volt Terentius!

Ágyúdörgés

Mátyás királynak csodálatos volt a természete. Mert ugyan nem csodálatos-e, hogy zaj közepette, ágyúdörgés mellett, a táborban el tudott szenderedni, otthon pedig, a legnagyobb kényelemben sem tudott álomba merülni, ha kamarásai susogtak vagy halkán beszéltek. Szerbiában ugyanis, mikor Szabács várát ostromolta és bevette (1476), mikor a hajító gépekből szórt kövek döngtették a falakat, a föld rengett és a tábor zajlott, álom nyomta el és ledőlt, de bármily fáradtan aludt is, a legcsekélyebb susogás felverte. Így tehát a susogás és halk beszéd felriasztotta azt, a kit a harcosok zaja és az ágyúdörgés is el tudott altatni. Ez mindenestre igen bámulatos valami. Ne is tulajdonítsa ezt senki gyanakodás vagy óvatosság eredményének, mert hisz ez mindenütt így volt vele, amint magam is igen sokszor tapasztaltam. (Galeotto Marzio)

6. Mit gondolsz, miért nem verte fel Mátyás az ágyúdörgés, de miért verte fel a halk beszéd? A kép alapján milyen erős vár volt Szabács?

Hunyadi Mátyást úgy vélte,
a műveletlen király
megkoronázott számár:
na, ő nem volt az.

MÁTYÁS UDVARA

Mátyás udvara – elámul a török követ is

Oláh Miklós: 1493–1568;
esztergomi érsek, történétíró;
ő hívta be Magyarországra
a jezsuita rendet

Mátyás király családja eredetileg nem volt előkelő. Trónra kerülése után több év eltelt, amíg királyi hatalmát megszilárdította. Ugyanakkor a török elleni védekezéssel, harcokkal is törődnie kellett, illetve később Csehországban és Ausztriában is háborúzott. Eközben azért gondot fordított arra, hogy Buda és

Visegrád királyi rezidenciája fejlődjön, szépüljön. Egy történet Visegrádhoz kapcsolódik...

Mesélik, hogy történt egyszer egy nevetnivaló és emlékezetes eset ezen a helyen. Miközben egy török követet a királyi udvaroncok a szokásnak megfelelően a városból a palotába vezettek, hogy követi megbízatását előadja, és az a kapuban, honnan egyenesen erre a függőudvarra lehet látni, kissé megállt s körülnézve megpillantotta ezt a pompázatos, ragyogó helyet és az udvari méltóságoknak részben a lenti, részben a király tartózkodási helyéül szolgáló fenti udvaron elhelyezkedő mérhetetlen tömegét, amint selyemmel, ezüsttel, arannyal áttört ruhákban tündököltek és nem kis részben (a mi szokásunk szerint) ezüstözött övekkel és kardokkal meg aranyláncokkal voltak ékesítve, hirtelen akkora csodálat és bámulat döbbsentette meg, hogy elfelejtette egész követi megbízatását, s míg a lépcsőkön a király színe elé feljutott, annak tekintete miatt, mely nagy, s mintegy vérrel befutott szemeivel rémületet keltett a ránézőben, a benne már azelőtt fogant félelem mind jobban és jobban elhatalmasodott rajta olyannyira, hogy hosszú hallgatás után csak ennyit tudott kinyögni: a császár üdvözl, a császár üdvözl. Mikor kérdezte a király, mást akarsz-e még, semmit sem felelt. Látván a király ennek az ennyire semmirevaló embernek a bénaságát, így fordult a mellette álló vezéreihez: Nézzétek, milyen barmok [beluae] törnek be újra s újra a birtokunkra és a többi keresztény fejedelemeire, mindannyiunk hanyagsága miatt; no de, amenynyire rajtam áll, majd gondom lesz rá, hogy zablát rakjanak ezekre a barmokra, ne futkározzanak olyan szabadon. *(Oláh Miklós: Hungariaa – részlet. Németh Béla fordítása)*

1. Mi zavarta meg a török követet? A leírás szerint mi kápráztatta el a királyi udvarba látogatókat? Nézd meg, mit írt Bonfini Mátyás tekintetéről (ld. előző lecke)! A török követre hogy hatott ez a tekintet? Mi lett volna a követ feladata? Mutasd be, milyen tulajdonságai lehettek a török követnek! Játsszátok el a jelenetet, ha van kedvetek hozzá!

Visegrádi palota: a Herkules-kút és a loggia (rekonstrukció)

Mátyás udvara – kezdetben azért egyszerű...

De persze nem volt ez olyan egyszerű. Bonfini arról ír, hogy a királyi udvar Mátyás uralkodásának első felében családias, barátságos, kötöttségtől mentes volt – s nem is volt túlzottan előkelő.

A pannon királyoknak az volt a szokásuk, hogy az előkelőségekkel és a nemességgel családiasan éltek, a bejutást nemigen ellenőrizték, sok asztalt terítettek, a főurak közt lakomáztak barátilag, étkezés közben az ajtó nyitva állt, a kéregető koldusokat beeresztették, alamizsnát osztogattak nekik, mindenkit szívesen meghallgattak, többnyire közönséges kenyeret ettek, a királyhoz való bejutást lehetővé tették bárkinek, a legnyomorultabb személyeknek is, igénytelenül éltek, hitvány lakással is megelégedtek, a kápráztató háborúkra eszméletlen költséget áldoztak, de a fényes épületeket lebecsülték, odahaza szűkmarkúak, kifelé nagyvonalúak és pazarlóak voltak... (Bonfini: *A magyar történelem tizedei*, XXXVIII. 7. Kulcsár Péter fordítása)

2. A leírás szerint milyen viszony állt fenn a király és alattvalói között? Mi volt fontos a magyaroknak? Mit gondolsz, kifelé miért voltak „nagyvonalúak és pazarlóak”? Milyen előnye és milyen hátránya, sőt veszélye volt ennek? Nézz utána, az utóbbiról mely korábbi esetek adtak tanúbizonyságot!

Persze ehhez Mátyás személye is illett. Kedves volt, nyájas, szeretetre méltó: a királyi méltóságát sem tartotta annyira, mint a közvetlenséget.

Nagylelkűsége, nyájassága, szívéllyessége, jóindulata alkalmassá tette a főurak és köznemesek szimpátiájának elnyerésére, úgyhogy mindenki szívből szerette. [...] Nemcsak a főrangú vagy nemes vitézeket részesítette nagyrabecsülésben, hanem a közkatonákat is. A táborban a betegek iránti együttérzésből végigjárta a sátrakat, a gyengélkedőket sokszor a saját kezével etette, odanyújtotta nekik az ételt; jobbulást kívánt, a kishitűeket korholta, a kétségbeesetteket vigasztalagatta; a csatatéren sokszor bekötözte a sebeket. Ezzel a segítőkészséggel mindenkit bámulatos hűséget keltett maga iránt. [...] Vendégeskedés közben csúnya öklendezéstől győztört barátait emberségesen támogatta, s mintegy megfélelvezve és lemondva a királyi méltóságról tartotta a fejét annak, akinek a gyomra háborgott. [...] Otthonában nem voltak drágaköves kelyhek, sem aranyedények vagy pomádés szelencék, termeit nem borította kárpit; bútorzat semmi, vagy ha itt-ott mégis, hát faragatlan és nyers; szögletes asztalon koszos abrosz; csak a lovakra és a fegyverzetre adott; ott aztán volt arany, drágakő, ezüst bőviben; emellett ápolta a haját, gyöngyös koszorút hordott, pompás ruhát viselt... (Bonfini: *A magyar történelem tizedei*, XXXVIII. 7. Kulcsár Péter fordítása)

3. Miben nyilvánult meg Mátyás közvetlensége: mondj erre példákat! Mit gondolsz, kezdetben miért nem voltak fontosak számára a díszes berendezések? Miben mutatta meg viszont előkelőségét? Miként függhetett ez össze neveltetésével (ld. előző lecke)? Milyennek ábrázolja a festő Mátyás ruházatát?

Parvenü: felkapaszkodott ember, akit a született előkelők lenéznek; venire (l.) – jönni → a franciából (parvenir – elérkezik valahová) került a magyar nyelvbe

Szimpátia: szümpatheia (g.) – rokonszenv

Mátyás udvara – Beatrix idején

Beatrix királyné: a bécsi Regiomontanus-kódexből (1480. k.); a felirata: *Rerum perfectio (helyesen: perfectio) est ordo*. – A dolgok tökéletessége a rend.

Mátyás király első felesége (Podjebrád Katalin) korán meghalt (1464). Ezután nem volt Mátyás mellett olyan, aki az udvari környezetre „asszonyi szemmel” gondot viselt volna. Az udvar ránézésre kicsit „agglegényes” volt (ld. Bonfini leírását), ám Beatrix Budára érkezése után (1476) ez megváltozott. A Nápolyból jövő királynénak sokszor ajánlották műveiket tudósok és művészek. Persze ehhez Mátyás támogatása is kellett. Segített, hogy Beatrix magyarul is megtanuljon.

Miután pedig a királyné megérkezett, az asztalt és az életmódot kultúraltabbá tette, a hitvány háztartástól viszolyogva nagyszerű ebédlőtermeket rendezett be, díszes csarnokokat, aranyozott lakószobákat teremtett, a királyt visszafogta a közvetlenségtől, az ajtókhöz silbakot [őrt] állított, megszüntette a szabad bejárást, rávette a királyi felséget, hogy sokkalta gondosabban őrizze a méltóságát. Figyelmeztette, hogy meghatározott időben lépjen be a fogadóterembe és szolgáltsaon igazságot. A szkíta szokások közé olaszokat hozott, és a latin konyhát is megkedveltette. Itáliából nagy költségen különböző mesterségeket és kiváló mestereket hívott be, mi azelőtt hiányzott. Így aztán jöttek Itáliából festők, bronzöntők, szobrászok, metszők, asztalosok, ötvösök, jöttek kőfaragók és építészek, akik jókora fizetséget kaptak; majd kiteljesedett az istentisztelet, a királyi kápolnát egész Galliából és Germániából szerződtetett énekesek gazdagították, de még konyhakertészeket, kert- és mezőgazdászokat is hozott Itáliából; olyanokat is hívott, akik a sajtot római, szicíliai, francia módon készítették. Csatlakoztak a bohócok, a színészek, akiket a királyné nagyon kedvelt; továbbá szóló és zenekari fuvalások, dudások, citerások. Az ajándékok idehívták a poétákat, a szónokokat, a grammatikusokat is. [...] Mindez Mátyásnak csodamód tetszett, és támogatta; Pannóniából második Itáliát akart csinálni. Mindenfelé felkutatta, idehozta valamennyi tudomány kiváló szakembereit. Kedvelte a csillagászokat, az orvosokat, a matematikusokat, a jogtudósokat; a mágusoktól és a jósoktól sem idegenkedett; semmiféle tudományt sem vetett meg. (Bonfini: *A magyar történelem tizedei*, XXXVIII. 7. Kulcsár Péter fordítása)

A Visegrádi Madonna – Mátyás firenzei szobrásza faragta itteni márványból; egy szentségház oromzat-díszje volt eredetileg ■ Mi változott a király és környezete kapcsolatában? Ismertess példákat, hogy mely mesterségek és művészetek képviselői tették előkelőbbé a királyi udvart! Mit gondolsz, miért támogatta Mátyás a külföldi tudósok, művészek, mesterek és szokások behívását? Hol kapott szerepet a Visegrádi Madonna dísz?

Mátyás könyvtára – Bibliotheca Corviniana

Mátyás egyik humanistája (Aurelio Brandolini Lippo) így gondolkodott: *Rex illitteratus est asinus coronatus* – vagyis a műveletlen király megkoronázott számár. **Mátyás műveltsége** ugyanakkor kimagasló volt. Nemcsak a tudósokkal való beszélgetések, nemcsak a követeknek adott válaszk, hanem a **királyi könyvtár** is ezt bizonyította a kortársaknak és az utókornak. A könyvtára neve: **Bibliotheca Corviniana**.

Buda Magyarország királyainak királyi székhelye, teljes egészében egy elég magasra kiemelkedő sziklára építették, és északról dél felé húzódva déli homlokzatán fellegrvár áll, melyet nem nagy távolság választ el a várostól, remekül fel van szerelve mindenfajta erődítéssel, hozzá figyelemre méltó épületektől, művészi boltozatoktól, arany és színesre festett mennyezetes termektől elbűvölően ragyogó. [...] csodálatra méltó Corvin Mátyás király könyvtára révén. [...] két boltíves termet találunk; az egyik görög könyvekkel volt tele, melyeket részben Görögország szívéből, részben más keleti vidékekről hordatott össze a király nem kis gonddal és fáradsággal. A másik belső terem őrizte a teljes latinság kódexeit az elemi dolgoktól kezdve egészen a tudományok csúcsáig, könyvtartó dobozokban és állványokon a maguk rendje szerint megkülönböztetve. Mindegyiket selyemborítás fedte, színes és aranyos díszítésű, rajta volt a tudományág és tudományszak jelzése, ezek szerint voltak a könyvek osztályozva. A könyvek legnagyobb része selyemmel összefűzött pergamenlapokból készült, sarkaik és csatjaik aranyozott ezüstdől ragyogtak. Hallottam az idősebbektől, hogy Mátyás király, amíg élt, mindig tartott vagy harminc festéshez értő íródeák szolgát, ezek legtöbbjét az ő halála után én még ismertem. Csaknem az összes másolt görög és latin kódex az ő munkájuk volt. Felügyelőjük, a dalmát Raguzai Félix – magát is ismertem már öreg korában, nemcsak görögül és latinul, de szírül és arabul is tudott, ezen kívül magában a festészetben is volt gyakorlata – szorgosan figyelte, nehogy hiba történjék a könyvek másolásában. [...] Mindezeket a török [...] részint szétszaggatta, részint, miután más célokra az ezüstdőt letépte, széthajigálta. (Oláh Miklós *Hungaria* – részlet. Németh Béla fordítása)

4. Mi volt Mátyás könyvtárában a két legfőbb rendezési elv? Mi szerepelt a könyvek borításán? Mi volt a könyvek íráshordozó anyaga? A szöveg alapján meséld el, hogy készültek ezek a könyvek! Ismételd át, mi a pergamen, hogy készült! Mi lett később a Corvinák sorsa! Lapozz bele a (virtuális) Corvinákba (corvina.hu), ha van kedved hozzá!

ID: CUL-67725

Corvinák: mintegy 2500-ra becsülik a számukat; kézzel írt könyvek, a Hunyadi-címeren szereplő holló (corvus) miatt lett a nevük Corvina; abban az időben csak a pápának volt nagyobb könyvtára; a pazar könyvtárral is alacsony származását kívánja elfeledtetni.

Ars longa, vita brevis.: A tudomány / a művészet örök, az élet rövid.

VITÉZ JÁNOS ÉS JANUS PANNONIUS

Várnai csata: 1444-ben Hunyadi János és I. Ulászló király sikertelen csatája a török ellen; a királyt megölik a csatában.

Pozsonyi egyetem: 1467-től működött, az egyetem kancellárja Vitéz János volt; az ő halála után az egyetem hanyatlani kezdett, Mátyás halála (1490) után pedig megszűnt

Diploma: diploma (g.) – két-rét hajtott írat, hivatalos levél → oklevél (felsőfokú végzettségről)

Vitéz János – a humanizmus egyik meghonosítója

A **bécsi egyetemen** tanult. **Váradi püspök**, majd az ország kancellárja lett. Ő felügyelte **Mátyás nevelését**. Nagy szerepe volt Hunyadi **Mátyás királlyá választásában**. Végül **esztergomi érsekké** nevezték ki. Sokat tett (akár saját vagyonából is áldozva) a **pozsonyi egyetem** megalapításáért. Élete végén meghasonlott Mátyással: egy **összeesküvésben** részt véve, sőt az élére állva bukott el. Házi őrizetben **halt meg** 1472-ben.

Mind Hunyadi János, mind Mátyás idején jelentős **diplomáciai** feladatok hárultak rá. 1444-ben például a sikertelen várnai csata után a **római pápa segítségét kérte** Hunyadi János nevében.

Minthogy azonban igen gyakran emlékezetembe idézem ama meggyőződésemet, hogy háborúban nincs hőstett veszedelem nélkül, és hogy a csélcsap szerencse újból visszatér: épp ez a fájdalom kelt bennünk bátorságot a jövőt illetően – jöllehet a mostani eseményeket sem a mi elpuhultságunk, nem is a törökök vitézsége idézte elő, miközben az emberektől és fegyverektől csaknem üresen hagyott csatatéren nem az ellenséges katonaság, hanem az isteni ítélet mért reánk csapást, és csak a mi bűneink miatt maradtak erősebbek a barbárok.

Inkább vétkeink, mint sebeink súlyát mérlegelve tehát szilárd reményt táplálunk lelkünkben, hogy az, aki a bűnök bosszulójaként csapást mért reánk, a reménykedőknek irgalmasan gyógyírt is ad majd, Szentségtek elméjét pedig arra inti, hogy a keresztény nép meg nem tört, csak meggyöngyült erejét mihamarabb szilárdítsa meg pártfogásával. És erre most én is, mint már korábban kérleltem, röviden inteném, noha (mint hiszem) maga is arra törekszik; nem kételkedvén abban, hogy Szentségteket könnyű lesz meggyőzni, mennyire haszonnal és jogos szempontokkal teljes ez az ügy. Kérem pedig, türelemmel viseljen el engem Boldogságtok tekintete, amiért talán nyersebben és magamat a megengedettnél többre ragadtatva merészkedtem Szentségteket nyugtalanítani, de hát én már régóta eltökéltem magam arra, hogy ebben a kérdésben nemcsak a szégyent megvető tekintetet, hanem a halált megvető lelkületet is vállalni fogom. (*Vitéz János levele IV. Jenő pápának, 1445. Bellus Ibolya fordítása*)

1. Mi állít Vitéz János, miért következett be a várnai vereség? Mit kér a pápától Hunyadi János Vitéz Jánoson keresztül? Mivel indokolja, hogy szükséges a pápa támogatása? Mit gondolsz, mi a levél legerősebb érve? Számold meg: hány sor a leghosszabb, hány sor a legrövidebb mondat?

Thuróczy János – a Chronica Hungarorum alkotója

A magyarok krónikája című mű (1488) korábbi történetírók munkáját egyesítve bemutatja a magyar történelmet egészen Mátyás uralkodásának első szakaszáig. Mátyást „**második Attilának**” nevezi.

Mátyás bátyjának, Hunyadi Lászlónak lefejezését így írja le Thuróczy:

Lefejezésének idejében nem kicsiny csoda történt. Midőn ugyanis László gróft lefejeznék és már három csapással megsebezve, hátrakötött kézzel a földön feküdt, a maga erejéből felkelt, felállt és elég érthető hangon azt mondotta, hogy a reámért három sebet elviselvén, ezzel a jog béri. Az összes körülállót megdöbbenetette ez a váratlan dolog. Gyorsan elindult, de néhány lépés után megbotlott a rajtalévő ruhában és arca esett; ekkor némely ott állók parancsára, akik nagyon kívánták ezt, mégis lefejezték. (*Thuróczy-krónika, 1488; Geréb László fordítása*)

A Thuróczy-krónika első oldalai – felirata: Historia Sancti Ladislai ■ Nézz utána, mely történetet mesél el a krónika nyitóoldala!

Janus Pannonius – Vitéz János unokaöccse

Csezmiczei János néven született. A híres Vitéz János unokaöccseként kiváló nevelést kapott. Itáliában tanult, egyik diáktársa Galeotto Marzio volt. 1458-ban (tehát 24 évesen) hazatért Magyarországra, s Mátyás szolgálatába állt. 1459-től már pécsi püspök lett, de szolgált Mátyást követként és főkincstartóként is. Vitéz Jánossal együtt azonban 1471-ben ő is szembefordult Mátyással: menekülés közben halt meg 1472-ben.

Latinul írta műveit. Itáliai időszakára főként az életvidám epigrammák, magyarországi művei inkább szomorkások, leginkább elégiák. Csipkelődő epigrammáinak mintája sok esetben az ókori Martialis (Kr. u. 1. század).

Attila: a hunok királya, 434–453;

Hunyadi László: Mátyás bátyja; V. László király kivégeztette 1457-ben – ígérete ellenére; korábban László megölte az egyik rivális főurat, Cillei Ulrikot.

Benczúr Gyula: 1844–1920; festő, híres történelmi művek alkotója (pl. *Vajk megkeresztelése, Hunyadi János búcsúja*)

Hunyadi László búcsúja

■ Nézz utána, miért büntették halállal Hunyadi Lászlót! Miért volt „törvénytelen” az utolsó hóhércsapás?

Epigramma: rövid, szellemes és csattanós költemény; szó szerint (görögül): felirat

Suum opus modeste laudat

Non est hic, studiosa turba, non est
Festivissimus ille Martialis.
Verum simia Martialis haec est,
Cui tu, non quoties sacro poetae,
Sed duntaxat ea vacabis hora,
Qua cum simiola voles iocari.

Belgrád: 1456-ban Nándor-
fehérvár volt a magyar neve

Pestis: pestis (l.) – dögvész

In Gryllum

Cum tu, Grylle, sonas, reticent per tesqua cicade,
Malo sonent illae, dummodo tu taceas.

Szerénykedve dicséri saját művét

Nincs itt, hát ne keresed, tudós-had, őt itt;
Ez nem ő, a vidám, bölcs Martialis,
Mert ez itt csak a szent poeta majma.
És ne úgy igyekezz fordulni hozzám,
Mint hozzá, hanem akkor, hogyha nincs más
Dolgod s játszani kívánsz majmocskáddal.

(57.; Csorba Győző fordítása)

1. Mit állít magáról Janus Pannonius, amikor a „szent poeta majmának” nevezi magát?

Gryllusra

Gryllus, amíg te zengsz, hallgatnak a tücskök
a pusztán
Némulnál te el és zengene künn a tücsök.

(40.; Hegedűs István fordítása)

2. Mit kívánt Janus Pannonius Gryllus tudomására hozni?

De se ipso

Laudas me nimium, priscis et vatibus aequas,
Mentiris, novi; me tamen, Ode, iuvat.

Önmagáról

Szüntelenül dicsérsz, egy sorba helyezve a régi
költőkkel: füllentsz, hallani mégis öröm.

(64.; Kurcz Ágnes fordítása)

3. Vitassátok meg, miért örül az ember a dicséretnek! Mire kell a dicséret „elfogadása” közben figyelniük?

Epitaphium homeri

Mole sub hac situs est Heroum orator Homerus,
Qui transis, dicas: summe poeta vale.

Homérosz sírfelirata

Hősök megdalolója, Homérosz fekszik e sírban.
„Légy üdvöz, költők csillaga!” – mondd, utazó!
(222.; Csorba Győző fordítása)

4. Miért tekinthetjük Homéroszt a „költők csillagának”?

Laus panoniae

Quae legerent omnes, quondam dabat Italia tellus,
Nunc e Pannonia carmina missa legit.
Magna quidem nobis haec gloria; sed tibi maior,
Nobilis ingenio, patria facta, meo.

Pannónia dicsérete

Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek,
S most Pannónia is ontja a szép dalokat.
Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám,
Szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld!

(299.; Berczeli A. Károly fordítása)

5. Mi tűnik Janus Pannonius számára fontosnak? Igaz az utolsó sor? Vitassátok meg!

Ad Galeottum

Qui pueros elementa doces, rutilare capillum
Si doceas, facias plus, Galeotte, luci.

Galeottóhoz

Ábécére tanítod a gyermekeket, Galeotto;
Oktass hajfestést, s fölvet a pénz mihamar.
(354.; Kálnoky László fordítása)

6. Mit panaszol itt Janus Panonnius?

Epitaphium Ioannis Hunyadi, Matthiae Regis Patris

Pannoniae murus, Turcorum terror in armis,
Si qua, Ioannes hac tegetetur, humo;
Sed sub Belgrado mundi superavit ut hostem,
Morte simul domita, sidera vivus adit.
Multi laurigeris Capitolia celsa triumphis
Conscendere duces; solus at iste polum.

Hunyadi Jánosnak, Mátyás Király atyjának sírfelirata

Pannonföld bátyája, török had mennyköve,
János
álmodik itt, ha ugyan fedheti sír röge őt.
Mert ahogyan Belgrádnál győzött volt
a pogányon:
lett a halálon is úr, s látta meg élve a mennyt.
Ős Capitóliumot koszorús diadalmenet élén
sok hős járta be, – ám égbe csak ez maga szállt.
(330.; Csorba Győző fordítása)

7. Hol halt meg Hunyadi János? Nézz utána, mi okozta halálát! Melyik latin szót fordítsa a „mennyköve”? Itt mit fejez ki ez a szó?

Ad Matthiam Regem

Hic me rogare tua modo est humanitas
Dignata, summe Principum;
Quid tibi meorum, vis, poeta, impertiam?
Secreta praeter quidlibet.

Mátyás királyhoz

Azt tudakoltad előbb, kegyes királyom, ó,
Uralkodók legjobbika,
Abból, amit magadénak tudsz, mit adj nekem?
Akármit, csak ne titkaid!
(315.; Tellér Gyula fordítása)

8. Mit gondolsz, miért nem kíváncsiak egy király titkai?

Ezért azok, akik azelőtt azzal vádolták a királyt, hogy a jogosnál nagyobb, szokatlan adókkal terheli a népet, a főurakat és a nemességet folytonos háborúkkal kimeríti, háborút háborúra halmoz és hogy nem szereti a békét és a nyugalmat, halála után mindnyájan megváltoztatták hangjukat, megrettentek és nagyon meggyászolták vitéz és legyőzhetetlen fejedelmüket. A népek és a parasztság, akik a sok és nagy háború miatt négyszeres adót kényszerültek fizetni, és panaszkodtak az igazságtalanul súlyos sarcok miatt, most sóhajtoztak és rettegtek a dúlástól, földjeik elpusztításától és a mindenfelől fenyegető gyújtogatásoktól. Fogadkoztak, hogy hatszorosan fizetnének, csak visszahívhatnák a királyt a másvilágról. A nemesek, kik panaszolták, hogy megviselték őket a hadi fáradalmak, most az ország és az egyének pusztulásától rettegnek...” (Bonfini)

9. Mit gondolsz, mire fordította Mátyás a „négyyszeres adót”? Miként tekintetek Mátyásra halála után?

1844-ig az államélet hivatalos nyelve a latin volt; a törvényeket is latinul adták ki.

Bulla: itt függőpecséttel ellátott oklevelet jelent; bulla (l.) – buborék, gomb, medalion, a gyerekek nyakában lévő talizmán; a magyarországi latin-ságban függőpecsétet is jelent.

Az Aranybulla pecsétjének elő- és hátlapja – felirata: előlap † Andreas d(e)i gra(-cia) Vng(ar)ie Dal(macie) Croa(cie) Rame S(er)vie Galic(ie) Lodomeriq(ue) rex; hátlap: Sigillum secundi Andree tercii Bele regis filii.: András Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma [Bosznia], Szerbia, Galícia és Lodomeria királya; András, III. Béla király fiának pecsétje ■ Mit jelenítenek meg a pecséten? Hány sávot számolsz a hátlapon lévő címerpajzson? Próbáld meg kiolvasni a latin nyelvű pecsétfeliratot!

HÍRES TÖRVÉNYEINK

Az Aranybulla – 1222

II. András uralkodása alatt (1205–1235) többször nehéz helyzetbe került. Megölték a feleségét, a meráni Gertrúdot (1213), illetve rákényszerítették az **Aranybulla kiadására (1222)**. Az Aranybulla **korlátozta a király hatalmát**, s több jogot adott a kisbirtokos katonáknak, illetve az ország főurainak. Az Aranybullát többször módosították, ám még a 17. század végén, a 18. század elején is hivatkoztak rá.

A miért hogy országunk nemeseinek és másoknak is szent István királytól szerzett szabadságát némely királyok hol tulajdon haragjok bosszujából, hol gonosz, avagy önnön hasznokat szerető emberek hamis tanácsadásából, sok pontban hatalmasul megrontották vala, azért a nemesség gyakorta sürgető könyörgésekkel zaklatta felségünket és előttünk való királyai fülét az ország állapotjának megjobbításáról. (*Aranybulla – Előbeszéd*)

1. Miért volt szükség az Aranybulla kiadására? Kire hivatkoznak az ország-lakók?

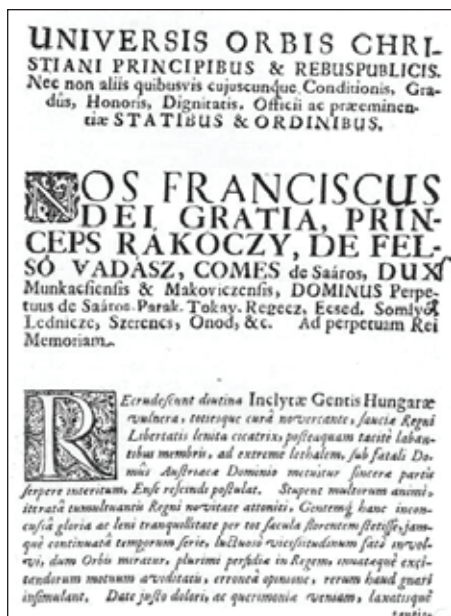
Hogyha pedig mi, vagy az utánunk következő királyok közül valaki ezen mi szerzésünknek ellene járna valaha, ez a levél adjon szabad hatalmat mind a püspököknek, mind más jobbágyuraknak és országunkbeli nemeseknek mindnyájan és egyen-egyen, jelenvalóknak és jövődöbelieknek és az ő megmaradékoknak, hogy mind nekünk, mind az utánunk következő királyoknak minden hűtelenség szégyenvallása nélkül ellentállhassanak és ellentmondhassanak mind örökké. (*A híres XXXI. törvénycikk, amelyet ellenállási záradéknak is neveznek.*)

2. Mely esetben lehet a királynak „ellenállni”? Ki állhat ellen?

Az ellenállási záradék sok évszázadon keresztül fennmaradt, érvényesnek tekintették. Ám a 17. században ez megváltozott. A Habsburg uralkodók vezetésével a törököt kiűzték Magyarország nagyrészeről, **Budát visszafoglalták** (1686). S az országgyűlés hálából (azaz kényszerből) **lemondott az ellenállás jogáról**. Ez a „lemondás” lett majd a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) egyik előzménye.

A magyar nép sérelmeit II. Rákóczi Ferenc a **Recrudescent** című iratában foglalta össze.

Meg-újjuľnak a' ditsőséges magyar nemzetnek régi sebeit, és hazánk megsebesült szabadságának mostoha kézzel ennyiszer enyhítettett sebhelye, minekutánna alattomban elbádgyadott tagai, az Austriai Háznak Isten ítületiből való birodalma alatt, féltvén hogy ép részére is reá hat a' végső veszedelem, fegyverrel kíván elvágattatni. [...] Amaz nagy királynak, Jerusalemi Andrásnak nagy törvényét, melly minden rendeknek legfőbb szabadságait ez alább való időkiig nemzetünknek maradandó örök ditsősségére magába foglalta, az' haza törvényei megrontásakor, a' királyok ellen való állásra örökös hatalmat engedett, maga uralkodásának különös tetczésével és az országnak főbb rendeknek kényszerített megedgyezésével gyalázatosan eltörlötték... (Ráday Pál fordítása)

II. Rákóczi Ferenc – Mányoki Ádám festménye (1712)

■ Mivel érzékelteti a festő, hogy a képen szereplő személy fejedelelem?

II. András: 1205–1235; Árpád-házi magyar király; az Aranybulla kibocsátója (1222), 1217-ben részt vett az V. keresztes hadjáraton a Szentföldön, 1218-ban hazatért, inkább jelképes volt az ország részvétele...

lus resistendi (l.) – az ellenállás joga

II. Rákóczi Ferenc: 1676–1735; erdélyi fejedelelem, a szabadságharc vezérlő fejedelme (dux et princeps)

Mányoki Ádám: 1673–1757; festőművész, a magyar barokk arcképfestészet mestere

Recrudescent diutina inclutae gentis Hungariae vulnera...

Cum Deo pro patria et libertate!: Istennel a hazáért és szabadságért! (a Rákóczi-szabadságharc zászlaján)

Ráday Pál: 1677–1733; II. Rákóczi Ferenc személyi titkára, kancellárja és diplomatája

I. (Nagy) Lajos: 1340–1382; a „törvényhozó lovagkirály”

3. Nézd meg, mely szavak vannak régies helyesírással írva, s tedd át mai helyesírásúvá! Nézz utána, mely uralkodóházat nevezi a kiáltvány „Austriai Háznak”! Ki volt „Jerusalemi András” király? Mely rendelkezését törölték el? Hogy érte ezt el a szöveg szerint? Keresd meg a latin szövegben a *Recrudescent*... kezdetű mondatot! Mit gondolsz, miért latinul adták ki ezt a kiáltványt?

Az ősiség – 1351

I. (Nagy) Lajos királyunk 1351-ben megerősítette az Aranybulla 1222-es változatát – egy pont kivételével. Ez a változtatás aztán egészen 1848-ig érvényben maradt. Nagy Lajos királyunk e rendelkezését ősiségnek (avitticitas) nevezték: a lényege, hogy földvagyon nem pusztán a birtokosé, hanem a nemzetségé – így a későbbi generációk jólétét is biztosítani kell. Ezt úgy kívánták elérni, hogy az örökölt nemesi birtokot nem lehetett áruba bocsátani.

Gr. Széchenyi István: 1791–1860; főnemes, politikus, a magyar reformkor nagyszerű alakja; a Magyar Tudományos Akadémia alapítója (1825)

Széchenyi István – Barabás Miklós festménye (1836)

■ Miben változtatja meg az 1351-es törvény az 1222-es Aranybulla rendelkezéseit? Nézz utána, miért okozott ez problémát az 1830-as (!) években, vagyis a reformkor időszakában? Miért csak nehezen vagy egyáltalán nem kaphatott hitelt egy birtokos nemes? Miért magyarul írta Széchenyi a *Hitel* című munkáját?

Második András király urnak előbb említett, s aranypecsétjével megerősített, minden gyanutól egészen mentes, szóról szóra ide beiktatott levelét az abban foglalt minden szabadsággal egyetemben elfogadván, helyeselvén és jóváhagyván;

Kivéve egyedül a kiváltságból kizárt, előbb érintett egy cikkelyt, tudniillik ezt: „Hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban és szabadságukban áll az egyházak, avagy tetszésük szerint mások részére, élők közt vagy halál esetére adakozni, hagyományt tenni, birtokaikat eladni vagy elidegeníteni.” Sőt ellenkezőleg, épenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerint, tisztán és feltétlenül, minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háromoljanak. (1351-es törvény)

★

De hát még a földesurak s földbirtokosak mi állapotban vannak, s azoknak természet ellen való szegénységekről mit mondjak? Ha egynek pénzre van szüksége, minden jószági mellett is ugyan kaphat-e törvényes kamatra elegendőt könnyen és tüstént? Hány van köztünk, ki nem kénytelen termését, gyapját sat. [satöbbi] bizonyos időszakonként, sőt némelykor még idő előtt s árán alul is eladni? S hányak, ki már a praecipitium [szakadék] fenekén nyugszik, legömbörödése első kezdete s oka nem egyéb volt, mint egypár ezerre való szüksége, melyért akkori birtoka ezernyi hitelt adhatott volna, de melyet rendes és világos hitel híja miatt csak felette nagy uzsorával kaphatott? Hány birtokost ismerek magam, ki mindég pénzben szűkölködik, s kinek kincse maga előtt mindég el van zárva? (Széchenyi István: *Hitel*, 1830)

Az ősiség törvénye nemcsak a nemesi birtokrendszert őrizte meg, hanem a Werbőczy István által leírt sarkalatos nemesi jogokkal együtt a fejlődés akadályává vált a 19. század elejére.

Sarkalatos nemesi jogok – „*primae nonus*”, 1514

Werbőczy István jogtudós és főnemes összefoglalta az akkori szokásjogot a latin nyelvű *Hármaskönyv* (latinul: *Tripartitum*) című művében. Ezt az 1514-es országgyűlés elfogadta, ám a király nem szentesítette. Ennek ellenére a benne leírtakat jogforrásként fogadták el.

A nemeseknek négy fő és kiváltságos jogáról

Ámbár pedig a nemeseknek a fejedelmi kiváltságlevelekből és rendeletekből kitetszőleg igen sok joguk van, mindazáltal közölök négy a legfőbb, a melyeket ide iktattam.

1. § Az első tehát az: hogy őket előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartóztathatja. [...]

4. § A második főjog az: hogy az egész ország nemesei (a mint előbb említve van) senki másnak hatalma alatt nem állanak, mint a törvényesen megkoronázott fejedelmeknek; sőt fejedelmünk maga is, rendes hatalmánál fogva, bárkinek pusztá panaszára és gonosz besugására, közölök sen-

kit, a törvény útján kívül és kihallgatása nélkül, sem személyében, sem vagyonában meg nem háboríthat.

5. § A harmadik az: hogy törvényes jogaikkal és földbirtokuk határain belől fekvő minden jövedelmeikkel, tetszésük szerint mindenkor szabadon élhetnek; midennemű jobbágyi szolgálat, adakozás alól, rovás és egyéb adó, vám és harminczad [vám] fizetésétől mindörökre teljesen mentesek és ki vannak véve, csupán csak az ország védelmére tartoznak katonáskodni.

6. § A negyedik és utolsó (hogy a többit mellőzzem) az: hogyha bármelyik királyunk vagy fejedelmünk, a néhai második, vagy melléknevén Jeruzsálemi András király úr és fenséges fejedelem országos végzeményében (a melynek megtartására minden magyar király, mielőtt a szent koronát fejére tennék meg szokott esküdni) kinyilvánított és kifejezett nemesi jogok ellenére tenni merészelne, akkor örök időre szabadságukban áll, annak ellene szegülni és ellene mondani a nélkül, hogy a hűtlenség vétkébe esnének. (*Tripartitum*)

Ez a szöveghely az I. rész. 9. cím résznél szerepel, amely latinul így hangzik: *Partis primae titulus nonus* – így a nemesek csak „*primae nonus*”-ként emlegették. A *Tripartitum* a 1848-ig használatban volt, s a hosszú évszázadok alatt az ország egységének egyik jelképévé vált.

Werbőczy István
szobra Budapesten
a mai Ferenciek terén
– 1945-ben ledöntöt-
ték ■ Mi a négy sar-
kalatos nemesi jog?
Miért érvényes
Werbőczy leírása
alapján az Aranybulla
ellenállási záradéka?
Mit kell az adómen-
tességért cserébe vál-
lania a nemesség-
nek? Nézz utána,
miért döntötték le
1945-ben (a II. világ-
háború után)?

Christen Schjellerup kóbke. A pompeii fórum romjai, hatterben a Vezúvval, 1841.

X.

KÖZÖS OLVASMÁNYOK

Révay József: klasszika-filológus, író. Egyik különleges regénye a *Raevius ezredes utazása*, amelyben római ezredesként járja be a birodalmat.

Sas: azért ír itt ezüst sást, mert eredetileg ezüsből volt, viszont a császárok idején már aranyból.

Dionüsziosz: emlékszünk, ő akasztotta Damoklész fölé a kardot...

Raevius ezredes – Révay József író

Révay József (1881–1970) görög–latin szakos tanár, író, műfordító volt. Könyvei sok érdekességet tartogatnak számodra. Mindegyikből itt egy kis részlet...

Séták a római Magyarországon

Az a nap, amikor egy légiót felállítanak, és átadják a zászlótartónak az ezüstsast, a legio születésnapja. Ettől a naptól fogva Jupiter védelme alatt áll a legio, s nem csupán katonai egység, hanem az állam biztonságának egyik oszlopa. A Szent Sas születésnapja egyúttal a legio legnagyobb ünnepe; a felavatás napján az egész erődvonalon hatalmas ünnepségek zajlanak.

1. Hány információt tudunk meg szinte észrevétlenül ezekből a sorokból? Mit gondolsz, miért fontosak az ünnepek egy közösségben?

Százarcú ókor

Dionüsziosz, Szürakúszai uralkodója (i. e. 405–367), Delphoiban automobilon (hamaxion automaton) jelent meg; ez is játék volt, hiszen csak bizonyos ideig mozgott, de óriási feltűnést keltett; szerkezeti elve ugyanaz volt, mint a mai gyermekjátékoké: súlyok, kifeszített huzalok, áttételek és fogaskerekek voltak az elemei.

2. Mit állít a szerző: hogyan mozgott a hamaxion automaton?

A költő és a császár [Horatius és Augustus]

Hiába gyilkoltuk meg a zsarnokot, föltámadt. Antoniusnak hívják. Fegyverkezik a köztársaság ellen. Titokban, csöndben, de fegyverkezik. Még fél, még tapogatódzik, de aztán egyszerre akar lecsapni. Még egyszer, utoljára, meg kell kísérelni mindent, hogy megmentjük Rómát. Cassius már Szíriában toborozza a hadsereget, én holnap indulok Makedóniába. Aki becsületes ember, velem jön!

3. Ki lehet az a „zsarnok”?

Raevius ezredes utazása [az ókori Rómában]

Eleinte általában betegségekről és gyógyulásokról beszélgettek, s ennek kapcsán szó esett arról, hogy a lábfájást legjobban a következőképpen lehet gyógyítani: ki kell húzni egy agyontaposott egér fogát, frissen nyúzott oroszlán bőrébe kell bebugyolálni és rátenni a fájós lábra: menten meggyógyul. Ezt éppen Antigonos, az orvos mondta.

4. Mit gondolsz erről a gyógymódról? Milyen tekintélye lehetett az ezt alkalmazó orvosnak?

X. KÖZÖS OLVASMÁNYOK

Százarcú ókor – sok kis színes érdekesség

1. óra

1. Alakítsatok 4 négyfős csoportokat!
2. A csoportok egy képviselője húzzon egy kártyát (a kártyán a könyv egy-egy alfejezetének címe található – pl. robotemberek)!
3. Külön-külön olvassátok el, igyekezzetek megérteni a szöveget!
4. Az olvasás közben húzzátok alá az ismeretlen személyeket / fogalmakat / földrajzi neveket (pl. Hérón)!
5. Közösen beszéljétek meg, miről szolt a szöveg, miért lehet érdekes!
6. Osszátok 4 felé a kiírt „ismeretleneket”, majd nézzetek utána (lehetőleg interneten), s készítsetek egy rövid leírást (kb. 3-4 sorban bemutatva egyet-egyét)!
7. A rövid leírásokat ismertessétek egymással!
8. Egy a csoport képviselőjeA csoportotok egyik tagja hozzon létre egy megosztott dokumentumot, ahová otthon a többiek bemásolják a rájuk eső részt! Ezt persze már az órán is megtehetitek, ha van idő és mód!

2. óra

9. Keressetek az adott történethez, fogalomhoz, földrajzi névhez pár képet, s mentsetek is le /, a linkjét jegyezzétek megfel (akár egy megosztott dokumentumba másolva)!
10. Írjátok kérdéseket (3-4 kérdés / fő) részben a ti „ismeretlenetekhez”, részben az egész történethez – persze a rövid választ is írjátok le. Praktikus, ha legalább két kérdés feleletválasztós /, vagy sorrendbe állítós /, vagy egy szóval vagy számmal kiegészítő!
11. Mutassátok be a kérdéseket a többieknek!
Az azonos /vagy nagyon hasonló kérdéseket vonjátok össze!
Ha van, olyan kérdés, amelyeket nem értetek, akkor próbáljátok a többieknek megmagyarázni, ha így sem értik, akkor lehet, hogy érdekes vagy kijavítani, vagy elhagyni.
12. Készítsetek kétféle produktumot (2-2két-két fő végezheti)!
 - egy rövid prezentációt (képek, címszavas leírások);
 - egy kérdéssort – ha van mód, elektronikusan!
13. Otthon az osztály tagjainak – tanárokok segítségével – tegyétek elérhetővé az elektronikusan készült prezentációt!

3. óra

13. Mutassátok be maximum 2 percben a témátokat, illetve a kérdéssort! A csoporton belül legyen munkamegosztás: 2 fő prezentáljon, 2 fő legyen a játékmester!

Ajánlott témák

Hic habitat Minotaurus
Kleopátra, a démon
Vercingetorix díszben
Vér és arany
Pacatus, a műhelytulajdonos
Rómaiság és kereszténység
Ötventonnás óceánjárók
Maes Titianus selyemkereskedő
Üvegablakok és aranypoklalk
Robotemberek
A taxaméter őse
Egy ókori balett
Vérszerződés
Spartacus, a gladiátor
Lefejezett istenek
Castricius Victor közkatonája
Aelia Sabina, a művésznő
A kincses Valcum
Pütheasz, az ókor Kolumbusza
Kan-Ying követ úr Tacsinban
Néró monoklija
szenteltvíz-automata
Az első riporter
Ókori jazz-band

A Hadrianus-falon túli területen két egy római és egy barbár keresik az elveszett legió jelvényét, a sast.

A film adatai

2011, brit–amerikai film
rendezte: Kevin Macdonald

A film alapkonfliktusa: a Legio Nona Hispana (vagyis a Kilencedik Hispán Legio) megsemmisült, sorsáról nem tudott senki, a legió jelvénye is elveszett; a parancsnok fia, Marcus Aquila le kívánja mosni családjáról a szégyent, ezért Britanniába helyezését kéri...

A „végső csata”: a legió katonái – egy elmenekült túlélő későbbi vallomása szerint – hősiiesen harcoltak, de kegyetlen túlerő legyőzte őket; az ellenséges törzsek a rómaiakat ezután gyakorlatilag feláldozták.

Dramaturgia: dramaturgia (g.) – drámaírás; azon eljárások összessége, amelyek segítségével a drámai hatást biztosítja az író

A SAS

A sas – az elveszett (!) legió jelvénye

Már a köztársaság kora óta (a Kr. e. 2. századtól) a sas (aquila) az adott legió jelvénye. Vigyázni kellett rá: ha elveszett vagy az ellenség megszerezte, az a legió vereségét és szégyenét jelentette. Emlékszünk: Augustus idején a teutoburgi erdőben megsemmisült legiók sas-jelvénye is elveszett, de visszaszerezték. A sas kiterjesztett szárnyakkal volt ábrázolva, lábaival pedig arany villámokat tartott.

A repülő sas jó előjel volt a madárjóslásnál, ezért lett a legió jelvénye.

A barbárok által legyőzött legiók sorsát mutatja be Tacitus Germania kapcsán.

Varus első tábora széles területével és kimért vezéri szállásaival három legió keze munkáját mutatta; azután a félig leomlott sáncból, a sekély árokból már arra lehetett következtetni, hogy ott maroknyira zsugorodott maradványok húzták meg magukat. A kettő között a síkon csontok fehérlettek, a menekülőké, az ellenállóké, szétszórtan vagy egymásra halmozva. Mellettük törött fegyverek s lótetemek, ugyanott a fák törzsén koponyák voltak felfüggesztve. A közeli erdőkben barbár oltárok, amelyeken a tribunosokat és a rangidős centuriókat áldozták fel. És akik túléltek e szerencsétlenséget, akik kimenekültek a csatából vagy a bilincsekből, rendre elmondták: itt estek el a legatusok, amott ragadták el a sasokat; hol kapta az első sebet Varus, szerencsétlen jobbjával hol vetett véget maga életének; hol az emelvény, amelyről Arminius szólt seregéhez; hány bitófa készült a foglyoknak, milyen gödrök; s hadijelvényeinkből és sasainkból fennhézva hogy űzött csúfot. (*Tacitus: Annales; Borzsák István fordítása*)

1. Miként bántak a leírás szerint a germánok a legyőzött legiótöredékekkel? Mit tettek a legiók sasjelvényeivel a barbárok? Ki volt a két ellenséges hadvezér?

Úgy tűnik, amikor a főszereplők eljutnak a „végső csata” színhelyére (00:58 körül), ennek bemutatását akár a tacitusi leírás is ihlethette.

A filmben említett legió elvesztése nem feltétlenül köthető Britanniához, azt csak a dramaturgia miatt helyezték ide. A Kilencedik Legio elvesztét a film Kr. u. 120 k.-re teszi. A IX. Legiót eredetileg Iulius Caesar alapította. Claudius császár Kr. u. 43-as britanniai hadjáratában ott voltak, s a Boudicca-féle lázadásban (60. k.) kb. 1/3-uk megsemmisült. Aztán a mai York (akkor Eboracum) területére irányították át őket. A brigantes nép lázadásának leverésében is részt vettek még Kr. u. 70 k. Végül az utolsó biztos említés róluk Kr. u. 109-ből származott róluk: körözdöt építettek Eboracumban. Ugyanakkor a valóságban nem tudjuk, ezután mi történt velük: egyes elméletek szerint Germaniába helyezték át legalább egy részüket, mások szerint Pannóniába, megint mások szerint Kis-Ázsiába. Marcus Aurelius uralkodása (161–180) alatt pedig már nem említik őket.

Határőrizet – a limes rendszere

A határvédelem rendszere épülhet természetes határookra, például egy folyó mentén kialakított erődrendszerre, mint például Pannóniában. Lehet ez egy fal, mint Britanniában. A fal segítette a határvédelmet, de természetesen önmagában nem volt elég: kellett az erődök katonái, akik rendszeresen járőröztek a területen.

A katonák kiképzéséhez hozzátartozott a harci alakzatok (például a teknősbéka alakzat) gyakorlása. Ez a filmben is látszik.

Britannia nem a legszilárdabban kézben tartott provincia volt. Tacitus egy Calgacus nevű vezér szájába adja az alábbiakat.

És azontúl nincs ok a rettegésre: üresek az erődök, öregek lakják a coloniákat [magasabb rangú város]; a vonakodva engedelmesskedők és a jogtalanul parancsolgatók közepette ziláltak a municipiumok [alacsonyabb rangú település] és széthúznak. (*Tacitus: Agricola; Borzsák István fordítása*)

2. Mit állít a barbár vezér Britannia igazgatásáról? Mik a vezér szavai szerint a római gyengeség tünetei?

A film is valami hasonlót jelenít meg...

A filmben azt mondja egy katona (00:42 k.), hogy a Hadrianus-falon túl már nincs semmi, az a világ vége. Ugyanakkor tudni kell, hogy pont 140 körül kezdtek Britannia legkeskenyebb részén (tehát a Hadrianus-faltól északra) egy újabb sánc- és erődrendszert építeni: ez volt az Antoninus-fal. Igaz, egy évtizeddel megépítése után már el is hagyták...

3. A kép és az Antoninus-fal leírása alapján mik a római határvédelem alapvető elemei? Ha a Hadrianus-faltól északra indultak el a film főhősei, vajon miért nem szerepelnek ezek a filmben?

Erődök: Marcus Aquila egy kisebb, nem túl jól karbantartott erőd élére került; igyekszik a katonai fegyelmet megszilárdítani, az erődítést fejleszteni, s lélekjelenlétének köszönhetően túlélnek egy éjszakai támadást.

Antoninus-fal: Antoninus Pius (138–161) római császár parancsára Kr. u. 142-ben kezdték építeni; 4,5 m széles és kb. 3 m magas volt; 12 m széles és 4 m mély árok húzódott előtte, mögötte hadiút futott.

Vitrum (l.): festőcsülleng – a leveleket szárítják, aprítják... – míg végül kék színű festék lesz.

A barbárok – nem egységesek

A britannusok számos törzsben éltek – nem alkottak egységes területet. Kinézetükről, szokásaikról, fegyvereikről keveset tudunk: a történetírók sem igazítanak el.

A belső vidékek lakói általában nem termelnek gabonát, tejen és húson élnek, ruháikat pedig állati bőrből készítik. Az azonban általános szokás a britannusoknál, hogy repcével [vitrum] kékre mázolják magukat, ami rendkívül félelmetessé teszi külsejüket a csatákban. Hajuk hosszú; testük minden részét borotválják, csak hajukat és bajuszukat hagyják meg. Tíz-

Fóka törzs: kegyetlenek, kisebb közösségekben élnek a film szerint, ám szükség esetén legyőzik a római legi-
ót. Hát...

Támadó törzs: a film szerint egy kelta pap (druida) lázítja a törzseket, s ezek a római járőröket és erődöket megtámadják. Egy ilyen támadásban sebesül meg a főhős, s ezért nagybátyja házában kénytelen lábadozni.

Esca: Marcus Aquila épp egy helyi gladiátorviadalon (az amfiteátrum fából van!) unatkozik, s egy hősies gladiátor életét megmenti. Nagybátyja megvásárolja a túlélő hőst rabszolgaként, hogy unokaöccse szolgálatára legyen. A fiatal Esca a brigantes törzs tagja volt, akik már Boudiccát is segítették. Ő segíti majd Marcust a falon túl...

tizenkét férfinak, főleg ha fivérekről, illetve apáról és fiáról van szó, közösek a feleségeik, de a tőlük született gyermekek atyjául azt tekintik, akivel az anya először kelt egybe. (*Caesar: A gall háborúról; Szepessy Tibor fordítása*)

4. Mit állít Caesar a „barbár” britannusokról?

A Hadrianus-falon túli britannus törzsekről még ennyit sem tudunk.

A filmben lévő barbár törzsek (például a Fóka törzs) bemutatása így a film készítőjének fantáziáján múlt. A gondolkodásuk alapja szemmel láthatóan Caesar leírása lehetett, de ezen túl meglehetősen szabadon gondolkodtak.

5. Mutasd be a Fóka törzs tagjainak megjelenését! Caesar leírásából mit vettek át a díszlettervezők?

Az egyik jelenetben a római erődöt megtámadó barbárok harci szekerekkel zilálják szét a római alakzatot. Az bizonyos, hogy a britannusok ismerték a harci szekeret, elég csak Tacitus leírására gondolnunk (ld. 31. lecke), amelyik Boudicca királynő harci szekeréről ír.

6. Mit sugall a film: az erőd előtt az erődparancsnok által vezetett római csapatot szinte megsemmisítik a barbárok, akik harci szekerekkel is támadnak?

Gladiátorviadatok

A rómaiak a legtöbb katonai táborukhoz, növekvő városukhoz kisebb-nagyobb amfiteátrumokat építettek. A gladiátorviadal népszerű szórakoztató forma volt.

A játékok részleteiről tavaly már olvashattunk.

Érdekes, hogy a közönség is befolyásolhatta a gladiátorküzdelem végkifejletét. Ha döntetlen volt, netán az egyik fél hősiesen küzdött, kérhették az életben maradását: ilyenkor ezt kellett kiáltani: „Mitte!” (Bocsásd el!) De kérhették a megölését is a „Iugula!” (Döfd le!) üvöltéssel. A kéztartás is kifejezte (bár ez vitatott): a fölfelé mutató hüvelykujj az életet, a lefelé mutató a halált jelentette. Ez utóbbit így mondták latinul: pollice verso. Egy gladiátornak egyébként évente kétszer-háromszor kellett küzdenie. Ezt persze nem volt könnyű sem elviselni, sem túlélni.

Minap a vadállat-viadorok kaszárnijában az egyik germán, akit a másnap reggeli látványosságra osztottak be, félrevonult, hogy elvégezze szükségét: más zugot nem talált, ahová ne kísértet volna ő. Itt az ürülék letakarítására használt fanyelű szivacsot nyelestől a torkába gyömöszölte,

s légcsőve elzárásával vetett véget életének. Ez volt csak a halálmegvetés! Az igaz, nem éppen ízléses vagy mutatós: mert van-e nagyobb ostobaság, mint undorodva meghalni? (Seneca: *Erkölcsei levelek Lucilliushoz*; Maróti Egon fordítása)

7. Seneca leírásával összevetve mit állít a film a fiatal Esca bátor-ságáról? Mely kézjeleket használunk manapság is?

Római orvoslás

Kezdetben a rómaiak nem becsülték sokra az orvoslást, sok-szor (görög) rabszolgákra bízta. Iulius Caesar viszont már polgárjogot adott a letelepedő orvosoknak, s a császárkor idején is nőtt a tekintélyük.

A hadseregen belül azonban a sebészet viszonylag fejlett volt – hiszen itt fontos érdeknek bizonyult a kiképzett katona megmentése, s újra harc-képessé tétele.

Ahogy a film is mutatja, az érzéstelenítés még gyerekcipőben járt, ugyanakkor az eredmény sokszor jó volt – már ha a beteg túlélte a műtétet. Orvosi eszközeik változatosak voltak.

Londinium

A film vége kicsit hirtelen jön: a két főszereplő a Hadrianus-faltól Londiniumig sétál. Ez volt a provincia központja akkoriban. Az ottani római előkelőknek adják vissza büszkén az elveszett legio jelvényét, a sast.

Orvosi műszerek – Pompeji területéről ■ Mit gondolsz, mit jelez a sokfajta és sokféle méretű eszköz?

Orvoslás: aki erős idegzetű, megnézheti, miként műtöttek az ókori rómaiak – ld. a 00:32 k.

Helyszínek: „Britannia” film-béli helyszíneinek jó részét Magyarországon forgatták, sok magyar statisztával...

Statiszta: egy (tömeg)jelenet néma szereplője, ezek többnyire csak álltak a színpadon; stare (l.) – állni

A vége: A főszereplő visszanyerte családjá becsületét, s egy új barátra lel – ám Rómából (legalábbis a római vezetőkből) kiábrándult... Miután leadta a megtalált sast, útjára megy Escával. Hogy ez hová vezet, a néző fantáziájára bízta...

Londinium – Kr. u. 120 körül (rekonstrukciós rajz) – lakossága 30 000 – 60 000 fő között lehetett ■ A rekonstrukció alapján gondold végig, miért feküdt előnyös helyen London! Nézz utána, hogy a film hőseinek idején (tehát Kr. u. 140 k.) ki volt a római császár? Mit gondolsz, őt miért nem említik a filmben?

